

2008. X. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Empirikus kutatások

Polcz Károly

Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában 5

Bakti Mária

Megakadásjelenségek a szinkrontolmácsolásban 22

Fordításelmélet

Pusztai-Varga Ildikó

Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig 39

Paksy Eszter

Metaszöveg és ethosz a fordításban 47

Műhelytanulmányok

Heltai Pál

Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog című regényben 61

Mohácsi-Gorove Anna

A „bogarás” melléknév lehetséges német nyelvű fordításai 76

Konferenciabeszámoló

Fóris Ágota

Translation and Cultural Diversity. XVIIIth World Congress of the International Federation of Translators. Sanghaj (Kína), 2008. augusztus 4–7. 90

Recenziók

Albert Sándor

Károly Krisztina: Szövegtan és fordítás 93

Harsányi Ildikó	
<i>Cay Dollerup: Basics of Translation Studies</i>	97
Boldog Gyöngyi	
<i>Helen T. Frank: Cultural Encounters in Translated Children's Literature. Images of Australia in French Translation</i>	102
Sato Noriko	
<i>Fons Trompenaars: Riding the Whirlwind. Connecting People and Organizations in a Culture of Innovation</i>	107
Csizmadia Dominika	
<i>Marianne Lederer: La traduction aujourd'hui – le modèle interprétatif</i>	112
Szemle	
Csorba Gábor	
<i>Szóllósy Judy: Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English.</i>	116
Balogh József	
<i>Michel Ballard: Qu'est-ce que la traductologie?</i>	118
Szijj Mária	
<i>„A kárpit és a fonákja.” Műfordítás a hispán világban. VI. Nemzetközi Hispanisztikai Konferencia. Budapest, 2008. május 28–30.</i>	121
A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok . . .	124
Hivatkozási útmutató	128

Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában

Polcz Károly

1. Bevezető

Az audiovizuális fordítással foglalkozó kutatók több ízben is rámutattak arra, hogy a filmszövegek fordítása során a szöveg alsóbb szintjein – mint például a diskurzusmozzanat – vagy a diskurzusaktus fordításakor alkalmazott fordítói megoldások jelentős hatást gyakorolhatnak a célnyelvi diskurzus egészére. A filmszövegek fordítása során gyakran alkalmazott redukciós technikák eredményeképpen a célnyelvi aktus elveszítheti eredeti funkcióját, például az implicit bókból semleges kijelentés válhat (Bruti 2006). Akár csak egyetlen, szemantikai szempontból látszólag lényegtelen kezdeményező mozzanat kihagyása megváltoztathatja a szereplők közötti viszonyokat, valamint negatívan befolyásolhatja a célnyelvi szöveg koherenciáját és a diskurzus természetességét (Pérez-González 2007: 16). A forrásnyelvi udvariassági stratégiák kihagyásával, illetve megváltoztatásával változhat a szereplők jellege és a köztük lévő viszony, így a forrásnyelvi szövegírók szándékától eltérő interperszonális dinamika jöhet létre a célnyelvben (Hatim és Mason 2000). A diskurzusaktusok fordításának vizsgálatára angol–magyar nyelvpárban tudomásom szerint egyelőre nem került sor.

Jelen tanulmány célja azoknak a fordítási megoldásoknak a feltérképezése, amelyeket a cselekvésorientált forrásnyelvi diskurzusaktusokban viszonylag gyakran szereplő *Why don't you do X?* (*Miért nem teszed meg X-et?*) felszíni struktúra fordításakor alkalmaznak a fordítók. A vizsgált struktúrát Blum-Kulka (1987) javaslattevő formának nevezi, amely többféle diskurzusaktus hordozója lehet. A nagyszámú fordítási tény alapján feltérképezett jellemző fordítói megoldások irányt mutathatnak az audiovizuális fordítás oktatásában.

Hipotézisem szerint az angol forrásnyelvi indirekt felszíni struktúrában megjelenő diskurzusaktusokat a magyar fordítók túlnyomó arányban imperatívussal helyettesítik. Továbbá azt feltételezem, hogy a fordítók a direktebb magyar szerkezeteket a pozitív és negatív udvariasság (Brown és Levinson 1987) olyan nyelvi eszközeivel enyhítik, amelyek nem szerepeltek a forrásnyelvi szövegben. Így próbálják visszaállítani a direktebb felszíni szerkezet által megváltoztatott interperszonális dinamikát. Hipotézisemet Szili (2004: 110–111) vizsgálatára alapozom, mely szerint a magyarok kérésstratégiáira az egyik legjellemzőbb a származtatott mód (sima imperatívusz, *légy/legyen szíves* + imperatívusz, *légy/legyen szíves* + infinitív), míg a javaslattevő forma ritkán, és akkor is más felszíni struktúrában fejeződik ki. Ennek alapján logikusnak látszik az a feltételezés, hogy a fordítók a forrásnyelvben megjelenő, nemcsak kérés, de

egyéb cselekvésorientált diskurzusfunkció megvalósítására irányuló javaslattevő formát a magyar nyelvre jellemző pragmatikai viszonyokhoz igazítják.

Tanulmányomban népszerű tévésorozatokból véletlenszerűen kiválasztott 104 diskurzusaktust vizsgálok, amelyek a *Why don't you do X?* felszíni szerkezetben jelennek meg. Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának segítségével meghatározom a vizsgált felszíni szerkezet által hordozott diskurzusaktus-típusokat, majd arra teszek kísérletet, hogy megválaszoljam a következő két kutatási kérdést. (1) Milyen domináns indirekt-direkt (pl. javaslattevő forma → imperatívusz) elmozdulás figyelhető meg a vizsgált diskurzusaktusok fordításánál a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi/indirektségi skála alapján? (2) Milyen udvariassági enyhítő elemek betoldását végzik el a fordítók a dominánsan megjelenő direktségi szint minimalizálása érdekében Brown és Levinson (1987) modellje alapján?

A dolgozatban elsőként felvázolom Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának vizsgálatom szempontjából releváns vonatkozásait, majd röviden bemutatom a direktség és a nyelvi udvariasság pragmatikai aspektusait, Brown és Levinson (1987) udvariassági modelljét, valamint a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skálát. A továbbiakban ismertetem az elemzés módszertanát, amelyet mintaelemzésekkel illusztrálok, kitérek a direktségi szintek meghatározásra, bemutatom az adatokat és a feldolgozásuk módját. Dolgozatomat az eredmények értékelésével, valamint annak elméleti és gyakorlati implikációival zárom.

2. Elméleti háttér

2.1 Diskurzusaktus-taxonómia

Tsui (1994) a diskurzusaktusok taxonómiáját javasolja a szóbeli interakcióban megjelenő különböző megnyilatkozások diskurzusban betöltött funkciójának azonosítására. Tsui (1994) a szöveget diskurzusaktusokra bontja és az egyes aktusokat a beszélő által elvárt válasz szerint kategorizálja. A taxonómia szerint a *Why don't you do X?* szerkezet által megjelenített aktusok a kezdeményező mozzanatok (initiating move) osztályába tartoznak, azon belül elicitációt (elicitation), rekvizitumot (requestive) és direktívumot (directive) fejeznek ki.

Az elicitációt Tsui olyan diskurzusaktusként definiálja, „amelynek diskurzusfunkciója az, hogy a hallgatóból kötelező verbális reakciót, vagy annak nem verbális megfelelőjét váltsa ki” (Tsui 1994: 65, ford. Polcz). A szerző az elicitáció öt alosztályát különbözteti meg. Ezek bemutatására itt nem térek ki, ugyanis vizsgálatom céljaira olyan módosításokat végeztem a taxonómiában, amelyek következtében lehetővé vált a vizsgált szerkezet által megjelenített diskurzusaktusokat a rekvizitumok, illetve a direktívumok osztályába sorolni.

A rekvizitumok és a direktívumok olyan megnyilatkozások, amelyek kötelező nem verbális cselekvés végrehajtását várják a hallgatótól (Tsui 1994: 90, 116). E két aktus között az elvárt válasz alapján tehetünk különbséget. A rekvizitumok döntési lehetőséget adnak a hallgatónak, hogy engedelmességen, vagy az engedelmséget megtagadja, míg a direktívumok csak az engedelmes-

séget feltételezik (Tsui 1994: 90). A rekvizitumok további alkategóriákba sorolhatók aszerint, hogy a beszélő vagy a hallgató végzi-e a cselekvést, illetve hogy a cselekvés a beszélő vagy a hallgató hasznát szolgálja-e. Ezen ismérvek alapján a rekvizitumok öt csoportját különbözteti meg. Az ajánlat (offer) esetében a beszélő cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna. Az engedélykérésnél (request for permission) a beszélő cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna. A meghívás (invitation) jellemzője, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a hallgatónak származik haszna. A cselekvéskérést (request for action) Tsui úgy definiálja, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna, míg a javaslat (proposal) diskurzusfunkciója úgy határozható meg, hogy a beszélő és a hallgató közös cselekvéséből közös haszon származik (Tsui 1994: 91).

A direktívumokat Tsui (1994: 119) utasítókra (mandatives) és tanácsolókra (advisives) bontja. A tanácsolók csoportjába két diskurzusaktust sorol, mégpedig a figyelmeztetést (warning) és a tanácsot (advice). Mindkét esetben a cselekvés a hallgató hasznát szolgálja, azzal a különbséggel, hogy a figyelmeztetés esetében a beszélő implicit vagy explicit módon a nemkívánatos következményre hívja föl a figyelmet, amennyiben a hallgató nem engedelmeskedik, a tanács esetében pedig a cselekvés pozitív következményét hangsúlyozza szintén explicit vagy implicit módon (Tsui 1994: 121–126).

Az utasítók között szintén két diskurzusaktust említ, mégpedig az utasítást (instruction), valamint a fenyegetést (threat). Mindkét esetben az aktus a beszélő hasznát szolgálja azzal a különbséggel, hogy az utasítás diskurzusaktusa a beszélő hatalmát feltételezi, így a negatív következmény nem kerül említésre, míg a fenyegetés esetén a beszélő hatalma nem egyértelmű, így szükséges, hogy a beszélő felhívja a hallgató figyelmét a lehetséges negatív következményre, amennyiben az megtagadja a cselekvés elvégzését (Tsui 1994: 127–133).

2.2. Udvariasság és direktség

Több kutató (pl. Searle 1979, Ervin-Tripp 1997, Wierzbicka 2003) is rámutatott arra, hogy a direktívumok létrehozásakor az angolszász kulturális tradíció az imperatívusz helyett a különböző kérdő szintaktikai vagy egyéb indirekt szerkezeteket részesíti előnyben. Ennek az okát Wierzbicka (2003: 30) abban látja, hogy az angolszász kultúra elutasítja azt a beszédmódot, amikor a beszélő direkt módon, például a felszólító mód használatával kívánja akarátát a hallgatóra erőltetni.

Brown és Levinson (1987) elmélete szerint az indirekt beszédaktusok különféle udvariassági stratégiákhoz köthetők. Számos beszédaktus (jelen vizsgálatban diskurzusaktus) arcfenyegető jellegű, pontosabban a hallgató negatív arcát fenyegeti azáltal, hogy cselekvési szabadságát korlátozza. Ilyen aktus például az utasítás, a kérés és a tanács is. Elméletük szerint a racionális beszélő mindent megtesz annak érdekében, hogy az arc fenyegetettségét, vagyis a hallgatóra háruló nyomás súlyát minimalizálja (Brown és Levinson 1987: 68). Az interakcióban a beszélőnek érzékeltenie kell, hogy nem áll szándékában a hallgató arcát fenyegetni, illetve csak minimálisan kívánja őt korlátozni szabad-

ságában. E cél eléréséhez két stratégia közül választhat, de kombinálhatja is őket. A pozitív udvariassági stratégiák segítségével a hallgatóval való közösséget és együttműködést helyezi előtérbe, míg a negatív udvariassági stratégiák alkalmazásával azt sugallja, hogy nem, vagy csak kismértékben kívánja korlátozni a hallgató szabadságát (Brown és Levinson 1987: 70).

Brown és Levinson (1987) szerint a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet a pozitív udvariasság egyik eszköze. A beszélő így ellenőrzi, hogy a hallgató hajlandó-e kooperálni vele. Általában indirekt javaslatot (suggestion) valósít meg (Brown és Levinson 1987: 128). A szerkezet egyúttal megkönnyíti a hallgató dolgát abban, hogy az aktust könnyedén visszautasítsa. Indirekt jellegéből fakadóan a hallgatónak lehetőséget biztosít a diskurzusaktus retrospektív klasszifikációjára (Tsui 1994: 49), vagyis arra, hogy a megnyilatkozást ne cselekvésként, hanem egyszerű kérdésként értelmezze, és ennek megfelelően a *Miért nem teszed X-et?* kérdésre válaszolva könnyedén elutasító választ adhasson anélkül, hogy a beszélővel való kapcsolata sérülne.

Searle (1979: 48) megállapítása szerint főképp az udvariasság motiválja a beszélőt arra, hogy indirekt szerkezeteket használjon. A Brown és Levinson szerzőpáros (1987) is arra a következtetésre jut, hogy az indirekt szerkezetek udvariasabbak, mint a direkt szerkezetek, így a megnyilatkozásokban megjelenő direktség/indirektség jelenségét a negatív és pozitív udvariasság kategóriáin belül elemzik.

Blum-Kulka (1987: 137) egyik vizsgálatában megállapította, hogy a direktség és az udvariasság közötti összefüggés jóval bonyolultabb ennél, ugyanis nem mindig a kevésbé direkt szerkezet az udvariasabb. A válaszadók szerint a *Why don't you do X?* szerkezettel kifejezett javaslattevő forma a direktség és az udvariasság dimenziójában más-más helyet foglal el. Tehát egyáltalán nem bizonyított tény, hogy az udvariasság motiválja az indirektséget, ezért jelen vizsgálatban a megnyilatkozás direktségi szintjét tekintjük központi kategóriának, és ehhez kapcsolódóan elemezzük a szándékolt udvariassági stratégiákat.

2.3 A direktségi szintek meghatározása

A direktségi szintek meghatározásához a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skála biztosítja az elméleti háttérrel. A kutató egyik vizsgálatának részeként 24 angol anyanyelvű válaszadót arra kért, hogy kilenc kérdésstratégia direktségi szintjét értékelje. A stratégiatípusok jelölésére a Szili (2004: 108) által javasolt fordításokat használom, a stratégiákat a válaszadók által meghatározott direktségi sorrendben említem a legdirektebb stratégiával kezdve. A direktségi szinteket D1-D9 jelzésekkel látom el. Blum-Kulka (1987) a következő direktségi szinteket határozta meg: származtatott mód/imperatívusz (D1), kötelezettség kifejezése (D2), explicit performatívum (D3), akaratnyilvánítás (D4), beágyazott performatívum (D5), előkészítő stratégia (D6), javaslattevő forma (D7), erős célzás (D8), gyenge célzás (D9). A vizsgálat eredményei azt bizonyították, hogy a válaszadók az imperatívuszt tartják a legdirektebb formának, míg az általam vizsgált javaslattevő forma csak hetedik a sorban, tehát meglehetősen indirekt stratégiának számít.

Mivel magyar nyelvre vonatkozó adatok jelenleg nem állnak rendelkezésre, így csupán az vizsgálható, hogy a szintaktikai struktúrák tekintetében a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skála alapján milyen indirekt–direkt elmozdulások tapasztalhatók a célnyelvi szövegekben a forrásnyelvi szövegekhez képest.

3. Módszer

3.1 Adatok

Az adatokat a következő nyolc tévésorozat szövegét tartalmazó egynyelvű korpuszból nyertem: *Alias (Alias)* [AL], *Crime Scene Investigation: CSI (A helyszínelők)* [CSI], *Desperate Housewives (Született feleségek)* [DH], *Friends (Főbarátok)* [F], *Gilmore Girls (Szívek szállodája)* [GG], *Lost (Eltűntek)* [L], *Orange County (Narancsvidék)* [OC], *Smallville (Smallville)* [SL]. Ez a szövegmennyiség 201 résznek felel meg, ami hozzávetőleg 127 játékórát jelent. A sorozatokra jellemző a fokozottan intenzív verbális interakció, ezért számíthattam arra, hogy megfelelő mennyiségű adattal szolgálnak az elemzés elvégzéséhez. A filmszövegek kiválasztásánál a legfontosabb kritérium a kutathatóság volt. A kutatás elvégzéséhez elengedhetetlen, hogy legalább az angol nyelvű szöveg digitális formában álljon rendelkezésre. Ezt a kritériumot a fenti sorozatok szövegei kielégítik.

A korpuszban a Wordsmith Tools számítógépes alkalmazás összesen 134 diskurzusaktust talált, amelyek a *Why don't you do X?* felszíni szerkezetben jelennek meg. Ezek között nem szerepelnek azok, amelyek nem a vizsgált javaslattevő forma funkcióját töltik be, hanem egyszerű kérdésként funkcionálnak.

A sorozatok magyar szövegét más-más fordító készítette. A mintavételnél problémát jelentett, hogy a különböző sorozatok eltérő számban tartalmazzák a vizsgált felszíni struktúrát. Annak érdekében, hogy az egyes fordítóktól egyforma mennyiségű adat szerepeljen a mintában, mindegyik sorozatból az első 13, így összesen 104 diskurzusaktus fordítását vizsgálok.

3.2 Az elemzés menete

Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának segítségével meghatároztam, hogy a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet milyen típusú diskurzusaktusokat valószínűsít meg a mintában. A megbízhatóságot úgy biztosítottam, hogy az elemzésben egy másik elemző is közreműködött. A diskurzusaktusok azonosítása 88,46%-ban egyezett. Ezek után az eltérően azonosított diskurzusaktusokat ismét elemeztük. A kategorizálást illető végső döntéseket egyetértés alapján hoztuk meg.

Az elemzést az 1–6 példákkal illusztrálok, amelyekhez konstruált fordítást mellékelek. A szögletes zárójelben a betűk a sorozat kódját jelölik (ld. 3.1), az első szám az évadot, a második két szám az epizódot, míg az utolsó négy szám percben és másodpercben mutatja, hogy a szöveg pontosan hol hangzott el az adott részben. Az elemzett diskurzusaktust vastag kiemeléssel jelölöm.

1. példa

[DH107: 04.30]

A:	So, uh, Emma and Lorry... Why don't you come to the kitchen and help me with the snacks?	(Szóval, Emma és Lori... Miért nem jöttök ki a konyhába és segítetek a harapnivaló elkészítésében?)
B:	Sure.	(Rendben.)

2. példa

[DH110: 21.52]

A:	Why don't you, uh, come by tomorrow?	(Miért nem jössz át holnap?)
B:	Sooner is better than later.	(Jobb később, mint soha.)

3. példa

[CSI104: 30.51]

A:	Why don't you let me do that?	(Miért nem engedi, hogy megtegyem?)
B:	(Nem verbális reakció)	

4. példa

[AL106: 32.19]

A:	Why don't you get me a report by the end of the day?	(Miért nem készíti el a jelentést a nap végére?)
B:	(Nem verbális reakció)	

5. példa
[DH109: 05.50]

A:	Well, Mrs Huber never showed up. Why don't you wear this one?	<i>(Hát, Mrs Huber nem jött el. Miért nem veszed fel az övét?)</i>
B:	This is an old lady dress.	<i>(Ez öregasszonyos ruha.)</i>

Az 1–3 példák esetében a hallgató választhat, hogy a kért cselekvést elvégzi vagy sem, ezért ezeket az aktusokat a rekvizitumok osztályába sorolom (Tsui 1994: 90). Az első példában egy összejövétel alkalmával a háziasszony arra kéri a barátját, hogy segítsenek a konyhában. A példából megállapítható, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna, tehát az aktus a cselekvéskérés alosztályába sorolható (Tsui 1994: 98). A 2. példában „B” szereplő arra kéri „A” szereplőt, hadd használhassa „A” garázsát, aki másnapra meghívja magához „B”-t, hogy ezt megbeszéljék. Így a hallgató cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna, ezért az aktust meghívásként osztályozom (Tsui 1994: 98). A 3. példában a hotel londonere felajánlja a vendégnek, hogy kinyitja a szobaajtót. A megnyilatkozást ajánlatnak tekintem, ugyanis a beszélő cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna (Tsui 1994: 98). A 4. és 5. példa esetében az elvárt reakció az engedelmesség, tehát ezeket a megnyilatkozásokat a direktívumok osztályába sorolom (Tsui 1994: 90). A 4. példában a főnök arra utasítja a beosztottat, hogy készítse el a jelentést. Az aktus végrehajtása során a hallgató cselekszik, ami a beszélő érdekét szolgálja. A beszélőnek pozíciójából fakadóan jogában áll utasítani a hallgatót, hogy a cselekvést elvégezze, ezért az aktust utasításként kategorizálom (Tsui 1994: 129). Az 5. példában „A” szereplő nem tudja eldönteni, milyen ruhát vegyen fel a divatbemutatóra, mire „B” tanácsot ad neki a választásban. A megnyilatkozás a tanács funkcióját tölti be, mivel a beszélő cselekvése implicit pozitív következménnyel jár (Tsui 1994: 122).

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált felszíni struktúra a következő diskurzusaktusokat hordozza: kérés, meghívás, ajánlat, utasítás és tanács.

Tsui diskurzusaktus-taxonómiájának alkalmazásakor olyan probléma merült fel, amelynek következtében kénytelen voltam a taxonómiát módosítani. Tsui a rekvizitumokat és direktívumokat úgy definiálja, hogy a beszélő a hallgatótól mindenképpen kötelező nem verbális cselekvést vár (Tsui 1994: 90). Amennyiben a verbális reakció a hallgató számára kötelező, úgy az adott diskurzusaktus az elicitáció kategóriájába sorolandó (Tsui 1994: 65). Ez a megközelítés azonban nehézkessé teszi azon diskurzusaktusok besorolását, amelyek verbális cselekvésre kérik a hallgatót. Ennek illusztrálására vizsgáljuk meg a 6. példát.

6. példa
[AL110: 36.56]

A:	Why don't you tell me what you know?	(<i>Miért nem mondja el, amit tud?</i>)
B:	I don't know anything.	(<i>Nem tudok semmit.</i>)

A példában az újságíró információhoz szeretne jutni, ezért arra kéri az informátort, hogy mondja el, amit tud. Tsui rendszere alapján a fenti megnyilatkozás elicitációnak tekinthető, ugyanis kötelező verbális reakciót vár el (Tsui 1994: 65). Véleményem szerint a megnyilatkozás diskurzusban betöltött funkciója kettős: először is utasítja a hallgatót a cselekvés elvégzésére, amely jelen esetben verbális formát ölt, továbbá információt kér. Amennyiben ezt Tsui (1994) rendszere alapján elicitációnak kategorizálom, akkor az elvárt válaszok között számba jöhetne az is, hogy a beszélő nem az utasításra reagál, hanem egyszerűen a *why* (*miért*) kérdésre válaszolva elmagyarázza, hogy miért nem mondja el, amit tud. Ezért véleményem szerint Tsui (1994) rendszere nem tud különbséget tenni az információkérés (pl. *What happened? – Mi történt?*) és a verbális performanciát elváró utasítás vagy kérés között (ld. 6. példa). Ez a különbség pedig jelen vizsgálatomban kulcsfontosságú szerepet játszik.

A problémát úgy kívánom megoldani, hogy a nem verbális cselekvés kritériumának kizárásával módosítom a rekvizitumokra és a direktívumokra vonatkozó definíciót. Ennek megfelelően ezeket a diskurzusaktusokat olyan megnyilatkozásoknak tekintem, amelyek engedelmségre készítetik a hallgatót. Az elvárt válasz szempontjából a rekvizitumok esetében a beszélőnek van választási lehetősége, hogy a kért cselekvést végrehajtja-e vagy sem, míg a direktívumok esetében nincs.

Tsui (1994) rendszerének módosítása után a következőképpen jártam el. A vizsgált felszíni szerkezetet diskurzusaktus-típusok szerint csoportosítottam, majd a magyar szinkron alapján megvizsgáltam, hogy az adott diskurzusaktus-típust a fordítók milyen magyar felszíni struktúrákkal helyettesítették. Az elemzésben nem szerepelnek azok a megnyilatkozások, ahol a forrásnyelvi és célnyelvi közlés között nem található referenciális ekvivalencia, tekintettel arra, hogy ebben az esetben a célnyelvi megnyilatkozás nem nevezhető a forrásnyelvi szöveg fordításának (Klaudy 1999: 99).

A továbbiakban Blum-Kulka (1987) direktségi skálája segítségével elemeztem, hogy a magyar szerkezetekben milyen domináns elmozdulás tapasztalható az indirekt angol szerkezethez képest, valamint hogy Brown és Levinson (1987) modellje alapján a fordító milyen negatív vagy pozitív udvariassági stratégiára jellemző nyelvi elemeket told be a célnyelvi szövegbe a domináns direktségi szint minimalizálása érdekében.

4. Eredmények

A 1. számú táblázat a *Why don't you do X?* szerkezet által hordozott diskurzusaktusok fordítására jellemző felszíni szerkezetek százalékos arányát mutatja be.

1. táblázat
Szintaktikai szerkezetek a diskurzusaktusok tükrében

	1	2	3	4	5	6	7	
1	Diskurzusaktus-típus Szintaktikai szerkezet	Tanács	Kérés	Utasítás	Meghívás	Ajánlat	Össz.	
2	Imperatívusz	Tegyé/tedd meg X-et!	41,67% 15	68,00% 17	78,26% 18	56,25% 9	56,73% 59	
		Tegyük meg X-et!		4,00% 1				0,96% 1
		Ne tegye/tedd meg X-et, én megteszem!					25,00% 1	0,96% 1
3	Kérdés	Miért nem teszi/teszed meg X-et?	38,89% 14	12,00% 3	8,69% 2	12,50% 2		20,19% 21
		Megteszi/megteszed X-et?			4,35% 1			0,96% 1
		Megtehetem X-et?					25,00% 1	0,96% 1
		Mi lenne, ha megtenné/megtennéd X-et?	5,55% 2	4,00% 1		6,25% 1		3,85% 4
		Mi lenne, ha megtenném X-et?					50,00% 2	1,92% 2
		Lenne/lennél olyan jó és megtennéd X-et?		4,00% 1				0,96% 1
		Megtenné/megtennéd X-et?		4,00% 1	4,35% 1			1,92% 2
		Nem teszi/teszed meg X-et?		4,00% 1			6,25% 1	1,92% 2
		Nincs kedve/kedved megtenni X-et?					6,25% 1	0,96% 1

4	Kijelentés	Megtehetné/ megtehetnéd X-et.	5,55% 2			12,50% 2		3,85% 4
		Megteheti/ megteheted X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		Jobb lesz, ha most megteszi/ megteszed X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		Jobb lenne, ha megtenné/ megtennéd X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		X-et még nem tetted/tette meg.			4,35% 1			0,96% 1
5	Összesítés diskurzusaktus- típusok szerint		36	25	23	16	4	104

A táblázat 1. oszlopa a fordítók által alkalmazott felszíni szerkezeteket szemlélteti, az 1. sora pedig az azonosított diskurzusaktus-típusokat. A mezőkben szereplő százalékos értékeket függőlegesen vizsgálva (2–6 oszlopok) megtudhatjuk, hogy egy bizonyos diskurzusaktus-típus fordításakor a célnyelvi szövegben milyen arányban jelennek meg a különböző felszíni szerkezetek. A mezőkben látható második számadat a forrásnyelvi szövegben talált diskurzusaktus-típusok számára utal. Ha ezeket a számokat függőlegesen összeadjuk, akkor megkapjuk, hogy a forrásnyelvi szövegekben egy bizonyos diskurzusaktus-típusból összesen hány szerepel. Ezeket az adatokat a táblázat 5. sorában látjuk. Ha a mezőkben szereplő diskurzusaktus-típusok számát vízszintesen adjuk össze, úgy arról nyerünk információt, hogy az 1. oszlopban azonosított felszíni szerkezetek a teljes célnyelvi mintában, mind az öt diskurzusaktus-típus tekintetében összesen hányszor fordulnak elő, illetve milyen százalékos arányt képviselnek. Ezeket az értékeket a táblázat 7. oszlopa szemlélteti.

A táblázat adatait vízszintesen olvasva megállapítható, hogy az összes diskurzusaktus-típus tekintetében a domináns fordítói stratégia 56,73%-ban a felszólító mód *Tegyel/tedd meg X-et!* felszíni szerkezete. Ez azt jelenti, hogy Blum-Kulka (1987) direktségi skáláján (ld. 2.3) a D7 szinten található indirekt javaslattevő formát a fordítók a legdirektebb, D1 szintű célnyelvi egyes szám második személyű imperatívuszos szerkezettel helyettesítik. A második leggyakoribb megoldás 20,19%-ban az angol javaslattevő forma tükörfordítása, amely a *Miért nem teszi/teszed meg X-et?* szerkezetben realizálódik. Ebben az esetben a direktségi szint nem változik. A többi lehetőség elenyésző arányban (0,96%–3,85%) jelenik meg a célnyelvi felszínen.

A táblázat adatait függőlegesen értelmezve a következő megállapításokat tehetjük. A forrásnyelvi szövegekben a leggyakoribb diskurzusaktus-típus a tanács, amely összesen 36 esetben fordul elő. A két domináns fordítói stratégia között 41,67%-ban szerepel az egyes szám második személyű imperatívusz (*Tegyel/tedd meg X-et!*), valamint 38,89%-ban a tükörfordításként megjelenő kérdés

(*Miért nem teszed meg X-et?*). A többi lehetőség (2,87%–5,55%) nem szerepel számottevő arányban.

A második leggyakrabban megjelenő diskurzusaktus a kérés, amelyre az elemzett szövegekben 25 példát találtam. A kérés fordítására is jellemző az egyes szám második személyű imperatívusz, amely 68%-ban jelenik meg. A többi lehetőség (4%–12%) aránya viszonylag alacsony.

A vizsgált mintában 23 utasítást találtam. Itt is elmondható, hogy a fordítók túlnyomó arányban, 78,26%-ban az egyes szám második személyű imperatívuszt preferálják, míg a többi lehetőség csupán 4,35–8,69%-ban van jelen.

A forrásnyelvi diskurzusban 16 olyan megnyilatkozás szerepel, amelyeket meghívásként azonosítottam. A célnyelvi megfeleltetések tekintetében itt is az egyes szám második személyű imperatívusz került az első helyre 56,25%-kal. A további lehetőségek aránya 6,25%–12,5%.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kérés, az utasítás és a meghívás diskurzusaktusának tekintetében az enyhítő elemek nélküli szintaktikai szerkezetet vizsgálva a fordítók a forrásnyelv D7-es direktségi szintjéről jellemzően a célnyelv D1 legdirektebb szintjére térnek át (ld. 2.3). Természetesen a felszólító módon belül lehetőség van a direktség enyhítésére, amelyre a későbbiekben térek ki. A tanács esetében a két domináns stratégia körülbelül fele-fele arányban szerepel, tehát a forrásnyelvi D7 direktségi szint vagy D1-re változik vagy D7 marad. Az ajánlat esetében olyan kevés példa áll rendelkezésre, hogy következtetést levonni nem célszerű.

A 2. számú táblázat a pozitív és a negatív udvariassági stratégiákra jellemző enyhítő elemek betoldásának gyakoriságát mutatja be célnyelvi szövegekben, azokban az esetekben, amikor a fordítók az imperatívusz használata mellett döntöttek.

2. táblázat

*A minimalizálás gyakorisága a célnyelvi szövegekben
az Esz/2,3 imperatívusz használatakor*

Udvariassági aktus	(További) minimalizálás nélkül	Minimalizálással	
		Pozitív udvariassági elem betoldása	Negatív udvariasság elem betoldása
Tanács	14	-	-
Kérés	10	7	1
Utasítás	10	6	2
Meghívás	9	-	-
Ajánlat	1	-	-
Összesen	44	13	3

A további minimalizálás nélkül elnevezésű oszlop azokat az eseteket számszerűsíti, mikor a forrásnyelvi szöveggel összehasonlítva a célnyelvi szöveg nem tartalmaz további minimalizáló elemeket. A *minimalizálással* elnevezésű oszlopban összesítettem azokat az eseteket, amikor a fordító a forrásnyelvi szövegbe olyan pozitív vagy negatív udvariassági nyelvi elemet illeszt, amely nem található a forrásnyelvi szövegben, így csökkentve az aktus arcfenyegető jellegét.

A táblázatból megállapítható, hogy a fordítók általában nem törekednek arra, hogy az imperatívusz arcfenyegető jellegét minimalizálják. Az összesen 60 egyes szám második és harmadik személyű felszólító módból csak 16 esetben került sor a forrásnyelvi szövegben nem szereplő minimalizáló elem betoldására.

A továbbiakban példákkal illusztrálom, hogy a minta alapján milyen megoldásokkal éltek a fordítók, mikor mégis az arcfenyegető aktus direktségének enyhítése mellett döntöttek. A betoldott elemeket vastag szedéssel emeltem ki.

A tanács, a meghívás és az ajánlat aktusa a hallgató hasznát szolgálja, tehát ezekben az esetekben kevésbé van szükség az arcfenyegetés csökkentésére. Az ajánlat aktusából kevés adattal rendelkezem ahhoz, hogy következtetést vonjak le. A meghívás esetében nem találtam példát a minimalizálására. A tanács aktusának fordításakor is csupán egyszer éltek a fordítók ezzel a lehetőséggel.

A 7. számú példában az egyik kolléga azt tanácsolja a másíknak, hogy a fárasztó nap után menjen haza pihenni. A fordító a hallgató nevét toldja be a célnyelvi szövegbe. Ezt közelítő stratégiának ítélem, mivel közelebb hozza a hallgatót és a beszélőt (Brown and Levinson 1987: 107).

7. példa

TANÁCS [CSI103: 33.39]

A:	Hey... why don't you run home? I'll handle this.	A:	Car , menj csak haza, majd én elintézem.
B:	Is this more of your leaf?	B:	Nem ismerek rád, Borick.

Az utasítás és a kérdés esetében már több minimalizáló elem került a forrásnyelvi szövegekbe. Ezt azzal magyarázom, hogy mindkét aktus arcfenyegető jellegű, mert a hallgató szabadságát korlátozza, mégpedig azért, mert a hallgatótól elvárt cselekvés a beszélő érdekét szolgálja.

A pozitív udvariasság eszközei közül a következő nyelvi elemeket azonosítottam: *akkor*, *inkább*, *addig*, *szépen*, illetve a hallgató nevének említése.

A 8. számú példában az egyik helyszínelő rendőr egy bizonyos cselekvés elvégzésére utasítja a kollégáját. A betoldott *akkor* szó a beszélő és a hallgató közötti együttműködésre utal, azt a látszatot keltve, hogy jelen esetben az utasítás valamilyen előzetes megállapodáson alapul (Brown és Levinson 1987: 115). Véleményem szerint a kollokvális *szépen* szó is a kooperációt hangsúlyozza, de ebben az esetben ezt nem tekintem kiegészítő elemnek, tekintettel arra, hogy hasonló stratégia szerepel a kiegészítő aktusban (...see how good you are).

8. példa

UTASÍTÁS [CSI101: 10.29]

A:	Why don't you print that tread and see how good you are?	A:	Akkor vedd le szépen azt a cipőnyomot!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A 9. számú példában a tanár informálisabb viszonyt kíván kialakítani az egyik diákjával, így azt szeretné, ha a tanuló iskolán kívül a keresztnévén szólítaná. Megítélésem szerint a fordító az *inkább* szó betoldásával azt sugallja, hogy a hallgató egy korábbi, a beszélő számára kedvezőtlen szituációt kedvezőbb szituációra válthat, ha a kérésnek eleget tesz. Ezzel a közelítő, tehát pozitív udvariassági stratégiával enyhíthető az imperatívusz direktsége.

9. példa

KÉRÉS [GG111: 14.01]

A:	Why don't you call me Max? Just out of school.	A:	Szólíts inkább Maxnek! Csak iskolán kívül.
B:	I don't think I can do that.	B:	Kétlem, hogy menne.

A 10. számú példában a vendégek érkezésekor a háziasszony arra utasítja a férjét, hogy töltsse ki a bort. A magyar szövegben az *addig* szót találjuk mint enyhítő elemet. Véleményem szerint ez a beszélő és a hallgató közötti kooperációt vagy munkamegosztás hangsúlyozza: *én végzem X cselekvést, te addig végezd Y cselekvést.*

10. példa

UTASÍTÁS [DH119: 21.13]

A:	I'll get the door. Honey, why don't you pour the wine?	A:	Ajtót nyitok, te addig töltsd ki a bort, szívem!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A kérés és az utasítás esetében a negatív udvariasság eszközei közül a következőket azonosítottam: kérdő funkció beillesztése, *légy szíves/kérem.*

A 11. számú példában a hosszas távollét után visszatérő szereplő arra kéri kollégáját, hogy avassa őt be a vállalatnál folyó ügyekbe. A fordító a felszólító mód után kérdő funkciót illeszt a megnyilatkozásba. Ez lehetőséget biztosít a hallgatónak, hogy a kérést könnyebben visszautasítsa. Brown és Levinson

(1987: 144) modellje alapján ezt negatív udvariassági stratégiaként értelmezem, ugyanis a beszélő nem feltételezi, hogy a hallgató engedelmeskedni fog.

11. példa

KÉRÉS [F911: 13.15]

A:	Well I should be involved in that, so why don't you get me up to speed?	A:	Abban nekem is részt kell vennem. Avasson be, jó?
B:	That's gonna take weeks.	B:	Az hetekig is eltartana.

A 12. számú példában a rendőrtiszt arra szólítja fel az egyik civil szereplőt, hogy kövesse őt. A fordító szükségesnek ítélte az imperatívusz direktségének csökkentését a *kérem* szó betoldásával, amely Brown és Levinson (1987: 101) szerint a negatív udvariasság egyik eszköze.

12. példa

UTASÍTÁS [SCI104: 34.15]

A:	Mr. Barger, why don't you come, um, over here with me? Just walk over.	A:	Mr Barger, kérem , jöjjön velem!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A tanács, a kérés és az utasítás diskurzusaktusa tekintetében több adattal rendelkezem, így érdemes megvizsgálni, hogy melyek azok a szintaktikai szerkezetek, amelyek viszonylag ritkán fordulnak elő, mert a fordítók pragmatikai érzéke más formát preferál. Ebből arra következtethetünk, hogy a ritkán előforduló forma esetleg nem felel meg a magyar nyelvre jellemző pragmatikai viszonyoknak. A 13. számú példában a kórházigazgató arra utasítja ápolónőt, hogy hagyja el a helyiséget. Intuitív módon úgy gondolom, hogy a *Miért nem teszed meg X-et?* forma a magyar nyelvben nem megfelelő az utasítás aktusának kifejezésére. Fennáll annak a veszélye, hogy az aktus elveszti illokúciós erejét, tehát az utasításból egyszerű kérdés válhat. Így megváltozhat a jelenet dinamikája és a szöveg koherenciája. Ennek bizonyítására több adatra és további kutatásokra van szükség.

13. példa

UTASÍTÁS [DH117: 35.50]

A:	Nurse Heissel, why don't you step out?	A:	Heissel nővér, miért nem vonul vissza?
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

5. Összegzés

Vizsgálatomban áttekintettem, hogy a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet fordításakor a filmszövegfordítók milyen jellemző megoldásokat alkalmaznak. Az első kutatási kérdésre válaszolva megállapítható, hogy a vizsgált minta alapján domináns tendenciának bizonyul az indirekt angol szerkezet imperatívuszsal történő helyettesítése. A fordítói döntéseket az egyes diskurzusaktus-típusok dimenziójában vizsgálva azt tapasztaltam, hogy az indirekt-direkt (javaslattevő forma → imperatívusz) elmozdulás különösen markánsan jelentkezik a kérés, az utasítás és a meghívás aktusának fordításakor, bár az utóbbira nézve kevés adattal rendelkezem. A tanács esetében az imperatívusz mellett közel hasonló arányban szerepel a tükörfordítás is. A második kutatási kérdésre válaszolva megállapítható, hogy a célnyelvi szövegben dominánsan megjelenő imperatívusz direktségének minimalizálására a fordítók általában nem toldanak be olyan enyhítő elemeket, amelyeket a forrásnyelvi szöveg nem tartalmazott. Azonban a jelenséget diskurzusaktus-típusonként vizsgálva azt látjuk, hogy a fordítók a kérés és az utasítás arcfenyegető aktusának hozzávetőleg felénél élnek a pozitív és negatív udvariasság nyelvi eszközeivel annak érdekében, hogy helyreállítsák a diskurzus interperszonális dinamikáját, amelyet az imperatívusz direktsége feltehetően megváltoztatott. A tanács és a meghívás esetében enyhítő elemek betoldására alig kerül sor, vélhetően azért, mert ezek az aktusok a hallgató hasznát szolgálják, így kevésbé arcfenyegetőek. Az ajánlat aktusáról a kevés adat birtokában nem lehetséges következtetést levonni.

A kutatás jelenlegi fázisában a felállított hipotéziseket nem tudom egyértelműen sem bizonyítani, sem cáfolni. Az eredmények alapján csupán az valószínűsíthető, hogy az első hipotézis nagyobb mintán igazolhatóan látszik. Feltevésem azonban nem igaz minden diskurzusaktus-típusra. A második hipotézis nem tűnik igazolhatóan, még akkor sem, ha csak az egyes diskurzusaktus-típusok tekintetében vizsgálódunk. Bár számos példát találtam, amikor a fordítók igyekeztek felhasználni a pozitív és a negatív udvariassági stratégiák nyújtotta enyhítő lehetőségeket, mégsem mondható, hogy ez a domináns fordítói viselkedés. Következésképpen az valószínűsíthető, hogy a vizsgált szintaktikai struktúra tekintetében a célnyelvi szöveg direktebb hatást kelt. Továbbá megállapítható, hogy a diskurzusaktus funkciója jelentősen meghatározza a fordítói döntéseket, tehát lényeges, hogy a fordító helyesen azonosítsa diskurzusaktus-típusát.

A vizsgálat során problémaként jelentkezett, hogy a kérdéses felszíni szerkezet diskurzusaktus-típusok szerinti bontásánál az egyes diskurzusaktus-típusok száma fordítóként eltérő, ugyanis a sorozat műfajától függően más-más aktusok dominálnak. Egy bűnügyi sorozatban például több az utasítás, mint egy vígjátékban.

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a vizsgálat nemcsak a filmszövegfordítás, de általában a dialógusfordítás oktatásának területén is hasznosítható. Kezdő fordítóknál gyakori probléma, hogy nem veszik figyelembe a diskurzusaktus funkcióját. A vizsgált szerkezet oktatásánál ezért szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy milyen diskurzusfunkciókat valósít meg, illetve hogy az egyes aktusok esetén a kontextustól függően melyek a jellemző fordítói megoldások a nyelvi direktség és az udvariasság dimenziójában, bár további kutatás szükséges annak megállapítására, hogy a fordítók által meghatározott pragmatikai viszonyok mennyire jellemzők a nem fordított magyar szövegek nyelvezetére, valamint a magyar nyelvhasználatra általában.

Irodalom

- Blum-Kulka, S. 1987. Indirectness and politeness in requests: same or different? *Journal of Pragmatics* 11. 131–146.
- Brown, P., Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruti, S. 2006. Cross-Cultural Pragmatics: Translation of Implicit Compliments in Subtitles. *JosTrans – The Journal of Specialised Translation*. Available online: http://www.jostrans.org/issue06/art_bruti.php (letöltve: 2008. január 23.).
- Ervin-Tripp, S. 1997. Ott van Szibil? A direktívumok szerkezete az amerikai angolban. In: Pléh Cs., Síklaki I., Terestyényi T. (szerk.) *Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés*. Budapest: Osiris, 82–122.
- Hatim, B., Mason, I. 2000. Politeness in Screen Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge, 430–445.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Pérez-González, L. 2007. Appraising Dubbed Conversation: Systematic Functional Insights into the Construal of Naturalness in Translated Film Dialogue. *The Translator* Vol. 13. No.1. 1–38.
- Searle, J. R. 1979. *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta.
- Tsui, A. B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. 2003. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Források

- Alias*. 1. évad. 2001. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Németh Renáta)
- Crime Scene Investigation: CSI*. 1. évad. 2000. CBS Paramount Productions (Magyar szöveg: Gila Zsuzsa)

- Desperate Housewives*. 1. évad. 2004. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Magyar szöveg: Simon Nóra)
Friends. 9–10. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Liszcai Szilvia)
Gilmore Girls. 1. évad. 2000. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Galadics Anna)
Lost 1. évad. 2004. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Vajda Evelin)
Orange County 1. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Takács Emőke)
Smallville 1. évad. 2001. Warner Brothers (Magyar szöveg: Csányi Zita)

ELTE BTK NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2009/2010-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2009/2010-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt, dr. Klaudy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A., 1. emelet 114–121.
Tel.: 4116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F., 1. emelet 9–11.
Tel: 411 6500/5894. Fax: 4855217
Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)
Honlap: www.ftk.hu vagy www.elteftt.hu

Megakadásjelenségek a szinkrontolmácsolásban

Bakti Mária

1. Bevezetés

A szinkrontolmácsolás a kívülállók számára mindig is misztikus tevékenységnek hatott, hiszen a szinkrontolmácsolás során nagyon komplex mentális folyamatok zajlanak; az eddigi kutatások ellenére sem tudjuk, hogy pontosan mi történik a „fekete dobozban”, vagyis a tolmács fejében. A szinkrontolmácsolás kutatói változatos nézőpontokból vizsgálják a folyamatot: a feladatok egyidejűsége (Kirchhoff 2002), a rendelkezésre álló mentális energiával való gazdálkodás (Gile 1995), a kísérleti pszichológia eszközei (Oléron és Nanpon 2002, Barik 2002, Goldman-Eisler 2002), a kognitív pszichológia (Moser-Mercer 2002), illetve a neurofiziológia és neurolingvisztika (Fabbro és Gran 1994) eszköztárát használták a kutatók a folyamat jobb megértéséhez. A szinkrontolmácsolás nagy paradigmáiról és modelljeiről ad rendszerezett áttekintést Pöchhacker (Pöchhacker 2004).

A szinkrontolmácsolás kutatásában nem elhanyagolható a tolmácsolási folyamat pszicholingvisztikai megközelítése sem, hiszen a szinkrontolmácsolás felfogható egy pszicholingvisztikai kísérletként is (Klaudy 2004: 43). A pszicholingvisztikai nézőpont legjelentősebb képviselője a szinkrontolmácsolás kutatói között Csernov, aki a pszicholinvisztika és a kommunikációelmélet segítségével dolgozta ki előrejelzési hipotézisét, illetve hangsúlyozta, hogy a pszicholingvisztika talán a legalkalmasabb kiindulási pont a szinkrontolmácsolás kutatására (Chernov 2004). A pszicholingvisztika segítségével vizsgálja a szinkrontolmácsolás folyamatát többek között Petite (2005), Piccaluga et al (2007), Van Besien és Meulman (2004), Tóth (2008) és Chimel (2007) is.

A jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, miben segíthet a pszicholingvisztikai kutatások egyik ága, nevezetesen a megakadások kutatása a szinkrontolmácsolás folyamatának jobb megértésében.

2. A megakadásjelenségek

A megakadásjelenségek a spontán beszéd természetes velejárói; performancia-hibák, amelyek vizsgálata segített jobban megérteni a beszédprodukción és a beszédpercepción folyamatát (Celce-Murcia 1973: 198). Kutatásuk azért fontos, „mert olyan folyamatokra utalnak, melyekről nem kaphatunk közvetlen információt a hibátlan közlések elemzésekor, ugyanakkor feltételezzük, hogy létrejöttükben azonos mechanizmusok játszanak szerepet” (Gósy 2005: 95).

2.1. A megakadásjelenségek definíciója

Mit is értünk pontosan a *megakadások* kifejezésen? A hétköznapi életben nyelvbotlásnak, elszólásnak nevezett jelenségnek számos definíciója létezik a pszicholingvisztikában. A nyelvbotlások egyik első definícióját adja Boomer és Laver: „a slip of the tongue is an involuntary deviation from the speaker’s current phonological, grammatical or lexical intention” (Boomer és Laver 1973:123) [a nyelvbotlás nem szándékos eltérés a beszélő folyamatban lévő fonológiai, nyelvtani vagy lexikai szándékától].

Huszár szerint a „nyelvbotlásnak az adott nyelvet első nyelvként beszélő, mentálisan egészséges, általános intelligenciájú [...] felnőtt ember – szándéka ellenére létrejövő, saját fonológiai, morfológiai, szemantikai stb. normatadatainak meg nem felelő – hibás beszédprodukciónak nevezzük (Huszár 2005:15).

A hétköznapi szóhasználatban nyelvbotlásnak nevezett hibáknál jóval tágabb fogalmat jelöl a pszicholingvisztikában a megakadás. A spontán beszéd megakadásjelenségeit Gósy a következőképpen definiálja: „a spontán beszéd artikulációs illetve percepciósi folyamatosságát megakasztó különféle jelenségeket nevezzük összefoglaló néven megakadásjelenségeknek” (Gósy 2004a:7). A nyelvbotlások tehát a megakadásjelenségeknek csak egy részhalmazát jelentik. A megakadásjelenségeket a bizonytalanságból adódó jelenségekre és a téves kivitelezés jelenségeire lehet felosztani (Gósy 2005:96). A bizonytalanságból adódó megakadások a következők: néma szünetek, hezitálások, nyújtások, új-rakezdések, ismétlések és a töltelékszavak. A téves kivitelezés jelenségei: freudi elszólás, morfológiai, szintaktikai hibák, kontamináció, téves szótalálás, „nyelvem hegyén van” jelenség, változtatás, újraindítás, sorrendiségi problémák, egyszerű nyelvbotlások. A hiba típusú megakadások típusait, definícióit és a magyar példákat mutatja az alábbi táblázat:

1. táblázat

*A hiba típusú megakadásjelenségek definíciókkal és példákkal
(Gósy 2004a alapján)*

Megakadás	Definíció (Gósy 2004a alapján)	Példák magyar spontán beszédből
1. Freudi elszólás	„Olyan közlések, amelyeket a beszélő valójában nem szándékozott kimondani, s amelyek azért általában kellemetlen helyzetet teremtenek.”	...a korlátolt felelősségű társaság
2. Morfológiai, szintaktikai hiba	„A mai köznyelvi, kodifikált grammatikának ellentmondó jelenség.”	A részecskéknek vannak sebessége.

Megakadás	Definíció (Gósy 2004a alapján)	Példák magyar spontán beszédből
3. Kontamináció	„Nyelvi jelek vegyülése.”	Az ilyen és ehhez fajta Aludjál szépeket!
4. Téves szótalálás / téves szókezdés	„Hibás aktiválás a mentális lexikonból; minden esetben egy teljesen kiejtett lexemáráról van szó.” „Téves szókezdés: egyértelmű, hogy a beszélő a nem megfelelő szót aktiválta, ezt azonban a teljes szó kimondása előtt észrevette, és javított.”	Ki kell centrifugálnom a köntöst_vagy mi, a függönyt.
5. „Nyelvem hegyén van” (TOT)	„Átmeneti szótalálási nehézség.”	A szi_sze_szö Malájföldet és Szingapúrt is elfoglalták a japánok.
6. Változtatás	„A kiejtett szó szándékolt javítása egy másik szó előhívásával. Kritérium, hogy valóban korrekció történjen.”	Tessék minket_vagy nekünk telefonálni.
7. Újraindítás	„Az aktivált és félig kiejtett szót – rendszerint kis szünet után – ugyanazon szó kiejtése követi.”	Azt nem tudom, hogy an_an_annak van-e.
8. Perszeveráció	„A közlés korábbi eleme tartósan megmarad, és hat az időben később következő elem artikulációs tervezésére.”	Egyes híreste_híresztelések szerint
9. Anticipáció	„A közlés egy későbbi eleme korábban jelenik meg a kiejtésben.”	Ha már az utolsó zsenge spenótlével is benne van....
10. Metatézis	„Egy adott hangsor beszédhangjainak, szótagjainak avagy egy közlés szavainak felcserélődése.”	Helyrehozhatatlan károtak okoznak.
11. Egyszerű nyelvbotlás	„A kivitelezés hibái.”	A szorongás révén révén. A női encipáció.

2.2. A spontán egynyelvű beszédben előforduló megakadások és a beszédprodukción

A megakadásjelenségek avagy szűkebb értelemben vett nyelvbotlások kutatása a 19. század végéig nyúlik vissza. Fromkin egy a megakadásjelenségekről szóló tanulmánykötet bevezetésében áttekinti a megakadásjelenségek kutatását; Herman Paul volt az első, aki szerint a nyelvbotlások vizsgálata segíthet a nyelvi változások okainak feltárásában. Egy évvel később, 1887-ben pedig Delbrück már felismerte, hogy a nyelvbotlások hasznos információt szolgáltathatnak a nyelvészek számára (Fromkin 1973: 13). Fromkin azonban Rudolf Meringer bécsi nyelvészt tekinti „a megakadásjelenségek iránti nyelvészeti érdeklődés atyjának” (Fromkin 1973:13).

Meringer két munkájában is foglalkozott a beszéd, az írás, a beszédértés és az olvasás során előforduló megakadásokkal, és arra a következtetésre jutott, hogy a megakadások nem véletlenszerűen fordulnak elő, előfordulásuk megjósolható, és nem kapcsolódnak semmilyen patológiás folyamathoz (Celce-Murcia 1973: 195). Ezzel szemben Freud, akit a mindennapokban a leggyakrabban azonosítanak a nyelvbotlásokkal, praxisából vett példákra alapozva a következőket állapítja meg:

What I find is, therefore....., that it is not the influence of the 'contact effects of the sounds', but the influence of thoughts that lie outside the intended speech which determines the occurrence of slips and provides an adequate explanation of the mistake. It is not my wish to throw doubt on the laws governing the way in which sounds modify one another; but by themselves these laws do not seem to me to be sufficiently effective to disturb the process of correct speaking. (Freud 1973: 65)¹

Freud szerint a nyelvbotlásokat vezérlő törvényszerűségek függetlenek az adott nyelvtől (Freud 1973: 79), okaik olyan hatásokra vezethetőek vissza, amelyek a szándékolt közlésen kívülről érkeznek; ezek lehetnek tudatalatti gondolatok, amelyek megakadásban kerülnek a felszínre, és csak analízis segítségével lehet megtalálni a gyökerüket, vagy olyan általánosabb motivációk, amelyek az egész közlés ellen irányulnak (Freud 1973: 52).

A későbbi nyelvészeti kutatások azonban már árnyaltabb képet adtak a nyelvbotlásokról. Wells szerint a nyelvbotlások vizsgálatánál két tényezőt kell figyelembe venni, a Freud által is vizsgált pszichológiai és a nyelvi tényezőt, amelyek meghatározzák, hogy az adott nyelvbotlás könnyű, nehéz vagy

---

¹ Azt találtam, hogy nem a 'hangok közötti kapcsolat', hanem az elképzelt beszéd mögött álló gondolatok hatása határozza meg a nyelvbotlások előfordulását, és ez megfelelő magyarázatot is ad a megakadásra. Nem kívánom kétségbe vonni azokat a törvényeket, amelyek meghatározzák a hangok egymás közötti kapcsolatát és azt, hogy a hangok hogyan módosítják egymást; azonban számomra ezek a törvények önmagukban nem tűnnek elég hatékonynak ahhoz, hogy megzavarják a helyes beszélés folyamatát. (ford. B.M.).

éppen lehetetlen (Wells 1973: 83). A nyelvészek természetesen nem tudják megjósolni a nyelvbotlásokat, azonban a nyelvbotlások előfordulását meghatározó valószínűségi szinteket meg tudják határozni (Wells 1973: 85). Wells a szóalakvegyülési hibákat vizsgálta, ezekhez a hibákhoz kapcsolódva állított fel három törvényt, amelyek a nyelvbotlások előfordulását magyarázzák. Az első törvény szerint a nyelvbotlások mindig fonetikailag lehetséges változatok. Wells hangsúlyozza annak a fontosságát, hogy a *fonetikailag lehetséges* nyelvenként eltérő. A második törvény szerint ha a két eredeti szó hasonló ritmusú, akkor a két szóból keletkezett vegyülékszó ritmusában mindkét eredeti szóra hasonlítani fog. A harmadik törvény szerint ha a két eredeti szó azonos hangot azonos helyzetben tartalmaz, akkor a vegyülésükből keletkezett nyelvbotlás is tartalmazni fogja azt a hangot, ugyanabban a pozícióban (Wells 1973).

Cohen a holland nyelvben előforduló megakadásokat vizsgálta, az volt a feltevése, hogy a megakadások segíthetnek fényt deríteni a beszédprodukción rejtegetett folyamataira, kísérletei során bizonyítékot talált a beszéd folyamatban a sorrendiséget meghatározó programozási mechanizmus létezésére (Cohen 1973: 92).

Boomer és Laver három kategóriával dolgozott, a sorrendiségi problémákat, a kihagyásokat és a cseréket vizsgálták. Ők is Cohenhez hasonló következtetésekre jutottak, azt találták, hogy a nyelvbotlások a beszédprodukción sorrendiségét meghatározó részfolyamatnak a hibái. Ez a részfolyamat szigorú szabályoknak engedelmeskedik. Azt is megjegyezték, hogy a nyelvbotlások a beszédprodukción különböző szintjein jöhetnek létre (Boomer és Laver 1973: 130).

Fromkin a különböző típusú nyelvbotlások elemzése alapján öt szakaszból álló beszédprodukción rendszert vázol fel, az alábbi feladatokkal (Fromkin 1973: 239–241):

2. táblázat

A beszédprodukción folyamat szintjei Fromkin 1973 alapján

Szakasz	Feladat
1.	A jelentés létrehozása
2.	A gondolat szintaktikai strukturálása
3.	Intonáció, az elsődleges hangsúly kijelölése
4.	Hozzáférés a mentális lexikonhoz, itt következnek be a <i>téves szótalálás</i> jellegű hibák
5.	Az automatikus fonetikai és fonológiai szabályok veszik át az irányítást, irányítják az artikulációt

Az ötvenes-hatvanas évektől kezdve a módszeres kutatások számos eredményt hoztak, a megakadások segítségével sikerült meghatározni a beszédpro-

dukció fő szintjeit. A beszédproduktions modellek és a nyelvbtlások közötti kapcsolatokról részletes áttekintést ad Whitney (1998: 273-284) és Huszár (2005: 52-69).

A különböző kutatási irányzatok között egyetértés van abban, hogy a beszédproduktio folyamatán belül különböző tervezési szinteket lehet elkülöníteni. A ma elfogadott modellek általában megkülönböztetik az üzenet szintjét, a szintaktikai szintet, a morfológiai szintet és a fonológiai tervezés szintjét (Whitney 1998: 275). A beszédproduktions modellek között azonban eredetileg jelentős különbség volt a tervezési szintek közötti kapcsolatokat illetően.

A ma legáltalánosabban elfogadott beszédproduktions modell Levelt nevéhez fűződik. Levelt beszédproduktions modelljében modulokat és ellenőrző folyamatokat különböztet meg. Fontos tulajdonsága a modellnek, hogy a modulok egymástól függetlenül, egyidejűleg is működhetnek. A modell szerint a beszédproduktióban részt vevő folyamatok nagy része szinte teljesen automatikus. A modell fő elemei: a *fogalmi szint*, ahol a pragmatikai és a szemantikai tervezés zajlik, az *átalakító*, ahol a nyelvtani és a fonológiai tervezés zajlik és az *artikulátor*, amely a beszéd motoros kivitelezésért felelős. Fontos szerepet kap a rendszerben a *mentális lexikon*, mivel itt találhatóak azok az információk, melyek segítségével a gondolatból közlés születik. A modell további lényeges eleme, hogy a beszélés folyamatának létrehozásakor feltételezi ellenőrző folyamatok meglétét is (Levelt 1989).

A finomított modellben Levelt hangsúlyozza három *tudástár* létezését, a *mentális lexikon* mellett ide tartozik a *külső és belső világ ismerete* és az ún. *syllabary* vagy szótagtár, amely a szótagok létrehozásához szükséges automatikus mozgások tára (Levelt 1999).

A másik beszédproduktiót magyarázó modell Dell nevéhez fűződik. Dell akcióterjedéses modelljében a beszédproduktio különböző szintjein (szemantikai, szintaktikai, morfológiai és fonológiai) reprezentációk jönnek létre; a négy szint egyidejűleg lép működésbe. A generatív grammatika szabályai minden szinten definiálják a szintnek megfelelő struktúrákat, majd a struktúrákban lévő helyeket töltik ki a közlés elemei. A mondatalkotás alapmechanizmusa Dell modelljében az aktivációterjedés. A lexikon elemei egy hálózat csomópontjait alkotják; a mondatok létrehozásakor azok az elemek kerülnek kiválasztásra, amelyeknek legmagasabb az aktivációs szintje. Az aktiváció Dell szerint két irányban is terjedhet. A modell több szinten is lehetővé teszi az egyidejű vagy párhuzamos feldolgozást (Dell 1986).

A legújabb kutatási eredmények egyre közelebb hozzák egymáshoz a két alapvető megközelítést jelentő modellt, a modellek kölcsönösen átveszik, ötvözik egymás elemeit (Kormos 2006: 6).

Fontos azt is megjegyezni, hogy egyik modell sem magyarázza kielégítően az ún. *formulaic language* létrehozását (Kormos 2006: 44-48), mivel számos esetben a beszédproduktio nem kreatív folyamat, hanem a memóriából egyetlen egységként előhívott kifejezéseknek, szókapcsolatoknak az aktiválása (Kormos 2006: 44-48). Ezekhez a kifejezésekhez kapcsolódó kutatásoknak fontos szerepe lehetne a szinkrontolmácsolás kutatásában, mivel a szinkrontolmácsolásnak viszonylag gyakran kell előre megírt, bevett kifejezéseket tartalmazó szövegekkel dolgozniuk.

A szinkrontolmácsolás kutatásában is fontos szerepet játszik a beszédprodukciónak és a memória közötti kapcsolat (Németh–Pléh 2001, G. Láng 2001). Whitney, Levelt alapján két fontos szempontot ad a memória és a beszédprodukciónak kapcsolatának vizsgálatához (Whitney 1998: 284). Levelt szerint a munkamemória és a fonológiai hurok korlátozott kapacitása befolyásolja az üzenetek létrehozását és a beszédprodukciónak folyamatát. Először, a kifejezési szándékozott proposíciókat a munkamemóriában aktívan kell tartani, amíg megszerkesztjük a kifejezésükhöz szükséges nyelvi reprezentációt. Minden olyan esemény, amely elvonja a figyelmünket erről, befolyásolhatja a beszéd folyamatosságát (Whitney 1998: 284).

Másodsorban, a fonológiai hurok az artikuláció előtti fázisban megtartja egy adott közlés fonológiai reprezentációját, így lehetővé teszi az önellenőrzési folyamatok működését (Whitney 1998: 284). A nyelvbotlások kutatásában is felmerült, hogy a nyelvbotlások nagy része a rövid távú memória természetétől és korlátaitól is függ (Bierwisch 1982).

A beszédprodukciónak magyarázó modelleket a nyelvbotlások alapján vázolták fel (Whitney 1998: 273), segítségükkel meg tudjuk határozni, hogy a nyelvbotlások illetve megakadások a beszédprodukciónak mely szintjéhez köthetőek. Az alábbiakban két osztályozást ismertetek, az első (Huszár 2005) a szűkebb értelemben vett nyelvbotlások keletkezési helyét mutatja be, a második (Gósy 2005) a tágabb kategóriát, a megakadásokat a szerint csoportosítja, hogy a beszédprodukciónak mely szintjén történik a zavar, melynek eredményeképpen létrejönnek a megakadások.

Huszár Ágnes (Huszár 2005: 83–109) a nyelvbotlásokat a következőképp helyezi el Levelt modelljében: az első csoportba a *lemma*, vagyis a szintaktikai-szemantikai egység megtalálásának zavarai kerülnek. Ezek a hibák vagy zavarok a mentális lexikonban való hibás keresés eredményei, ezért a szándékoltszó helyett annak szinonimája, antonimája, a keresett elemmel „etnonimikus viszonyban álló dolgokra referáló szó” (Huszár 2005: 83), illetve fölé vagy alárendelt dolog neve jelenhet meg. A lemmakeresés zavarai közé sorolja Huszár a szintaktikai szerkezetkeveredést és a freudi elszólást is.

A nyelvbotlások másik nagy csoportját Huszárnál a *lexéma* megtalálásának, vagyis a fonetikai tervnek a zavarai alkotják. Ide tartozik a tulajdonnevek téves vagy hibás felidézése, a „nyelvem hegyén van jelenség” (TOT), a malapropizmusok, a szóalakvegyülések, a beszédhangcserék és a több okra visszavezethető, ún. multikauzális nyelvbotlások.

A beszéd tervezése során a lemma- és lexemakeresés fázisai után is léphetnek fel hibák. Huszár leírása szerint (Huszár 2005: 99) a lemma- és lexemakeresés szakaszai után a közléshez kiválasztott elemek a munkamemóriába kerülnek, ahol kialakul a kiválasztott elemek sorrendje, és megtörténik a nyelvtani egyeztetés. Ebben a szakaszban a következő hibák fordulhatnak elő: kiesés, betoldás és a helycserék (anticipáció, perszeveráció, metatézis). A sorbarendehez, vagyis a munkamemóriához köti Huszár a tagmondathatáron átnyúló sorrendiségi hibákat: a mondatátszövődést és az elmaradt illetve felesleges negációt is.

Gósy Mária csoportosításának Levelt beszédprodukciónak modellje az alapja (Gósy 2005: 100–106). A fogalmi szint hibái a freudi elszólások és a malapropizmusok.

A nyelvi tervezés szintjének hibái nyelvtani összehangolatlanságot okoznak. Ebbe a csoportba tartozó megakadások a grammatikai, morfológiai hibák vagy a kontamináció, azaz a szó- és szerkezetvegyülések. Ezek időben egyszerre aktíválódtak, egymással versengő szerkezetek.

A következő megakadéscsoport Gósy rendszerében a lexikai hozzáférés folyamatához kapcsolódik. Ide tartozik a téves szótalálás, a 'nyelvem hegyén van (TOT)' jelenség, és a változtatás. A fonológiai tervezés hibái a fonológiai nyelvbtlások, azonosításuk azonban nagyon nehéz (Gósy 2005: 102).

Ha nem összehangolt a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés, akkor az újraindítás, a nyújtás és a szünettartás a szóban típusú hibák merülnek fel.

Az artikulációs tervezés hibás működésének eredményei a sorrendiségi hibák, vagyis az anticipáció, a perszeveráció és a metatézis.

A beszédprodukció legutolsó szakaszához köti Gósy az egyszerű nyelvbtlásokat, keletkezésük oka, hogy nincs összhang az artikulációs tervezés és a kivitelezés között (Gósy 2005).

2.3. A megakadások gyűjtése

A megakadások gyűjtésében, kutatásában Huszár különbséget tesz az on-line és az off-line korpuszok között (Huszár 2005: 22). Az on-line módszer során a mindennapi életben hallott nyelvbtlásokat rögzítik és elemzik a kutatók. A korai nyelvbtlás-korpuszok nagy része ezen az elven alapult. A nyelvbtlások kutatásában, az on-line korpuszok gyűjtésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy nem mindig kapunk valós képet a nyelvbtlások előfordulási gyakoriságáról, mert a hallás alapú gyűjtés során bizonyos hibákat könnyebben észreveszünk, például a szavak elején és végén előforduló hibákat sokkal nagyobb valószínűséggel észlelik és jegyzik fel, mint a szavak közepén előforduló hibákat (Cutler 1981). A nyelvbtlások gyűjtéséhez kapcsolódó problémákról részletesen ír Cutler (1981).

Az off-line korpuszok spontán beszédéről készült felvételeket vagy azok átiratát elemzik. Az off-line korpuszok gyűjtésének egyik módszere az interjú (Gósy 2005: 72). Az interjúkészítés során azonban felléphet a megfigyelői paradoxon jelensége, vagyis az, hogy az interjúalany a mesterséges helyzet miatt szorongani kezd, próbálja követni a nyelvi normát, vagyis éppen „a kísérletvezető jelenléte akadályozza meg a természetes spontán beszéd létrejöttét” (Gósy 2005: 72). A megfigyelői paradoxon kiküszöbölésére szolgálnak a feladatorientált dialógusok. Ezekben az interjúalanyok párosával vesznek részt, és egy feladat megoldása közben kerül rögzítésre az interjúalanyok párbeszéde. A feladatorientált dialógusoknak több típusa is van, például a térképmódszer (Horváth 2004), vagy a nyelvi játék közben rögzített dialógusok (Szabó 2004).

Baars a nyelvbtlások laboratóriumi létrehozásáról ír (1980: 307–318); hangsúlyozza a laboratóriumi kísérletek fontosságát, mivel ezekben az esetekben ismerjük a pontos bemeneti előfeltételeket, így könnyebb a nyelvbtlások okainak feltárása, vagy a több lehetséges magyarázat közül a legmegfelelőbb magyarázat kiválasztása.

Baars kutatásai során laboratóriumi körülmények között előidézett, megjósolható nyelvbottlások segítettek a korábban más módszerekkel nem tesztelhető hipotézisek ellenőrzésében (Baars 1980: 308). Baars a „Versengő Tervek Hipotézisét” tesztelte laboratóriumi körülmények között, spoonerizmusok, mondaton belüli hibák és szövegyülések létrejöttékor. Baars szerint, ha ugyanazt a megakadást többféle módon is elő tudjuk idézni, akkor jobban tudunk majd elméleteket alkotni a normális beszédprodukciónról és beszédtervezésről.

2.4 A többnyelvű beszélők megakadásai

A megakadások nemcsak az egynyelvű beszédprodukciónat jellemzik, előfordulnak a két- és többnyelvűek beszédében is. A többnyelvűek és az idegen nyelvet tanulók megakadásait vizsgáló kutatások eredményeit összegezve Poulisse arra a következtetésre jut, hogy a felnőtt beszélőknél az anyanyelvi beszédprodukción és a második nyelv produkciója hasonló; az anyanyelvi megakadásoknál megfigyelt jellegzetességek igazak a második nyelvet tanuló felnőttek nyelvbottlása-ira is (Poulisse 1999: 54). Különbségek főleg a morfológiai-szintaktikai hibák, a szövegyülések, a szóvégi fonémákat érintő hibák területén figyelhetők meg (Poulisse 1999: 54).

Poulisse összefoglalást ad a második nyelvben elért tudás szintje és a második nyelven megfigyelhető megakadások közötti kapcsolatról is. A második nyelven a beszédprodukción sokszor kevésbé folyékony, mint az anyanyelvi, ezért a második nyelvben akár kétszer-háromszor annyi a bizonytalanságból eredő megakadások (ismétlések, kitöltött szünetek) száma, mint az anyanyelvben. A második nyelvben is előfordulhatnak az anyanyelv jelei, különösen ha a nyelvi kompetencia szintje alacsony (Poulisse 1999: 55).

Navracsics a megakadásokat a nyelvi mód függvényében vizsgálta (Navracsics 2007: 148–160). Navracsics azt találta, hogy a nyelvi mód nagy hatással van a megakadásokra. A kísérletben résztvevők szignifikánsan több szót ejtettek a kétnyelvű nyelvi módban, ez azonban nem jelentett több hibát (Navracsics 1999: 160). Arra a következtetésre jutott, hogy „nincs lényeges különbség a két nyelvi módban történő beszédprodukción között” (Navracsics 1999: 160).

3. A megakadások és a szinkrontolmácsolás

3.1 A szinkrontolmácsolás mint a beszédprodukción különleges esete

A szinkrontolmácsolás a beszédprodukción és a beszédpercepción különleges és kivételes esete, mivel a tolmácsolás során a beszédpercepción és a beszédprodukción nem azonos nyelven zajlik, és a két folyamat szinte egy időben történik. A szinkrontolmács nem a saját gondolatait fejezi ki, hanem kívülről megadott program szerint dolgozik. A szinkrontolmács motivációja is közvetett, nem saját kommunikációs igényeit elégíti ki (Klaudy 2004).

3.2 Megakadásjelenségek szinkrontolmácsoláshoz hasonló beszédhelyzetben

A megakadások, nyelvbtlások kutatásából kiemelkedően fontosak lehetnek az alábbi tanulmányok a szinkrontolmácsolás során felmerülő megakadások vizsgálatában. Habár egynyelvű beszédproduktiót vizsgálnak, a körülmények nagyban hasonlítottak a szinkrontolmácsolás körülményeihez. Cohen (1973) a spontán beszédben és írott szöveg felolvasása során előforduló megakadásokat hasonlította össze holland anyanyelvű beszélők esetében. Vizsgálatában a legnagyobb arányban előforduló nyelvbtlás az anticipáció volt, azonban a felolvasások esetében, ahol a kísérleti személyek csak a felolvasandó szöveg következő 10–11 szótagját látták, az anticipációk aránya lényegesen kisebb volt.

Lackner (1980) a megakadások előfordulását vizsgálta *shadowing* feladat során, vagyis amikor a kísérleti személyeknek párhuzamosan kellett szövegeket hallgatni, és megismételni. Ez a kísérleti helyzet nagyon hasonlít a szinkrontolmácsoláshoz, itt azonban csak egy nyelvet kellett használni. Lackner (1980) a megakadások előfordulásának gyakoriságát és a bejövő szöveg gyorsaságának kapcsolatát vizsgálta. Eredményei megerősítették azt a feltevést, miszerint szimmetrikus kapcsolat létezik a beszédértés és a beszédproduktió között, illetve alátámasztották azt a hipotézist, hogy a beszédfeldolgozás a szavaknál nagyobb egységekben történik.

Megakadásjelenségek előfordulását vizsgálta zajban Gósy (2007). Kutatásának eredményei azt mutatták, hogy zajban a leggyakrabban előforduló megakadások az újraindítások és az ismétlések (Gósy 2007: 102). Gósy adatai azt jelzik, hogy zajban a beszélők a beszédproduktióban alternatív stratégiákat alkalmaznak; a beszélők újraindítják vagy ismétlik a szavakat ott, ahol összehangolatlanúság van a tervezés és a kivitelezés között. Azért teszik mindezt, hogy védjék a beszédtervezési mechanizmust a zavaró zajtól (Gósy 2007: 102).

3.3. A megakadások és a szinkrontolmácsolás

Az eddigi kutatásokban a szinkrontolmácsolás során előforduló megakadásokat általánosságban, a problémafelvetés szintjén vizsgálta Pöchhacker. Pöchhacker (1995) egy háromnapos üzemgazdasági konferencián elhangzott beszédeket vizsgálja az előadók és a tolmácsok beszédproduktiójában előforduló megakadások alapján. A korpuszt a konferencia angolról németre és németről angolra szinkrontolmácsolott szövegei adják. A kutatás kiinduló hipotézise az, hogy a konferencia előadóinak beszédproduktióját kevesebb megakadás fogja jellemezni, mint a tolmácsokét, hiszen a tolmácsok beszédproduktióját befolyásolja az előadók beszédtempója, ritmusa, és természetesen a tolmácsolási feladat komplexitása is. Ebből következik a második előfeltevés, mely szerint a tolmácsok beszédproduktiójában több lesz a megakadás és a nem javított hiba is. Pöchhacker a megakadásokat két nagy kategóriába osztotta, a *slípek* (hagyományos értelemben vett nyelvbtlások) és *shiftek* (megakadások) alapján. A *slíp* kategóriát Pöchhacker két alkategóriára osztotta, a javított és a nem javított nyelvbtlásokra, a *shift* kategórián belül pedig a kö-

vetkező három alcsoportot hozta létre: téves szókezdés, szóvegyülés, szerkezetvegyülés.

Pöchhacker eredményei azt mutatják, hogy a „javított nyelvbotlás” kategóriát kivéve a tolmácsok beszédprodukciónak sokkal több (nem javított) nyelvbotlás és megakadás található, mint a konferencia előadóinak beszédprodukciónak. A téves szókezdés előfordulása nyelvtől és beszélőtől függetlenül magas, ebből azt a következtetést vonja le a szerző, hogy ez a megakadástípus az egyetemes beszédprodukciónak jellemzője, és nem kizárólag a tolmácsolásra jellemző szövegfelszíni tulajdonság (Pöchhacker 1995: 82).

A vizsgálat adatai csak részben erősítik meg azt a feltevést, hogy a konferenciaelőadók beszédprodukciónak kevesebb megakadás lesz, mint a szinkrontolmácsokéban. Az előadók beszédprodukciónak több volt az egyszerű nyelvbotlás és a téves szókezdés, míg a szinkrontolmácsok esetében a szó- és szerkezetvegyülések fordultak elő nagyobb számban.

A Pöchhacker-tanulmány nem pszicholingvisztikai vizsgálat, célja az volt, hogy a termékorientált megközelítéssel segítse a szinkrontolmácsolás folyamatának jobb megértését, illetve felvessen egy lehetséges újabb megközelítést a téma kutatásában. A hagyományos, a jelen tanulmány elején is ismertetett megakadás-kategóriák közül csak néhányat vizsgál: egyszerű nyelvbotlásokat, kontaminációt és a téves szókezdést.

A bizonytalanságból eredő megakadásjelenségek közül a szüneteket vizsgálta Piccaluga és kollégái (Piccaluga 2007). Petite az önellenőrzési folyamatokat és a beszédprodukciónak során előforduló hibák javításait vizsgálta szinkrontolmácsolt szövegekben (Petite 2005); Van Besien és Meulman pedig azt vizsgálták, hogy milyen hatással vannak az előadók hibái és azok javítása a szinkrontolmácsolás folyamatára (Van Besien and Meulman 2004).

3.4. A szinkrontolmácsolt szövegekben előforduló megakadások jellegzetességei

Az angolról magyarra szinkrontolmácsolt szövegekben előforduló megakadásokat több kutatás vizsgálta (Bakti 2007a, 2007b, Bóna és Bakti 2007, Kusztor és Bakti 2007, Bakti és Bóna 2008). Az eddigi kutatások alapján néhány jellegzetességet állapíthatunk meg a megakadásokkal kapcsolatban angolról magyarra szinkrontolmácsolt szövegek esetén.

3.4.1. A megakadások típusai

A szinkrontolmácsolt szövegekben más a megakadások előfordulási aránya, mint a spontán beszédben. A szinkrontolmácsolt szövegekben leggyakrabban a morfológiai-szintaktikai hibák és az újraindítások fordulnak elő (Bakti 2007a, 2007b, Kusztor és Bakti 2007). A morfológiai-szintaktikai hibák előfordulási aránya a spontán beszédben 10% (Gósy 2005), a szinkrontolmácsolt szövegekben 20%–30% közötti. Ez a hiba a nyelvi tervezés szintjéhez kapcsolódik, szinkrontolmácsolásnál a gyakoribb előfordulás okai lehetnek az angol és a magyar nyelv közötti morfológiai különbségek. A magyar gazdag morfológiájú nyelv, ez nehezítheti a tolmácsok dolgát angolról magyarra történő szinkrontolmácsolás-

nál. Természetesen a tolmácsolási egység hossza és a munkamemória kapacitása is szerepet játszhat a morfológiai-szintaktikai hibák gyakori előfordulásában.

A másik gyakori megakadás a szinkrontolmácsoló szövegekben az újraindítás. Ez a hiba a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából ered. Az újraindítások viszonylag magas arányát magyarázhatják a szinkrontolmácsolás körülményei is, nevezetesen az, hogy a szinkrontolmácsolók zajban dolgoznak, hiszen folyamatosan figyelik és feldolgozzák a forrásnyelvi szöveget. A spontán egynyelvű beszédprodukció az eddigi kutatások szerint jelentősen megváltozik a zajban: Gósy kutatásai szerint az újraindítások és az ismétlések aránya jelentősen megnövekszik (Gósy 2007: 102). Gósy adatai azt jelzik, hogy zajban a beszélők a beszédprodukcióban alternatív stratégiákat alkalmaznak; a beszélők újraindítják vagy ismétlik a szavakat ott, ahol összehangolatlanság van a tervezés és a kivitelezés között. Azért teszik mindez, hogy védjék a beszédtervezési mechanizmust a zavaró zajtól (Gósy 2007: 102).

3.4.2. Gyakorló tolmácsok és tolmácsolók

A kutatások jelentős különbségeket tártak fel a gyakorló szinkrontolmácsok és a tolmácsolók célnyelvi beszédprodukciójában előforduló megakadásokban (Bakti 2007a, Bóna és Bakti 2007).

Angolról magyarra szinkrontolmácsoló szövegekben vizsgálta az előforduló megakadásokat és interferenciális nyelvbtlásokat Bakti (2007a). A kutatás során gyakorló szinkrontolmácsok és tolmácsolók által szinkrontolmácsoló szövegekben hasonlították össze az előforduló megakadások típusait és előfordulásuk gyakoriságát. A tolmácsolók lényegesen több megakadást produkáltak, tolmácsolásukban a megakadások szinte minden típusa előfordult. A gyakorló szinkrontolmácsok által magyarra szinkrontolmácsoló szövegekben lényegesen kisebb volt a megakadások aránya, legnagyobb részük a morfológiai-szintaktikai hibák és az újraindítások körébe tartozott. A vizsgálat emellett a szinkrontolmácsolás körülményei között tekintette át az interferenciára visszavezethető nyelvbtlásokat. A teljes korpuszban viszonylag kevés volt az interferenciára visszavezethető nyelvbtlások aránya, minden típusban előfordultak, leginkább a tolmácsolók által magyarra szinkrontolmácsoló szövegekben.

Bóna és Bakti (2007) a beszédtempó és a megakadásjelenségek összefüggéseit vizsgálta szinkrontolmácsolás során. A vizsgálatban profi szinkrontolmácsok és tolmácsolók teljesítményét hasonlították össze. A vizsgálat eredményei alátámasztották a szakirodalomból megismert állításokat, melyek szerint szignifikáns különbség van a tolmácsolók és a gyakorló szinkrontolmácsok beszédprodukciójában.

Mindkét vizsgálatban gyakoribb volt a megakadások előfordulása a tolmácsolóknál, célnyelvi beszédprodukciójukban minden típusú megakadás előfordult, azonban a leggyakoribb hibatípus náluk is a morfológiai-szintaktikai hiba és az újraindítás volt. A tolmácsolók és a gyakorló szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciójában előforduló különbségek legvalószínűbb magyarázata az, hogy a gyakorló szinkrontolmácsok esetében a tolmácsolási folyamat automatizálódott, a tapasztalt tolmácsok jobban tudnak gazdálkodni a rendelkezésükre álló mentális energiával.

3.4.3. Mennyire emlékeznek a szinkrontolmácsok a célnyelvi megakadásokra?

Érdekes megfigyelni, hogy a szinkrontolmácsok hogyan vélekednek a megakadásairól, illetve mennyire emlékeznek a megakadásokra, mennyire tudatosan javítják őket. Spontán beszédben „a megakadásjelenségek felismerése és ellenőrzése [...] mind a beszélő, mind a hallgató esetében meglehetősen bonyolult működéssorozat eredménye. Ezekről a folyamatokról egyelőre nem állnak rendelkezésre megbízható, mennyiségi mutatókat is tartalmazó kutatások” (Gósy 2004a: 16). A megakadások javítása esetleges (Gósy 2005: 112), ennek oka Gósy szerint az, hogy a beszélő nem mindig veszi észre a hibát, illetve a hiba észlelése esetén sem javít mindig. Fontos megjegyezni azt is, hogy a megakadások egy része nem is korrigálható, például az ismétlések vagy éppen a javítás miatt tekintjük őket megakadásnak (Gósy 2005: 113). Tehát a javításról csak a következő esetekben beszélhetünk: elszólások, kontamináció, „nyelvem hegyén van” jelenség, perszeveráció, anticipáció, metatézis és az egyszerű nyelvbtlások (betoldás, csere, kiesés).

Bakti (2007b) retrospektív interjúk segítségével azt vizsgálta, hogy mennyire emlékeznek a szinkrontolmácsok a tolmácsolás folyamata során előfordult megakadásokra, illetve hogy javítják-e azokat. A kísérleti személyek gyakorló szinkrontolmácsok, akik angolról magyarra tolmácsoltak. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a szinkrontolmácsok a legtöbb megakadásra, illetve javításukra nem emlékeznek. A vizsgált korpuszban a szinkrontolmácsolás során leggyakrabban előforduló megakadások a morfológiai, szintaktikai hibák és az újraindítások voltak, emellett magas volt a téves szótalálások aránya is. A korpuszban a javított megakadásokból (elszólások, kontamináció, TOT, perszeveráció, anticipáció, metatézis) csak elvétve akadt, a retrospektív interjúk megjegyzései inkább a feldolgozási és megértési nehézségekhez kapcsolódtak.

3.4.4. A megakadások és az aktuális tagolás

A megakadások jobb megértését segítheti, ha a mondatok aktuális tagolásának tükrében vizsgáljuk őket. A megakadások előfordulásának értelmezésében segíthet Csernov modellje (2004). Csernov szinkrontolmácsolásra kidolgozott előrejelzési modelljének egyik fontos alkotóeleme az aktuális tagolás, amelyet a kohézió esszenciájának tekint, hiszen az aktuális tagolás biztosítja a szinkrontolmácsoláshoz szükséges redundanciát a tematikus szakaszban. A redundancia lehetőséget biztosít arra, hogy a tolmács sűrítse a forrásnyelvi üzenetet. Csernov a sűrítés (*compression*) négy típusát különbözteti meg: a szótagszám szerinti, a lexikai, a szintaktikai és szemantikai sűrítést. Csernov több példával illusztrálja, hogy az üzenetek megértése során az új, releváns információra koncentrálnunk, vagyis a szinkrontolmácsnak is leginkább a rémára kell koncentrálnia. Ezt támasztják alá a korábbi kutatások is, melyek arra az eredményre jutottak, hogy a tolmácsolás egysége az ige, predikátum. Csernov szerint fontos feladat a tolmácsok számára az aktuális tagolás (téma+réma) megtartása, elkerülhetetlen azonban a nyelvtani szerkezet (alany+predikátum) változása.

A megakadások és az aktuális tagolás közötti összefüggést vizsgálta Bakti és Bóna (2008). A szerzők egy angol nyelvű szónoki beszédben és magyar nyelvű

szinkrontolmácsolásaiban vizsgálták a megakadásokat a téma-réma határon. A szakaszhatárok 45%-ában észleltek megakadást, azokon a helyeken, ahol nincs szünet a téma-réma határon, a kötőszó után vagy a réma első szavában vagy szava után 24%-ban van megakadás vagy bizonytalanság a téma-réma határon, így az esetek összesen 69%-ában van a téma-réma határokon szünet vagy megakadás.

A vizsgált korpuszban viszonylag gyakoriak a bizonytalanságból eredő megakadások a téma-réma határon vagy annak környezetében. A hiba típusú megakadások csak ritkán fordulnak elő a téma-réma határon. A téma-réma határon észlelt megakadások oka lehet az értelmi tagolás (Gósy 2004b: 207), a két nyelv közötti eltérő vagy bonyolult nyelvtani szerkezetek, vagy a rémavesztés esete, amikor a tolmács nem érti vagy nem tudja lefordítani a rémát.

3.4.5. A nyelvpárok és a megakadások kapcsolata

A Pöchhacker-korpusz nyolc szinkrontolmácsolás szövegének részletes pszicholingvisztikai-elemzését végezte el Kusztor és Bakti (2007). A vizsgálat során a Pöchhacker korpuszból négy angolról németre és négy németről angolra szinkrontolmácsolás szöveget elemeztek a megakadások előfordulásának gyakorisága szerint. Az eredmények azt mutatták, hogy a szinkrontolmácsolás szövegekben nyelvpártól függetlenül viszonylag magas az újraindítások, a grammatikai-morfológiai hibák és az egyszerű nyelvbtlások aránya, tehát az angolról magyarra szinkrontolmácsolás szövegekben feltárt megakadás-mintázat jellemezte a Pöchhacker-korpusz vizsgált szövegeit is. Felmerülhet tehát a lehetőség, hogy a szinkrontolmácsolást jellemző megakadások nyelvpártól függetlenek lehetnek.

4. Összegzés

A fentiek alapján kialakulni látszik egy a szinkrontolmácsolást jellemző megakadás-mintázat, azonban a megakadások előfordulási gyakorisága mögötti okok feltárásához további vizsgálatokra van szükség.

A szinkrontolmácsolás szövegek megakadásai besorolhatók a spontán beszéd megakadásaira kialakított kategóriákba. Cutler megállapítása, mely szerint „...causes of errors might differ across languages, across individuals, and across occasions, error mechanisms ought to be both speaker- and language universal (Cutler 1981:576)² ebben a helyzetben is helytálló lehet, így nem feltétlenül szükséges egy szinkrontolmácsolásra jellemző megakadás-taxonómia kialakítása.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a megakadásokat kiváltó okok részben a szinkrontolmácsolás különleges beszédhelyzetéhez köthetők: például a fül-száj ívhossz vagy a tolmácsolási egység hossza. Emellett fontos megje-

---

² ...a hibák okai nyelvenként, egyénenként vagy helyzetenként különbözők lehetnek, de a hibamechanizmusok egyénektől és nyelvektől függetlenek. (B. M.ford.)

gyezni a tolmácsolási folyamatot befolyásoló külső tényezők szerepét; az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a szinkrontolmácsolás során tapasztalható megakadás-mintázat hasonlít a zajban tapasztalható megakadás-mintázathoz, azonban a folyamatok jobb megértéséhez további vizsgálatok szükségesek.

Fontos szerepe lehet a megakadások kialakulásában a mentális energiával való gazdálkodásnak (Gile 1995), illetve a munkamemóriának. A gyakorló szinkrontolmácsoknál, akiknél már jobban automatizálódott a tolmácsolási folyamat, azaz jobban tudnak gazdálkodni a szűkösen rendelkezésre álló mentális energiával, lényegesen kevesebb megakadás fordul elő, mint a tolmácsolókató esetében. Ugyancsak az energiamodell adhat magyarázatot arra, hogy mennyire érzékelik és javítják a tolmácsok a megakadásaikat a célnyelvi beszédprodukció során.

Az ismertetett kutatások eredményei csupán tendenciákat jelölnek ki, a szinkrontolmácsolási folyamat pontosabb megértéséhez nagyobb mintákon végzett további kutatások szükségesek.

Irodalom

- Baars, B., J. 1980. On Eliciting Predictable Speech Errors in the Laboratory. In: Formkin, V. (ed.) *Errors in Linguistic Performance. Slips of the Tongue, Ear, Pen and Hand*. New York: Academic Press. 307–318.
- Bakti M. 2007a. Interferenciális nyelvbtlások a szinkrontolmácsolásban. In: Heltai, P. (szerk.) *MANYE XVI. Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. Vol. 3.*, 625–629.
- Bakti M. 2007b. Retrospektív interjúk a szinkrontolmácsolás kutatásában. In: Váradi T. (szerk.) *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia Előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 12–23.
- Bakti M., Bóna, J. 2008. Az aktuális tagolás akusztikai-fonetikai sajátosságai szinkrontolmácsoló szövegekben. Konferencia-előadás. Elhangzott: MANYE XVIII. Konferencia, Balassi Intézet, Budapest, 2008. április 3-5.
- Barik H. C. 2002. Simultaneous Interpretation: Qualitative and Linguistic Data. In: Pöchhacker, F. and Schlesinger, M. (eds.). *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge. 78–91.
- Bierwisch, M. 1982. Linguistics and language error. In: Cutler, A. (ed.) *Slips of the Tongue and Language Production*. Amsterdam: Mouton Publishers. 29–72.
- Bóna, J., Bakti M. 2007. Relationship between Slips of the Tongue and the Temporal Characteristics of Speech Production in Simultaneous Interpretation. Elhangzott: X. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Balatonalmádi, 2007. június 3–8.
- Boomer, D.S. és Laver, J.D.M. 1973. Slips of the Tongue. In: Fromkin, V. A. (ed.) *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton 120–131.
- Celce-Murcia, M. 1973. Meringer's corpus revisited. In: Fromkin, V. A. (ed.) *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 195–204.
- Chernov, G.V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A probability-prediction model*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Chimel, A. 2007. Interpreting Studies and Psycholinguistics. A possible synergy effect. Konferencia-előadás. Elhangzott: 5th EST Congress, Ljubljana, Szlovénia, 2007. szeptember.

- Cohen, A. 1973. Errors of Speech and Their Implication for Understanding the Strategy of Language Users. In: Fromkin, V. A. (ed.) *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 88–92.
- Cutler, A. 1981. The reliability of speech error data. *Linguistics* Vol. 19. No. 7–8. 561–582.
- Dell, G.S. 1986. A spreading activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review* Vol. 93. 283–321.
- Freud, S. 1973. Slips of the tongue. In: Fromkin, V. A. (ed.). *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 46–81.
- Fromkin, V. 1973. Introduction. In: Fromkin, V. A. (ed.). *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 111–45.
- Fromkin, V. 1973. The non-anomalous nature of anomalous utterances. In: Fromkin, V. A. (ed.). *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 215–242.
- Fromkin, V. A. (ed.). 1973. *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton.
- Fabbro, F. and Gran, L. 1994. Neurological and Neuropsychological Aspects Of Polyglossia and Simultaneous Interpretation. In: Lambert, S. and Moser-Mercer, B. (eds.) *Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 273–317.
- G. Láng Zs. 2001. A memória szerepe a tolmácsolásban. *Fordítástudomány* 3. évfolyam. 1. szám, 54–63.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Goldman-Eisler, F. 2002. Segmentation of Input in Simultaneous Translation. In: Pöchhacker, F. and Schlesinger, M. (eds.) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge, 69–76.
- Gósy, M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127. 257–277.
- Gósy M. 2004a. A spontán magyar beszéd megakadásainak hallás alapú gyűjteménye. In: Gósy, M. (ed.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. 6–18.
- Gósy M. 2004b. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M. 2007. Disfluencies and Self-monitoring. *Govor* 24. évfolyam. 2. szám, 91–110.
- Horváth V. 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédekben. In: Gósy, M. (ed.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. 187–199.
- Huszár Á. 2005. *A gondolatól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Kirchhoff, H. 2002. Simultaneous Interpreting: Interdependence of Variables in the Interpreting Process, Interpreting Models and Interpreting Strategies. In: Pöchhacker, F. and Schlesinger, M. (eds.). *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge. 110–119.
- Klaudy K. 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Kormos, J. 2006. *Speech Production and Second Language Acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kusztor, M., Bakti, M. Megakadásjelenségek németre és angolra szinkrontolmácsolás szövegekben. In: Gósy M. (szerk.) *Beszédkutatás 2007*. 121–133.

- Lackner, J. R. 1980. Speech Production: Correction of Semantic and Grammatical Errors during Speech Shadowing. In: Fromkin V. A. (ed.) *Errors in Linguistic Performance. Slips of the Tongue, Ear, Pen and Hand*. New York: Academic Press. 149–155.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge MA: MIT Press.
- Levelt, W. J. M. 1999. Language production: a blueprint for the speaker. In: Brown, C. and Hagoort, P. (eds.) *Neurocognition of language*. Oxford: Oxford University Press. 83–122.
- Moser-Mercer, B. 2002. Process Models in Simultaneous Interpretation. In Pöchhacker, F. and Schlesinger, M. (eds.) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge, 148–161.
- Navracscis J. 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Németh D. és Pléh, Cs. 2001. Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és tolmácsolás. *Fordítástudomány* 3. évfolyam. 1. szám, 40–53.
- Oléron, P., Nanpon, H. 2002. Research into Simultaneous Translation. In.: Pöchhacker, F. and Schlesinger, M. (eds.) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge, 42–50.
- Petite, C. 2005. Evidence of repair mechanisms in simultaneous interpreting: A corpus-based analysis. *Interpreting* Vol.7. No.1. 27–49.
- Piccaluga, M., Nespoulous, J., Harmegnies, B. 2007. Disfluency surface markers and cognitive processing. In: *The Proceedings of the 16th ICPHS*.
- Poullisse, N. 1999. Slips of the tongue. Speech errors in first and second language production. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Pöchhacker, F. 1995. Slips and Shifts in Simultaneous Interpreting. In: Tommola, J. (ed.) *Topics in Interpreting Research*. Turku: The University of Turku, Centre for Translation and Interpreting. 73–90.
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.
- Szabó E. 2004. Megakadásjelenségek nyelvi játék közben. In: Gósy, M. (ed.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbőlés”-korpusz, tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. 200–208.
- Tóth A. 2008. A szinkrontolmácsolás beszédmegértési és beszédészlelési komponense. In. Sárdi Cs. (szerk.) MANYE XVII. *Kommunikáció az információs technológia korszakában*. Siófok–Pécs: KJF-MANYE. 430–436.
- Van Besien, F. és Meulman, C. 2004. Dealing with Speakers’ Errors and Speakers’ Repairs in Simultaneous Interpretation. A Corpus-based Study. *The Translator* 10(1), 59–81.
- Wells, R. 1973. Predicting slips of the tongue. In: Fromkin, V. A. (ed.) *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton. 82–87.
- Whitney, P. 1998. *The Psychology of Language*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Műfordítók mint kulturális brókerek.

Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig

Pusztai-Varga Ildikó

Bevezetés

Napjaink tudományos kutatásaiban gyakran adódnak interdiszciplináris feladatok, melyek során különböző diszciplínák reflektálnak azonos társadalmi jelenségekre. Ilyenkor előfordul, hogy az egyes tudományágak átvesznek egymástól olyan fogalmakat, amelyeket eddigi kutatásaik során még nem használtak, de a fogalmat meghatározó jegyek részbeni vagy teljes azonosságára építve átvételre érdemesnek találják. Sokszor magát a fogalmat jelölő kifejezést (lexémát) is átveszik. Ilyenkor beszélhetünk terminusátvételtől (Fóris 2005). Ha egy terminus átvételekor nyelvváltás is történik, azaz egy más nyelven már létező terminust ültetnek át változtatás nélkül egy másik nyelvre, többféle megoldás kínálkozik. Legegyszerűbb a lexéma tükörfordítását bevezetni a célnyelvi tudományos diskurzusba, első alkalmazásakor utalva az átvétel forrására, egyúttal megadva a terminus definícióját is. Ugyanakkor dönthetnek úgy akár a fordítók, akár maguk a tudomány művelői, hogy saját célnyelvi kifejezést alkotnak az átvenni kívánt fogalom jelölésére. Ez esetben azonban pontosan kell definiálniuk, mit is értenek az új terminuson, azaz a fogalom meghatározó jegyei megegyeznek-e a más nyelvből átvenni kívánt fogalom meghatározó jegyeivel (Fóris 2005).

Új fogalmak keletkezéséhez, új terminusok bevezetéséhez többféle igény megfogalmazódása vezethet egy adott tudományterületen. Ennek igénye azonban mindig valamilyen konkrét kontextusban fogalmazódik meg. A kutatók elődeik nyomdokán járva, az ő tapasztalataikat összegezve, ugyanakkor saját tevékenységükből kiindulva juthatnak új következtetésekre, melyek továbbvezethetnek a tudományos kutatások eddig még fel nem tárt területei felé. Dolgozatomban egy ilyen felfedezés útját követem nyomon. Végigjárom az utat, ahogyan egy terminus az általa leírt fogalomhoz újabb és újabb jegyeket kapcsolva egyik tudományterületből átkerül a másikba. Dolgozatom célja kettős. Egyfelől nyomon követem a *kulturális bróker* (*cultural broker*) terminus vándorlásának útját, másfelől a *kulturális bróker* fogalmának jellemző jegyeit összegezve javaslatot teszek e terminus használatára a fordítástudományban, konkrétan a műfordításkutatásban is.

A javaslat háttérében saját fordítástudományi kutatásaim állnak. A finn kortárs költészet magyar, illetve angol nyelvű fordításait elemezve, illetőleg ehhez kötődően a műfordítók szerepét vizsgálva jutottam arra a következtetésre, hogy a kultúrakutatásból már ismert *kulturális bróker* terminusa pontosan ragadja meg a műfordítók általam is hangsúlyozni kívánt közvetítő szerepét. A terminus átvételét a szerepazonosság analógiája indokolja. Következtetésem kettős reflexiós

szinten fogalmazódott meg. Egyrészt saját műfordítói tapasztalataimra, másrészt a korpuszépítés és anyaggyűjtés során tett kutatói megfigyeléseimre épül.

A következőkben áttekintem, milyen definícióját adták az egyes tudományterületek a *kulturális bróker* terminusának, illetőleg milyen jegyek alapján tartották kutatásaik szempontjából hasznosnak e terminus átvételét más területekről.

A kulturális bróker fogalma

A *kulturális bróker* terminus megszületéséhez egy bizonyos társadalmi-kulturális szerepkör megragadásának tudományos igénye vezetett. Áttekintve e terminus definícióit a különböző tudományos diskurzusokban, a következő technikai definícióját adhatjuk e fogalomnak. A *kulturális bróker* két eltérő érdek között közvetítő egyén, akinek szerepköre hangsúlyozottan aktív, a közvetítés folyamatára befolyással bíró, segítő jellegű, reflexív és kontextusérzékeny. A fogalom jelölésére használt angol és magyar nyelvű kifejezések a *cultural broker* vagy *culture broker*, illetve a *kulturális bróker*. A kultúrakutatás bizonyos területein *kulturális brókerkedésről* (*cultural brokerage*) beszélnek. A terminust eddig a kultúrakutatás (kulturális antropológia, folklorisztika) és a fordítástudomány (tolmácsoláskutatás) használta.

Dolgozatomban javaslatot teszek a *kulturális bróker* terminus bevezetésére a műfordításkutatásban is. Véleményem szerint használatával a műfordítók kultúraközvetítő szerepének eddig fel nem tárt vetületeire világhatunk rá.

A *kulturális bróker* terminust elsőként az angolszász tudományos diskurzus használta, melyet később a magyar kultúrakutatás tükörfordításban vett át, pontosan definiálva az általa vizsgált fogalmat. Dolgozatomban az angolszász terminusokat magyar tükörfordításban használom, zárójelben megadva az eredeti angol kifejezést is.

A bróker – közgazdaságtani alapjelentés

A vizsgált terminus eredete a közgazdaságtanhoz vezethető vissza. A *bróker* fogalma ezen a tudományterületen, csakúgy, mint a gyakorlati gazdasági életben, már a magyar nyelvhasználók körében is bevett és elfogadott. Pearce angol-magyar közgazdasági fogalomtára a következőképpen határozza meg a bróker fogalmát. „*broker – ügynök, közvetítő, bróker*: olyan közvetítő, aki a vevőt és az eladót összehozza egymással, vagy aki az egyik vagy másik fél ügynökéként tevékenykedik a vásárlási vagy eladási ügyletet végrehajtva, és ezért a szolgáltatásért megbízási díjat vagy közvetítői díjat számít fel” (Pearce 1993: 76). A fogalom meghatározó jegyei közül a közvetítő tevékenységet, illetve az ebben betöltött aktív és előmozdító szerepet hangsúlyozzuk. Ezek azok a jellemzői a bróker szerepkörének, melyek a brit szociálintropológusokat arra inspirálták, hogy ezt a terminust elsőként vegyék át bizonyos társadalmi szerepkörök megragadására.

Brókerek a társadalmi közvetítésben – kultúrakutatás 1: szociálantropológia

Elsőként Frederick George Bailey (1969) használta a *bróker* (*broker*) terminust társadalmi szerepkör jellemzésére. Olyan közvetítő egyéneket nevezett *bróker*-eknek, akik két, alá-fölérendeltségi viszonyban lévő politikai rendszer között közvetítenek. A függőségi viszony jellege alapján Bailey szerint a *brókert* az különbözteti meg az egyszerű *üzenetközvetítőtől* (*pure-messenger*), hogy nagyobb hatáskörrel rendelkezik, feladatköre összetettebb, rálátással és befolyással bír a közvetítés folyamatára (Wadensjö 1992: 28). Robert Paine (1971) a közvetítői tevékenység jellege alapján különböztet meg *brókert* (*broker*) és *közbenjárót* (*go-between*). A *bróker* szerepére nagyobb önállóság, kezdeményezési lehetőség és a segítő jelleg a jellemző (Wadensjö 1992: 29).

Összefoglalva megállapítható, hogy az angol szociális antropológia, mely a kultúrakutatásban elsőként vette át a közgazdaságtanban használatos *bróker* terminust, a *közvetítő* (*intermediary person*) mint nem fogalom alá rendeli a *bróker* fogalmát, mely a közvetítőszerepen belül önállóbb és aktívabb szerepkörrel bír.

Brókerek a kultúraközvetítésben – kultúrakutatás 2: folklorisztika

A folklórkutatók kapcsolták hozzá a *bróker* kifejezéshez a kulturális jelzöt, árnyalva és konkretizálva a társadalmi szerepkört, melyet a közvetítő egyén betölt. Regina Bendix és Gisella Welz (1999) a *Journal of Folklore Research* egyik tematikus számában adta közre a *kulturális brókerekről* (*cultural broker*), *kulturális brókerkedésről* (*cultural brokerage*) rendezett német-amerikai folklór konferencia anyagát. Német és amerikai folklór kutatók járják körbe e szerepkör jellemzőit eltérő társadalmi kontextusokban. Vizsgálódásuk abból indul ki, hogy napjaink társadalmában *tudástermelés* (*knowledge production*), illetve *kulturális termelés* (*cultural production*) folyik. Ez viszont csak kulturális marketinggel, illetve brókerkedéssel működtethető. Azon egyéneket, akik egy kulturális intézményben dolgoznak és a kultúrát a potenciális fogyasztók számára érthető és befogadható módon közvetítik, *kulturális brókereknek* nevezik. Tevékenységük során tehát egy állandóan változó, dinamikus tudást közvetítenek a kulturális terméket fogyasztó célcsoport igényeinek figyelembevételével. Szerepkörük jellemzője az állandó reflexivitás.

A folklórkutatás *kulturális brókernek* nevezi magát a kultúrakutatót is, aki terepkutatása során szintén kétféle kulturális tudás között közvetít. Érdemes megjegyezni, hogy a klasszikus kultúrakutatás (antropológia, etnológia, folklórkutatás) a *fordító* (*translator*) kifejezést is használja a kultúrakutató szerepkörének megragadására.

Brókerek a kultúrák közötti közvetítésben – kultúrakutatás 3: interkulturális kommunikáció

Az interkulturális kommunikáció kutatói is használják a kulturális jelzővel kiegészített *bróker* terminusát. A Judith N. Martin és Thomas K. Nakayama szerzőpáros interkulturális kommunikációval foglalkozó könyve idézi Peter Adlert, aki szerint egy társadalom multikulturális identitású tagjai, akik egyszerre két kulturális valóságban élnek, *kulturális brókerekké* válhatnak, tevékenységükkel elősegítve a kultúrák közötti együttműködést és konfliktuskezelést (Martin és Nakayama 2000: 138). Könyvük záró fejezetében Martin és Nakayama meghatározzák a sikeres interkulturális kommunikáció alapvető elemeit: (1) motiváció (2) tudás – önismeret, nyelvismeret (3) hozzáállás – ellentmondások iránti tolerancia, empátia, elfogulatlanság (4) viselkedési módok (általános és kultúraspecifikus) (5) kommunikációs kontextus megértése (Martin és Nakayama 2000: 317–320). Mivel a tanulmányomban vizsgált közvetítői szerepkörök (társadalmi közvetítő, intézményi kultúraközvetítő, kultúrakutató, közösségi tolmács, kultúraszervező, műfordító) működési hatékonyságának záloga a két eltérő érdek között folytatott sikeres kommunikáció, fontosnak tartom kiemelni, tanulmányom végén pedig a műfordítói szerepkörre is vonatkoztatni ennek alapvető összetevőit.

A terminus útja Magyarországon

A magyarországi kultúrakutatásban tudomásunk szerint elsőként Szijártó Zsolt (2002) vette át az angolszász *cultural broker* terminust tükörfordításban mint *kulturális bróker*. Szijártó a Káli medence turizmusát vizsgálva az amerikai folklorisztikai kutatások által használt értelemben vette át e terminust. Szerinte *kulturális brókerek* a kis falvakba hivatalból kirendelt turisztikai szakemberek. Szelják György (2000) kissé kitágítja a fogalmat, és a mexikói turizmussal kapcsolatos kutatásaiban a közép-mexikói kisvárosokban élő katolikus mesztic elitet nevezi *kulturális brókernek*, akik felismerték, hogy a fehér turisták nemcsak a szép tájért és nyugalomért látogatnak el vidékükre, hanem a bennszülött indiánok életére is kíváncsiak. Ezért fektettek be a helyi turizmus fejlesztésébe, egyúttal közvetítő szerepet is betöltve a kétféle (fehér és bennszülött indián) kulturális kód között. Szelják hangsúlyozza a reflexivitás fontosságát, mely ehhez a felismeréshez vezet a helyi elitet. Pusztai Bertalan (2007) tovább tágitja a *kulturális bróker* fogalmát, újabb jellemző jegyekkel egészítve ki definícióját. A dél-alföldi régió közösségeit vizsgálva megállapítja, hogy a rendszerváltást követően Magyarországon a települések elitje valós és szimbolikus síkon is igyekszik közösségeit fejleszteni. Ennek során máshol látott (valós és szimbolikus) fejlesztési ötleteket alkalmaznak és értelmeznek a helyi közösség számára. Ők a *kulturális brókerek*, akik e közösségek aktív, kezdeményező, nemegyszer küldetéstudattal rendelkező tagjai. Globális folyamatokat érzékelnek, melyeket a helyiek számára képesek lokálissá fordítani.

Ezen a ponton jelenik meg tehát a magyar tudományos életben a *kulturális bróker* terminusa. A magyar kutatók egyszerűen átvették és lefordították az ame-

rikai folklórkutatás által használatos terminust. Ilyenkor a fordítás során a terminológiaalkotónak egyszerre kell maximális hűségre törekednie és igazodnia a célnyelvi struktúrához (Kis 2005). Az angol lexéma jelzős szerkezetének magyar fordítását a terminusalkotó kutatók alkalmasnak érezték az általuk is átvett fogalom (jelen esetben egy társadalmi szerepkör) megragadására. Így változtatás nélkül elfogadta a tudományos diskurzus. Úgynevezett másodlagos terminusalkotás történt tehát, mely Kis Ádám szerint napjaink terminológiaalkotásának súlypontja (Kis 2005).

Brókerek a szóbeli nyelvi közvetítésben – fordítástudomány 1: tolmácsoláskutatás

Cecilia Wadensjö (1992) a közösségi tolmácsok szerepkörét vizsgálva vezette be a *bróker* (*broker*) fogalmát a tolmácsoláskutatásban. Szerinte a közösségi tolmácsolás során az elsődleges kommunikációs felek kölcsönös érdeke, hogy kapcsolatba kerüljenek egymással, de nincs szándékuk, vagy nem képesek, a közvetlen kommunikációra. Ilyenkor keresik vagy fogadják el egy közvetítő fél segítségét. A közösségi tolmács közvetítő szerepét tekintve egyszerre fordító és koordinátor, nemegyszer patronáló és érdekképviselői feladatkörrel. Roda P. Roberts (1995) *kultúráközvetítésről* (*cultural brokerage*) beszél, amikor a közösségi/kulturális tolmács feladatkörének jellemzőit tárgyalja. A közösségi tolmács szerepe aktív, segítő, kultúráközvetítő, pártfogó, nemegyszer békéltető jellegű. Míg a többi tolmácsolási helyzetben a kultúráközvetítés pusztán egyetlen aspektus, a közösségi tolmácsolásban ez a kiemelt szerep. Sylvia Kalina (2002) *kulturális brókernek* (*cultural broker*) nevezi a közösségi tolmácsokat, utalva ezzel a nyelvi közvetítésen túli szerepükre.

Brókerek az írott nyelvi közvetítésben – fordítástudomány 2: műfordításkutatás

Áttekintve a kultúrákutatásban, illetve a tolmácsoláskutatásban már alkalmazott *kulturális bróker* terminusának fő jellemző jegyeit, a következőkben javaslatot teszünk e terminus műfordítói szerepkörre való alkalmazására is. Ehhez a műfordítók kultúráközvetítésben játszott szerepének hasonlósága szolgáltat alapot.

Az előzőekben szoltam a közösségi tolmácsok kultúráközvetítő szerepéről, illetve rámutattam arra, hogy tevékenységük jellegét pontosan megragadhatjuk a kultúrákutatásban már bevezetett *kulturális bróker* terminussal. A műfordítók tevékenysége véleményem szerint alapvetően hasonlít a közösségi tolmácsok munkájához. Nem szabad elfelejtenünk azonban a kétféle nyelvi közvetítés különbségéről. A fordító kidolgozottabb kultúrafogalommal dolgozik, mint a tolmács. A tolmács a felkészülés során elsőként a kapott tolmácsolási feladat kulturális kontextusát méri fel, ebből tud kiindulni. Ebben helyezi el a konkrét tolmácsolási szituációt, és csak ezután, már magában a tolmácsolási szituációban, mondhatjuk a feladat teljesítése közben, tudja megragadni a konkrét

tolmácsolási helyzet szövegkontextusát. Kultúraközvetítő tevékenysége a tolmácsolandó szöveg keletkezésével egyidejű, tehát aktuálisabb, mint a fordítóé. Javítási lehetősége nincs, gyors mérlegelés és rövid gondolkodási idő után kell döntéseit meghozni a kulturális átültetésekre vonatkozóan is. Ezzel szemben a fordító elsőként egy konkrét szövegkontextussal találkozik munkája során. Ebből a kontextusból kiindulva közelíti meg a fordítási situációt, amelyet aztán behelyezhet egy tágabb kulturális keretbe. A fordítónak van gondolkodási lehetősége, a kultúraközvetítés során alkalmazott stratégiáit alaposan átgondolhatja, és ha szükséges, javíthatja saját korábbi megoldásait azután, hogy tágabb keretbe helyezte az adott szövegkontextust. A fordító tehát a szövegtől halad a szövegen kívüli ismeretek felé, míg a tolmács a szövegen kívüli ismerettől halad a szöveg felé (Szabari 1999:78). Bár e kétféle megközelítés különbsége természetesen eltérő stratégiák alkalmazását eredményezi, lényeges hangsúlyoznunk magának a kultúraközvetítő tevékenységnek a hasonló jellegét elsősorban a közösségi tolmácsok és a műfordítók munkájában.

Bár a műfordítást általában művészi tevékenységnek tartjuk, nem idegen a fordítástudományban a műfordítás gyakorlati szempontú megközelítése sem. Géher István a műfordítókat közművelőknek nevezi, magát a műfordítást pedig alkalmazott művészetnek tekinti (Géher 1981: 70–72). Bart egy állandóan változó „széles irodalmi-kulturális közmegegyezést” emleget mint a műfordítók munkájának egyetlen mércéjét (Bart 1981: 266). André Lefevere egyenesen úgy fogalmaz, hogy a műfordításkutatás egyetlen gyümölcsöző iránya csak társadalomtörténeti jellegű lehet. Nem azt kell vizsgálnunk, ahogyan a szavak összekapcsolódnak a papíron, hanem arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy miért pont úgy kapcsolódnak össze. Fel kell tárnunk, hogy milyen társadalmi, irodalmi és ideológiai megfontolások vezetnek a fordítót közvetítő tevékenysége során (Lefevere 1992: 81). A fordítástudományban is meghonosodott dinamikus és konstruktív kultúrafelfogás (Kóbor 2007) szerint a kultúrát többé nem egy statikus, zárt, egymástól élesen elhatárolt entitásként definiáljuk, hanem mint állandóan változó tudást tekintjük. Reflexíven kell tehát megközelítenünk a fordítási folyamatban jelenlevő forrás- és célkultúrát, illetve magát a kultúraközvetítés folyamatát. Ebben a folyamatban tehát a fordító maga is alkotja mind a forrás-, mind a célkultúrát azáltal, hogy közvetíti a kettő között.

Például véve a fordítástudomány egyik központi problémáját, a kulturálisan kötött kifejezések átültetésének kérdését is más megvilágításba helyezi ez a megközelítés. A kulturálisan kötött kifejezések fordítását tehát nem úgy kell ezentúl tekintenünk, mint megoldandó problémát, amire megpróbálunk különböző recepteket adni, hanem két, élő és állandóan változó kultúra találkozási pontjaként kell értelmeznünk őket. Ily módon ezek az érintkezési pontok maguk is a két kultúra részévé válnak.

Ebben a közvetítő folyamatban tehát szükségesnek tartom a műfordító szerepének újragondolását, tevékenységi körének pontosabb megragadását. Javasolom tehát a műfordító kultúraközvetítő szerepének leírására a *kulturális bróker* terminusának bevezetését. Összefoglalva a *kulturális bróker* terminus eddig felsorolt meghatározásaiban szereplő jellemző jegyeket, megalapozottnak vélem a *kulturális bróker* terminus alkalmazását a műfordítói szerepkör megragadására is.

A kulturális bróker

- (1) munkája több, mint nyelvi közvetítő tevékenység, mint pusztán információátvitel;
- (2) rálátása és befolyása van a közvetítés folyamatára;
- (3) tevékenységében nagyobb teret kap az egyéni kezdeményezés;
- (4) szerepköre „segítő”, előmozdító (nem egy esetben patronáló) jellegű
- (5) koordinátori és érdekképviseleti feladatokkal kiegészülve;
- (6) a kultúrák közvetítés feladatát reflexíven és a célközösség igényeit szem előtt tartva végzi;
- (7) munkájával előmozdítja a kultúrák közötti együttműködést (konfliktuskezelést);
- (8) munkájában motivált, toleráns, empátikus és elfogulatlan;
- (9) felismeri a kultúraspecifikus viselkedésmódokat;
- (10) munkáját mindig az adott kommunikációs kontextus keretein belül végzi.

A műfordító szerepének ilyen szempontú értelmezése illeszkedik a Lefevre által fentebb megfogalmazott műfordításkutatási irányvonalhoz. Új tudományos eredményeket hozhat, ha a fordítói stratégiákat e szerepjellemzők figyelembevételével vizsgáljuk.

Összegzés

Dolgozatomban áttekintettem egy terminus – *bróker/kulturális bróker* – tudományterületeken átívelő útját. Kiindulópontként a közgazdaságtanban használatos *bróker* terminust definiáltam (*broker*). Ezt a terminust vették át brit szociálintropológusok egy társadalmi szerepkör megragadására (*broker*). Majd amerikai folklórkutatók vették át a *kulturális* jelzővel kiegészített terminust (*cultural broker*). Meghatározásukban az antropológusok által definiált közvetítő tevékenység kulturális jellegét hangsúlyozták. Ehhez hasonló értelemben vették át a terminust az interkulturális kommunikáció és a közösségi tolmácsolás kutatói. A magyar tudományos diskurzusba a magyar kultúrakutatók vezették be a terminust tükörfordításban (*kulturális bróker*). A fogalmat az amerikai folklórkutatók által használt értelemben definiálták, illetve Szelják és Pusztai a fogalom tágabb értelmezését adták azzal, hogy kiterjesztették a helyi közösségek elitjének társadalmi közvetítő szerepkörére is. Példáik jól illusztrálják a napjainkra jellemző terminusalkotó folyamatot, melyet Kis Ádám a szövegalkotás folyamatában megjelenő terminusalkotásnak nevez. Véleménye szerint napjaink felgyorsult tempójában nincs idő a preskriptív terminológiai szabályozásra, a meglévő készlethez igazodik a terminusalkotó (Kis 2005).

Dolgozatom végén javaslatot tettem a *kulturális bróker* terminus bevezetésére a műfordításkutatásban is, a műfordítók kultúrák közvetítő társadalmi szerepének pontosabb megragadására. E szerepkör jellemzőinek részletes, konkrét példákkal való illusztrálása egy következő kutatás tárgya.

Irodalom

- Bart I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 237–273.
- Bendix, R., Welz, G. (eds.) 1999. Cultural Brokerage. Forms of Intellectual Practice in Society. Special Double Issue. *Journal of Folklore Research* Vol. 36. No. 2–3.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Géher I. 1981. A műfordító természetrajza: helyzetelemzés. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 61–102.
- Kalina, S. 2002. Interpreters as professionals. *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 2. 169–187.
- Kis Á. 2005. Terminusalkotás – a terminológiai helyzet és a terminológiai szerep. In: Dobos Cs. et al. (szerk.) „*Mindent fordítunk, és mindenki fordít?*” *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: SZAK Kiadó. 105–113.
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lefevre, A. (ed.) 1992. *Translation/History/Culture. A sourcebook*. London and New York: Routledge.
- Martin, J. N., Nakayama, T. K. 2000. *Intercultural Communication in Contexts*. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company.
- Pearce, D. W. (szerk.) 1993. *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Pusztai B. 2007. Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In: Wilhelm G. (szerk.) *Hagyomány és eredetiség*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 226–240.
- Roberts, R. P. 1997. Community Interpreting Today and Tomorrow. In: Carr, S. et al. (eds.) *The Critical Link: Interpreters in the Community*. Papers from the 1st International Conference on Interpreting in Legal, Health, and Social Service Settings. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 7–29.
- Szabari K. 1999. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szeljak Gy. 2000. Turistamítoszok, indiánok, etnikai turizmus Mexikóban. In: Fejős Z., Szijártó Zs. (szerk.) *Turizmus és kommunikáció*. Budapest/Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. 201–216.
- Szijártó Zs. 2002. Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Z., Szijártó Zs. (szerk.) *Egy tér alakváltozásai*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 7–22.
- Wadensjö, C. 1992. *Interpreting as Interaction*. Linköping: Linköping University.

Metaszöveg és ethosz a fordításban¹

Paksy Eszter

A pragmatikai kutatások egyik érdekes kérdése: a szerző hangja. Hogyan írja bele önmagát a szerző a látszólag objektív műfajú szövegekbe, mint amilyenek például a tudományos dolgozatok vagy a vezércikkek. Ezt a hangot a fordítás olvasója gyakran alig-alig, esetleg torzítva „hallja”, másképp alakul szerző és olvasó viszonya a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben.

Kutatásomban egy francia vezércikk és magyar fordításának elemzésével arra vállalkozom, hogy a szerzőnek a szövegbeli jelenlétét két különböző módszerrel elemezzem. Az egyik esetben a metaszöveg (metadiscourse) kulcsfogalmát használom. Ez a módszer az angolszász gyökerű „academic writing” kutatásának talajáról fakad. A másik módszer a francia „analyse du discours” által kidolgozott ethosz fogalmára épít, mely gyökereiben a 20. századi retorikai kutatásokra vezethető vissza.

A szerző hangjáról

Minden szöveg mögött, az írott szövegek mögött is, van egy személy, egy hang, melyet mintegy kihallunk, amikor a szöveget olvassuk. „A néma olvasáshoz is kapcsolódik akusztikus élmény, amelynek szintén jelentős szerepe van a szöveg megértésében”, írja Tolcsvai Nagy Gábor (2001:108). Az olvasás folyamán a befogadó rekonstruálja ezt a hangot, a hang mögé képzel egy személyiséget, és a szöveget akkor találja hatásosnak, ha ez a rekonstruált szerzői kép hiteles, meggyőző. Jól illusztrálja ezt a jelenséget az alábbi részlet, mely az ismert magyar regény, Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című művének egy ismertetéséből származik:

Ez a regény olyannyira fesztelen, hogy szinte elfelejtjük, hogy abban a korszakban, a XIX. század végén született, amikor Franciaországban a dekadens iskola virágzott. Olyannyira fesztelen, hogy időnként úgy érezzük, hogy hallgatjuk és nem olvassuk a szerzőt. És ezt a hangot szívesen újra hallanánk. (Garcia 2007:50, P.E. fordítása)

Ebben a szövegben számunkra az az érdekes, hogy egy francia irodalmi magazinban jelent meg, és Mikszáth regényének francia fordítását ismerteti. A recen-

---

¹ A tanulmány a MANYE 2008. április 4–6. között Budapesten megtartott kongresszusán elhangzott előadás bővített, továbbfejlesztett változata.

zió írója mégis úgy ír, mintha közvetlenül Mikszáth hangját hallaná. Itt is tetten érhetjük azt a fordított szövegekre vonatkozó közmegegyezést, hogy a fordított szövegnek az eredeti szerző hangján kell szólnia.

Theo Hermans (1996) úgy írja le ezt a jelenséget, hogy fordított szövegek olvasásakor általában eltekintünk attól a nyilvánvaló tényről, hogy a kezünkben tartott szöveg nem azon a nyelven íródott, amelyen olvassuk, és úgy beszélünk róla, mintha az eredetiről beszélénk. Hermans éppen azokat az eseteket vizsgálja, ahol ez az illúzió kénytelen-kelletlen megtörik, és a célnyelvi szöveg mögül valamiképpen áttetszik az eredeti szöveg.

Az én elképzelésem szerint a fordított szövegek olvasásakor az olvasó sajtós „paktumot” köt, ennek eleme az is, hogy eredetiként kezeli a fordított szöveget, hogy a szöveg kontextuális utalásait az eredeti viszonyokra értelmezi (például egy francia szerzőségű magyarra fordított politikai szövegben szereplő „országunk” szó alatt Franciaországra gondol), és ezzel biztosítja önmaga számára is az azonosság illúziójának fennmaradását.

Vajon valójában sikerül a fordított szövegnek ugyanazon a hangon megszólalnia? A továbbiakban az említett két módszerrel elemzem, hogy a fordítás hogyan közvetíti, torzítja, másítja meg azt a szerzői hangot vagy képet, amelyet az eredeti szöveg kialakít.

A forrásszöveg

Az elemzett cikk a *Le monde diplomatique* című külpolitikai folyóirat (továbbiakban LMD) francia és magyar kiadásában jelent meg, Ignacio Ramonet írása. Címe *Le labyrinthe palestinien*, magyarul *Palesztin labirintus*. Témája a palesztin-zsidó konfliktus, az erőszak spiráljának vizsgálata. Szerzője mindkét felet kritikusan szemléli, és a LMD-re jellemzően igyekszik nemzetközi kontextusba helyezve megértetni a helyi történéseket. A magyar kiadás tartalmának 80%-a a francia kiadásból válogatott cikkek fordítása, 20% saját írás, ahogy ezt a szerkesztők az első megjelenéskor leszögezték. A LMD fordítási stratégiájára általánosan jellemző, hogy a cikkeket teljes terjedelemben közli, a szerző és a fordító neve is jelezve van. Mondatról mondatra megőrzik az eredeti szöveg felépítését, szóhasználatát. Ez a mi vezércikkünkre is igaz: a francia és a magyar szöveg egyaránt 35 mondatból áll.

Miért érdekes ebben a szövegben a szerzői hang változásait elemezni? Először is egy újságban a vezércikk különös helyet foglal el. A vezércikk nemcsak a szerzőjének véleményét tükrözi, hanem az egész orgánus szemléletét. A szerző leggyakrabban a főszerkesztő, aki az újság első oldalán egy aktuális, mindenkit érintő kérdéstről kifejti az általa szerkesztett újság véleményét. Nos, a francia LMD esetében pontosan ez a helyzet. Ignacio Ramonet a főszerkesztő, és az izraeli kérdés mindenkit érint. A magyar kiadás esete összetettebb, hiszen annak is van főszerkesztője (Papp Gábor), de a vezércikket nem ő jegyzi, hanem a francia lap főszerkesztője. Már ez a tény is joggal veti fel a kérdést: sikerül-e a fordított szövegnek azt a szerepet betöltenie, amit elvárunk egy vezércikktől? Tud-e ugyanolyan releváns és aktuális maradni, mint az eredeti környezetben?

A szerzői hang vizsgálata közelebb visz minket ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához.

A metaszöveg vizsgálatának módszere

Az első módszer, mellyel a szerzői hang változásait vizsgálom, az angolszász „Academic Writing” módszertani kutatások keretében született, és leg részletesebben Ken Hyland (1998, 2005) dolgozta ki. Központi fogalma a metaszöveg (metadiscourse). Ezen minden olyan jelenséget ért, amely a szöveg propozicionális tartalmától elválaszthatóan arra szolgál, hogy a szerző irányítsa az olvasót a megértésben, jelezze saját hozzáállását a szöveghez, kapcsolatot építsen ki az olvasóval.

Hyland két fő- és azon belül több alcsoportra osztja ezeket a főként lexikai eszközöket. Az interaktív eszközök az olvasó megértését irányítják a szöveg felépítésére vonatkozóan: ide tartoznak a logikai kötőszavak, amelyek a szöveg egy-egy nagyobb egysége közötti átmeneteket jelzik, a kötőszavak, az alárendelő mellékmondatok, ide tartoznak a keretjelölők, a külső és belső utalások és a kódra utaló megjegyzések.

Az interperszonális eszközök az olvasót együttműködésre készítető alakzatok, vagy a szerző hozzáállását fejtik ki a szöveghez és magához az olvasóhoz. Ide tartoznak a megszorító kifejezések, melyek egy állítás erősségét enyhítik, a nyomatékosítók, amelyek az állítást evidenciaként mutatják be, az attitűdjelölők, amelyek a szerző érzelmi viszonyulásáról számolnak be, az önutalások, a szerzői jelenlét explicit formái és a kapcsolatjelölők, melyek az olvasót közvetlenül szólítják meg (l. 1. táblázat Paksy 2007 alapján).

1. táblázat
Interaktív eszközök

<i>Kategória</i>	<i>Példák</i>
Logikai kötőszavak	<i>ugyan, pedig, ugyanis, ezért, tehát, de, bár, csakhogy, ám, úgyhogy, emiatt, viszont, azonban, sőt, mindenestre, mivel</i>
Keretjelölők	<i>Hát igen, egyrészt – másrészt, mondjuk, nos, egyébként, egyszerűen, s végül, ráadásul</i>
Belső utalások	<i>a fentiek alapján, e két téma, a bevezetőben idézett</i>
Külső utalások	<i>az első változat szerint, X.Y. arról számolt be, legújabban arról hallani</i>
A kódra utaló kifejezések:	<i>úgynevezett, például, vagyis, pontosabban – zárójel és gondolatjel használata</i>

2. táblázat
Interperszonális eszközök

<i>Kategória</i>	<i>Példák</i>
Megszorító szavak	<i>noha, igaz, csupán, sejthető, talán, -hat, -het, úgy látszik, valószínűleg</i>
Nyomatékosítók	<i>nem kétséges, kétségtelen, nyilvánvaló, tény az, természetesen, bizonyára, nyilván, persze, valóban, igenis</i>
Attitűdjelölők	<i>meglepő, megnyugvással, nagy szerencse, nincs min csodálkozni, remélhetően, féltő, szomorú, nehezen hihető.</i> – idézőjelek használata, ha az ironikus értelmezést sugallt
Kapcsolatjelölők	<i>kell vmit csinálni, T/1-es igeragok, közvetlen kérdés, T/1 felszólító alakok, valamennyien + T/1, T/1 birtokos ragok</i>
Személyjelölők	<i>E/1 igeragok, T/1 igeragok, E/1 birtokos alak</i>

A vizsgált vezércikk metaszóveg-elemzése

Az elemzésben előbb elkülönítettem a fenti eszközöket a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben is, és a kapott eredményeket mennyiségileg összehasonlítottam. Ez utóbbi lépés csak számszerű eredményeket hozott: például ha a francia és a magyar szövegben egyaránt három logikai kötőszó van, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezek a kifejezések ugyanott szerepelnek a két szövegben, és egymás fordításai. Az alábbi táblázatba kigyűjtöttem a metaszóveghez tartozó elemeket a forrásszövegből és a célnyelvi szövegből. A kifejezések mögött jeleztem, hányadik mondatban szerepelt a szövegben. Véletlenszerűen szinte teljesen megegyezik a kigyűjtött elemek száma, de kategóriákra lebontva már tapasztalunk eltéréseket (3., 4. táblázat).

3. táblázat
Interaktív metaszóveg

<i>Kategóriák</i>	<i>Francia</i>	<i>Magyar</i>	<i>F</i>	<i>M</i>
Logikai kötőszavak	Car (4) Mais (6) (12) et (16) malgré (19) (30)	De (6) De (19) ellenére (20) azonban (23) mivel (26) annak ellenére (30) is (28)	6	7

<i>Kategóriák</i>	<i>Francia</i>	<i>Magyar</i>	<i>F</i>	<i>M</i>
Keretjelölők	enfin (32) tout cela (33)	Mi több (31) Végül (31) mindez (33)	2	3
Belső utalások			0	0
Külső utalások	les enquêtes le confirment (5) selon (17) idézet (25,26) quant au, à ses yeux (27)	felmérések is igazolják (5) idézet (24, 25) szerinte (26)	5	3
Kódra utaló jelek	zárójel (20) comme (24) comme (33)	zárójel (20) mint például (15) (23)	3	3
Összesen			16	16

4. táblázat
Interperszonális metaszöveg

<i>Kategóriák</i>	<i>Francia</i>	<i>Magyar</i>	<i>F</i>	<i>M</i>
Megszorító szavak	risque de (2) paraît (13) semble (14) pourrait (29) paraissent (30) peut (31) semble (32) saurait (34)	juttathatják (2) valamiféle (8) mintha csak (13) szinte (22) mintha keresnék (30) mintha (31) Nem zárható ki (33) Mintha (34)	8	8
Nyomatékosítók	même (14) même (31) d'ordinaire (23)	jellemző (20) Az a tény (8)(21) nyilván (29) korántsem (31) legkevesbé sem (33)	3	6
Attitűdjelölők	confusément (2) même (15) paradoxalement (28)	Kár (22) még (15)	3	2

Kategóriák	Francia	Magyar	F	M
Kapcsolatjelölők		kell (3)	0	1
Személyjelölők	on (2) on (19)	T/1 (1) T/1 (19)	2	2
Összesen			16	19

Az interaktív eszközök számban megegyeznek a két szövegben, alig-alig akad egy-két kisebb eltérés. A szöveg logikai struktúrája, a szerzői hang „utasításai”, vagyis az, hogy milyen érveléseket hogyan értelmezzünk, megegyeznek. Az egyetlen kiemelendő különbség, hogy a külső utalások kissé kevésbé hangsúlyosak, a magyar olvasó kevesebb támpontot kap annak értelmezésére, hogy a kifejtett vélemény nem a szerzőé, hanem külső vélemény. Az interperszonális eszközök mennyiségileg szintén majdnem megegyeznek, de csak az összesítésben. Az egyes alkategóriákra lebontva már jelentős eltéréseket találunk. Nézzük most ezeket! A megszorító szavakból (hedges) ugyan majdnem ugyanannyi van a két szövegben, de a magyar mondatokban ezeknek az elbizonytalanító hatása sokkal erősebb, mert a feltételes mód mellett legtöbbször szerepel, szerepelnie kell a *mintha* kötőszónak is:

(1) En Palestine, enfin, la perspective d'un gouvernement d'union nationale *semble se rapprocher* (...) (Ramonet 2006a:1, 32. mondat)

(1a) Végül, *mintha* már Palesztinában sem *volna* olyan elérhetetlen megszűzésben a nemzeti egységkormány perspektívája. (Ramonet 2006b:1, 32. mondat)

Nyomatékosító szóból a francia szövegben csak hármat találtam, míg a magyarban hatot. Itt a fordítási univerzálénak tartott explicitáció (a kérdés összefoglalása Klaudy 1999) jelenségét fedezhetjük fel, a fordítás igyekszik „biztosra menni”. A két tendencia egymással ellentétes, ezért a magyar szövegben a szerző hangja kissé „hamis”: bizonytalanabb és magabiztosabb is egyszerre, mint a francia. Ezt a következetlenséget erősíti az is, hogy a magyar szöveg az attitűdjelölők egy részét kihagyja, illetve beszúr olyat, amit a francia szöveg csak sejtet.

Példa a kihagyásra:

(2) Le contexte, *paradoxalement*, aggrave le risque. (28.)

(2a) A kockázatot a nemzetközi helyzet is növeli. (28.)

Példa az attitűd implicit jelölésének explicitálására:

(3) Cela n'a pas été assez souligné par les grands médias européens... (23.)

(3a) *Kár*, hogy ezt nem hangsúlyozták kellőképpen a jelentősebb európai hírközlési csatornák (...) (22.)

A kapcsolatjelölők és személyjelölők különbségét ez az elemzési módszer elrejtí, hiszen a két szövegben ugyanannyi első személyű vagy azzal megfeleltethető személyes névmás szerepel egymásnak megfelelő helyeken. A magyar szövegben megjelenő egyetlen második személyű névmás önmagában szintén nem árul el sokat. Ez az elemzési módszer világossá tette, hogy a magyar szöveg kicsit többször él a metaszöveg eszközeivel, mint a francia, és szélsőségesebben használja a megszorító és nyomatékosító eszközöket, így ítéleteiben bizonytalanabb képet fest a magyar szerző magáról, mint a francia.

Az ethosz fogalma és elemzésének módszere

A másik elemzési keret a francia szövegelemző iskola, az *analyse du discours* elméleti kerete. Dominique Maingueneau, Ruth Amossy, Catherine Kerbrat-Orecchioni neve fűződik ehhez az irányzathoz. Gyökereiben visszanyúlik az új retorikának nevezett iskoláig, s így közvetve az arisztotelészi retorikáig.

Egyik központi fogalmuk az ethosz. A szót magát Arisztotelésztől kölcsönözték, de modern értelmezést adtak neki. Arisztotelésznél a logosz, pathosz, ethosz fogalomhármás része az ethosz, és az orátor által keltett összképet takarja. Fizikai, erkölcsi jellegzetességeket ért rajta, ami által a hallgatóság az orátort hiteles emberként érzékeli, és ezért elfogadja érveit.

Maingueneau (2000) Ducrot (1984) alapján a fogalmat kiterjeszti az írott szövegekre is, és a következőképpen definiálja:

Minden szöveg, az írott szöveg is, rendelkezik egyfajta hangvétellel, amely tekintélyt biztosít mindannak, ami elhangzik. Ez a hangvétel lehetővé teszi, hogy az olvasó kialakítson magában egy képet a beszélőről (szerzőről). Az olvasás során tehát körvonalazódik egy személyiség, aki mintegy garanciát vállal mindazért, ami elhangzik.” (Maingueneau 2000:80)

Az ethosz az írott szövegekben tehát a hangvételben (ton) realizálódik, vagyis tulajdonképpen azonosítható az általam vizsgált szerzői hanggal. Az ethosz szövegbeli, a szöveg által létrehozott jelenség, és nem egyenértékű a valódi, élő szerzővel, illetve hangjával. Ennek a diskurzusbeli személyiségnek is vannak azonban tulajdonságai, amit a szöveg nem elmond, hanem mintegy megvalósít. Aki például sok felkiáltó jelet használ, az ideges természetű; a sok idegen szóval, körülményes mondat szerkesztéssel élő szerző tudálékos ethosszal bír; az ellenfél érdemeit elismerő szerző becsületes, elfogulatlan képet alakít ki magáról. Természetesen megeshet, hogy a szerző által szándékolt ethoszt az olvasó másképpen értelmezi, vagyis a szándékolt ethosz nem feltétlenül azonos a megvalósulttal. Megeshet, hogy egy bonyolult, sok idegen kifejezéssel fogalmazó szerző tudományos ethoszt szándékol szövegének, míg az olvasó tudálékos, unalmas ethoszú szövegként értelmezi. Az ethoszt, noha szövegbeli jelenség, bizonyos esetekben már megelőzi az olvasói elvárásban egy prediszkurzív ethosz, azaz valamilyen már kialakult, esetleg prototipikus kép a szerzőről, amely befolyásolja a végleges ethosz megvalósulását.

Maingueneau többféle szövegtípusra kidolgozta elemzési módszerét, én a 2000-ben megjelent *Analyser les textes de communication* című műve alapján dolgoztam. A szövegtípus természetesen szoros kapcsolatban áll az ethosszal, hiszen az egyes szövegtípusokhoz általában kapcsolódik egyfajta tipikus ethosz. A tudományos dolgozatok ethosza például jellemzően személytelen, elfogulatlan, alapos, tények alapján ítélő ember képét idézi. A tipikus ethosztól való eltérés is a meggyőzés egyfajta eszköze lehet. A fent említett mű kommunikációs szövegek, azaz reklámszövegek és újságszövegek elemzési módszerét mutatja be. Mivel én is újságszöveg elemzésére vállalkoztam, alkalmasnak tűnt, hogy ez alapján a munka alapján dolgozzam.

Maingueneau szerint az alábbi nyelvi jelenségek segítenek az ethosz meghatározásában:

- Személyes névmások használata. Maingueneau élesen elkülöníti az első és második személyű névmásokat a harmadik személyűektől (Benveniste 1966 alapján). Az első és második személyű névmásokat a *personnes*, azaz személy kategóriába sorolja, mivel ezek részt vesznek a kommunikációs aktusban, míg a harmadik személyűek nem, ezért ezek a *non-personnes* kategóriába tartoznak. Az ethosz szempontjából a *personnes*-ok vizsgálata érdekes. Különleges esetet képvisel a franciában az *on* általános névmás, amely ugyan grammatikailag *non-personnes*, mégis csak személyekre utalhat, és tulajdonképpen az összes személyes névmás helyett állhat.
- Modalizáció: a szerzői hang legközvetlenebb megnyilvánulási formája. Mindazon elemek ide tartoznak, melyek állításokat kommentálnak, például feltételes móddal, módosító szavakkal, mellékmondatokkal a szerzői hang véleményét közvetlenül tükrözik.
- Deixisek vizsgálata: személy, idő és helydeixisek. Maingueneau két elkülönülő szövegszerkesztési módot különböztet meg. A *plan embrayé* (azaz viszonyított szerkezetű) és a *plan non-embrayé* (abszolút szerkezetű) szövegeket. A két szerkesztési mód abban különbözik egymástól, hogy a szövegen belül az időviszonyokat a kimondás idejéhez képest határozza-e meg a szerző, vagy attól teljesen függetlenül. A viszonyított szerkezetű szövegekben szerepelnek a szövegen kívüli világra vonatkozó deixisek, míg az abszolút szerkezetűekben nem, és ez a tény meghatározza a használható igeidőket is. A franciában ugyanis a befejezett múlt időnek két formája van, a *passé composé*, mely a jelen idejű ragozott segédige és a múlt idejű melléknévi igenévből áll, és a saját ragozással bíró *passé simple*. Hagyományosan úgy tanítják, hogy a *passé simple*-t csak írásban és magas presztizsú szövegek esetében használjuk, míg a *passé composé*t minden többi esetben. Maingueneau amellett érvel, hogy a megoszlás valójában az alapján történik, hogy a szöveg a kimondásának idejéhez és helyéhez viszonyított-e (azaz *plan embrayé*t alkalmaz-e), vagy a kimondásának idejétől és helyétől független idő- és helyviszonyokkal él-e, amely esetben a *passé simple* a használatos.

Két egyszerű példával illusztrálom a kétfajta szerkesztési módot. Abszolút szerkezetű szöveg a következő: *Pierre était désespéré. La veille il alla voir sa tante.* [Pierre el volt keseredve. Előző nap meglátogatta nagynénjét.] Itt az

'il' nem tekinthető valódi deixisnek, mert nem a szövegen kívülre utal, hanem a szöveg egyik előző elemére (Pierre). A használt igeidő a *passé simple*, illetve az *imparfait*, mely mindkét szerkesztési móddal kompatibilis.

Viszonyított szerkezetű szöveg az alábbi: *Je suis désespérée. Hier je suis allée voir ma tante.* [El vagyok keseredve. Tegnap meglátogattam a nagynénemet.] Itt a személyes névmások és az időhatározók csak a kontextusban értelmezhetők, a használt igeidők a jelen és a *passé composé*.

- Polifonikus szerkezet. A bahtyini fogalmat úgy értelmezi ez a szövegelemzési iskola, mint a szövegben megjelenő, a szerzői hangtól különböző hangok jelenlétét (Maingueneau 1993: 75). Azért, amit ezek a hangok „mondanak”, a szöveg általános szerzői hangja nem feltétlenül vállalja a felelősséget. Számos szövegszerkesztési jelenséget ide sorolhatunk, a közvetlen idézettől kezdve egészen az iróniáig. Nyelvtanilag a közvetlen idézőbeszéd, a függőbeszéd, a *discours indirect libre* (szabad függőbeszéd), az idézőjelek, kiemelések, zárójel-
lek használatának elemzése tartozik ide.

A szöveg ethoszának elemzése

Vezércikkünk ethoszának, pontosabban ethoszainak, azaz a francia és a magyar szöveg ethoszának összevetéséhez most a fenti jelenségek közül kettőt, a személyes névmások használatát és az idézőjelek szerepét vizsgálom.

A forrásszövegre jellemző az *on* használata. A francia *on*, mint fentebb kifejtettem, olyan általános személyes névmás, mely csak személyre vonatkozhat, de szinte mindegyik személyes névmás helyett állhat. A legelterjedtebb fordítási módja magyarban a többes szám, első személy használata, amennyiben az *on* vélhetően magában foglalja a beszélőt és esetleg az olvasókat is, illetve az *ember* általános értelmű kifejezés, abban az esetben, ha az *on* az általános személyes névmás jellege dominál. A fordítónak minden esetben értelmezni kell a szöveggörnyezetet, és valamilyen döntést kell hoznia az *on* szerepéről.

A francia szövegben két helyen szerepel ez a névmás, a magyar változatban szintén kétszer található T/1-es igealak, de csak az egyik a francia *on* fordítása, a másik egy francia elliptikus mondat fordításában szerepel. A másik *ont*, mely a szöveg második mondatában található, *emberként* fordította a fordító. Rögtön a szöveg két első mondatának értelmezése igen eltérő emiatt a két szövegben.

(4) *Vers l'abîme. On sent confusément que les souffrances (...) risquent de conduire le monde vers l'abîme. (1–2)* [A szakadék felé. *On* érzi, hogy a szenvedések ... a világot a szakadékba vezethetik]

(4a) Egyre közelebb sodródunk a szakadék felé. *Az ember* képtelen elfojtani magában az érzést: a palesztinok szenvedései (...) a szakadék szélére juttathatják a világot. (1–2)

Kire vonatkozik az *on*? A francia szöveg értelmezése nyitott: Vonatkozhat az LMD szerkesztőire mint világpolitikai szakértőkre (exkluzív T/1), vagy a szerkesztőkre, a szerzőre és az olvasókra, így az állítás a jól tájékozott, politikailag képzett em-

berek közös meglátása (az *on* szerepe itt a csoport belső erősítése lenne), vagy a világon az emberekre általában. Akárhogy értelmezzük is azonban, az *on* mindenképpen csak a veszély érzetének az alanya, és nem a szakadékba sodródásnak.

A magyar változat T/1-es igealakjában rejlő *minek* ezzel szemben egyetlen értelmezése lehetséges. Mindenképpen az emberiség teljességét jelenti. (Nyilvánvaló, hogy nem a szerkesztőség szakértői csoportja sodródik a szakadék felé.) Erősíti ezt az értelmezést a második mondat vége. A francia szövegből sugárzó kompetencia-érzés helyett a magyar szöveg tehetetlenség érzetéről árulkodik: az ember „képtelen elfojtani magában” még az érzést is. Ezt az érzelmi érintettséget erősíti a magyar szövegben a néhány mondattal alább szereplő felszólítás is:

(5a) Véget kell vetni a két nép szembenállásának! (3)

Kit szólít meg ez a mondat? Sem a szerző, sem az olvasók nem képesek erre, nincs felhatalmazásuk a helyzetbe való beavatkozásra. Itt is a tehetetlenség érzetét tapasztaljuk, akárcsak az előző példában. S ha most megnézzük a francia forrásnyelvi változatot, látjuk, hogy ez az érzés csak a magyar változatra jellemző, a francia mondat egyszerű helyzetmegállapítás:

(5) Le face-à-face entre deux populations (...) ne peut durer. (3) [A két nép közötti szembenállás nem tarthat tovább.]

A személyes névmások elemzéséből tehát megállapíthattuk, hogy a francia szöveg mögötti személyiség kívülálló, szakértő, tárgyilagos, de nem szenvtelen, a cikk végére kirajzolódik egyfajta értékítélet a kérdésben. Ezt erősíti, hogy a cikk bemutatja mindkét fél érveit, az egyik szélsőséges izraeli politikus kritikáját például úgy oldják meg, hogy egy izraeli ellenzéki véleményt idéznek. Természetesen a magyar szöveg fő struktúráiban követi a franciát, így az érvelés ugyanúgy történik, ugyanúgy szakértőnek, tárgyilagosnak igyekszik tűnni a szerző. A fordítás során azonban olyan eltolódásokat figyeltünk meg, melyek miatt a magyar szöveg szerzőjét a francia szerzőnél érzelmileg érintettebbnek, kevésbé szakértőnek, kevésbé kívülállóknak, a tehetetlenség érzésével küzdőnek képzeljük.

A szöveg polifonikus szerkezete – az idézőjelek használata

Egy szöveg sok eszközzel élhet, hogy jelezze, nemcsak egyetlen hang szólal meg benne, hanem több is. Az egyik legkézenfekvőbb és leggyakoribb eszköz erre az idézőjelek használata, amelyek azt jelzik, hogy valamiféle nem-megfelelés van a használt kifejezés és a kifejezendő tartalom között. A nem-megfelelések típusai szerint Maingueneau az idézőjelek használatának négy fő funkcióját írja le.

1. Szakadék a beszélő felek szóhasználatában: az idézőjel olyan szófordulatok helyett áll, mint *engedjék meg, hogy ezt a kifejezést használjam; mondhatjuk úgy is, hogy.*

2. Idegen szöveg beemelése a főszövegbe: ilyenkor az idézőjelbe tett szövegrész más hangtól származik, mint a főszöveg. Az idézőjel mellett erre explicit utalás is történhet ilyen szófordulatokkal *ahogy egyesek mondják, hogy X. Y-t idézzem*, stb.
3. Nem-megfelelés a szavak és a jelölt dolgok között: a beszélő érzékeltetni akarja, hogy a használt kifejezés nem pontosan fedi azt, amit mondani akar.
4. Többértelműség a szóhasználatban: az idézőjellel azt tudatosítja a szerző, hogy a használt kifejezés csak bizonyos értelemben felel meg a szöveggörnyezetben.

Általában megfigyelhetjük, és ebben a szövegben is igaz, hogy a fordítók automatikusan idézőjelbe teszik azokat a kifejezéseket, amelyek az eredetiben is idézőjelben vannak. A kérdés az, hogy a célszövegben ugyanúgy értelmezzük-e ezeket az idézőjeleket, mint az eredetiben?

Természetesen előfordul, hogy a forrásszövegben és a célszövegben szereplő idézőjel azonos funkciót tölt be:

(6) de „guerre-à-mort” et „d’anéantissement total” que les deux parties parlent (7)

(6a) „végsőig folytatott háborúról” és „teljes megsemmisülésről” beszélnek mindkét oldalon (7)

Itt a szöveg szerzői hangja mind a két esetben egy másik hangot idéz, ő maga nem vállalja a felelősséget a kifejezésekért, sőt implicit módon ítélkezik az idézett diskurzus felett, vagyis mindkét szöveg az idézőjelek második funkciójával él. Más helyeken azonban nem ilyen egyértelmű az átvitel, a polifon szerkezet eltolódik, más hangok keverednek az eredeti és a fordított szövegben.

(7) La non-défaite (...) et la non-victoire (...) ont redonné espoir à des groupes palestiniens qui se remettent à croire aux chances d’une „guerre populaire prolongée” (...) (8) [a veretlenség és a nem-győzelem újraélesztették a reményt a palesztinokban, és újra hinni kezdtek egy „meghosszabított népi háború” lehetőségében]

(7a) (...) a palesztin szervezetek úgy értékelték, hogy mégiscsak van esély valamiféle „össznépi háború” huzamos fenntartására. (8)

A francia szövegben az idézőjel újfent arra utal, hogy a palesztinok nevezik „*guerre populaire prolongée*”-nek akciójukat. A magyar variációban viszont a második tagmondatban végig a palesztinok hangját halljuk, csak ők mondhatják, hogy „*mégiscsak van esély*”, ezért az idézőjelet másképpen próbáljuk értelmezni, sőt a *valamiféle* módosítószó azt a képzetet kelti, hogy ez az idézőjeles kifejezés valamiért nem adekvát. Lehet, hogy itt tulajdonképpen magának a fordítónak a bizonytalansága süt át a szövegen, talán sejti, hogy fordítása nem teljesen adekvát. Az előbbieket összegezve, míg a francia szöveg az idézőjel második funkciójával él, addig a magyar szövegben inkább a harmadik funkció dominál, azaz a nem-megfelelés a szavak és a jelölt dolgok között.

Arra is találtam példát, hogy az eredeti szöveg csak az idézőjellel jelez valamit, amit a magyar más eszközökkel is explicitál:

(8) portefeuille des „menaces stratégiques” (20.)

(8a) a „stratégiai fenyegetések” elnevezésű tárcát (20.)

Az idézőjelet itt az izraeli minisztérium nevének pontos megjelölése miatt használja a szerző, így a második kategóriába sorolható az eset. Ha azonban a magyarban az 'elnevezésű' szó kimaradt volna, valószínűleg iróniának, azaz a szó és a jelölt dolog közötti inadekvátságnak érzékelnénk az idézőjeles kifejezést. A két szöveg polifonikus szerkezete tehát kissé eltér egymástól, és amit a metaszöveg-elemzéssel kimutattam, itt is igazolódik: a magyar olvasó bizonytalanabb annak megítélésében, hogy mely állításokat vállalja fel a szerzői hang, és melyek származnak más hangoktól.

Összegzés

Tulajdonképpen a két elemzéssel hasonló eredményekre jutottam, pontosabban az eredmények megerősítik egymást. A metaszöveg-elemzés arra világít rá, hogy a magyar szöveg szerzői hangja kevésbé következetes, amit a megszorító szavak és a nyomtatékosítók szélsőségesebb használata sugall. A személyes névmások elemzése megmutatja, hogy a magyar szöveg ethosza egy kevésbé szakértő, tehetetlenebb, érzelmileg érintettebb elemző ethosza, míg a franciáé kívülálló és személytelen. A polifonikus szerkezetek elemzése szintén azt bizonyítja, hogy a magyarban kevésbé tisztán halljuk a szerzői hangot, néha összemosódik egyéb hangokkal, azoktól nem tökéletesen különül el. A fordított szövegben hallható szerzői hang tehát kevésbé konzekvens, kevésbé markáns, ítéleteiben bizonytalanabb.

Kitekintés

Egy vezércikk szerzői hangja nem egyedül az adott cikkről, hanem az egész orgánumról is képet ad. A fent bemutatott mikrotendenciák makroszinten is megfigyelhetők. Ha összevetjük a magyar kiadásban a magyar szerzők tollából született és a lefordított írásokat, az a benyomásunk, hogy a magyar szerkesztőség írásai nyelvileg koherensebbek és egészen más politikai hangvételük van, mint a fordított szövegeknek. A magyar szövegek azonosíthatóan a magyar baloldali liberális értelmiségi nézőpontjából elemzik az eseményeket, viszonylag elfogulatlanul, de határozott ideológiai háttérből. A franciából fordított szövegek egy, a magyar palettáról hiányzó hangvételt képviselnek, azt a fajta nyugati baloldali szemléletet, mely globalizáció- és piacgazdaság-ellenes, közel áll a Közép-Amerikára jellemző újbaloldali kormányzatok politikájához. Mivel az utóbbi szemlélet a magyar politikából hiányzik, érthető, hogy a fordítások nem tudják tisztán továbbítani a szerzői hangokat, s a magyar kiadásnak mint egész-

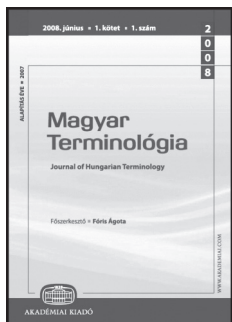
nek a szerzői hangja ugyanúgy bizonytalan, kevésbé koherens, mint amit egy cikkre lebontva dolgozatomban elemeztem.

Irodalom

- Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistiques générales, 1*. Paris: Éditions Gallimard.
- Ducrot, O. 1984. *Le dire et le dit*. Paris: Éditions de Minuit.
- Garcia, D. 2007. Pébroque sacré Graal. *Le Matricule des Anges* Vol. 14. No. 6. 50.
- Hermans, Th. 1996. The Translator's Voice in Translated Narrative. *Target* Vol. 8. N. 1. 23–48.
- Hyland, K. 1998. Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics* Vol. 30. No.2. 437–455.
- Hyland, K. 2005. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London, Continuum.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* Vol. 1. No. 2. 5–22.
- Maingueneau, D. 1993. *Éléments de linguistiques pour le texte littéraire*. Paris: Dunod.
- Maingueneau, D. 2000. *Analyser les textes de communications*. Paris: Nathan.
- Paksy E. 2007. A metaszöveg használata eredeti magyar és fordított magyar publicisztikai írásokban. Geecső T., Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet – Nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 204–209.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Források

- Ramonet, I. 2006a. Le labyrinthe palestinien. *Le monde diplomatique*. Vol. 54. No. 12. 1.
- Ramonet, I. 2006b. A palesztin labirintus. *Le monde diplomatique*. Magyar kiadás. Vol. 2. No.12.1. Fordította: Ádám Péter.

Magyar Terminológia

A NymE–SEK Terminológiai Innovációs Központ folyóirata

Főszerkesztő: Főris Ágota

Kiadó: Akadémiai Kiadó Zrt.

A Magyar Terminológia magyar nyelvű, nemzetközi, lektorált (peer-reviewed) tudományos folyóirat, megjelenik évente kétszer. Célja elsősorban a magyar terminológia és határterületei kutatásfejlesztési eredményeinek, valamint esetenként jelentős külföldi eredményeknek a magyar nyelvű közlése, továbbá a hazai kutatási eredmények széles körű ismertetése, terjesztése, a magyar terminológia nemzetközi kapcsolatrendszerének erősítése, a magyar terminológiai munkák elméleti és módszertani megalapozása. A terminológia interdiszciplináris kérdésköréből a nyelvészeti vonatkozású munkákat előnyben részesíti. A közlés nyelve magyar (esetenként angol) nyelv.

Szerkesztőség:

Dr. Főris Ágota

Nyugat-magyarországi Egyetem;

Savaria Egyetemi Központja

Terminológiai Innovációs Központ

9700 Szombathely, Berzsényi tér 2.

Telefon: +36 94 504-589

Fax: +36 94 504-553

E-mail: aforis@t-online.hu

Alapító: Berzsényi Dániel Főiskola, 2007

Megjelenés: évi 2 füzetben, terjedelem: 300 oldal

Hirdetési árak	EUR+ VAT	HUF + Áfa
Hirdetés a borító belső oldalán	810	210 000
1 oldal fekete-fehér	465	120 000
Beragasztott melléklet*	1 150	300 000

* *A feltüntetett árak nyomdakész anyag leadására vonatkoznak.*

Technikai előírások:

Elektronikus fájl formátumban CD-n, DVD-ROM lemezen vagy Ftp szerveren. E-mailen: hirdetes@akkr.hu. A felhasználásra kerülő fájlok, folderek, képek adatait külön listán, írásban kérjük mellékelni. **Felbontás: 300 dpi. PDF dokumentumok:** Adobe Acrobat 4.0-től felfelé készült 1.2 verziójú pdf- (printoptimised) állomány. Támogatott tömörítvények: MAC: .bin; .hqx; .sit/PC: ARJ; RAR; zip

Hirdetési feltételek:

Az Akadémiai Kiadó Zrt. általános hirdetési feltételei szerint.

Kedvezmények:

2 hirdetési oldal megrendelése esetén: 10%; 4 hirdetési oldal megrendelése esetén: 15%

Vágott méret

168 mm × 240 mm

Terjesztés

Országos, előfizethető a kiadóban

Kontakt a hirdetéshez:

Pók Andrea

Pok.Andrea@akkr.hu

Phone: +36-1-464-8237

Fax: +36-1-464-8231

Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az *Under the Frog* c. regényben

Heltai Pál

1. A kulturálisan kötött kifejezések fordíthatósága

A kulturálisan kötött kifejezéseket (más néven reáliákat) gyakran emlegetik a „lefordíthatatlan”, vagy legalábbis nehezen fordítható elemek között. Tellinger (2003: 59) szerint „A reáliák kísérői a velük egybefonódott konnotációk, azok az érzelmi és értelmi árnyalatok, melyeket például egy orosz emberben a *szamovár*, *trojka*, *sztyepp* vagy a *tajga* szó vált ki, és egy idegen számára nehezen érthetők.” Így aztán a kulturálisan kötött kifejezések fordítása vagy lehetetlen, vagy lehetséges, de nem igazán adja vissza az „eredetit”.

Ehhez két megjegyzést fűzhetünk: egyrészt a fordítók általában sikeresen fordítják a kulturálisan kötött kifejezéseket is, másrészt az az elkerülhetetlen veszteség, amelyre Tellinger utal, nem csupán a fordításra, hanem általában minden kommunikációra jellemző.

Ami az első megjegyzést illeti, tudjuk, hogy a kulturálisan kötött kifejezések fordítási nehézségei több tényezőre vezethetők vissza: a referens meglétére vagy hiányára a célnyelvi kultúrában, a referenciális jelentések eltéréseire, a konnotatív (asszociatív) jelentések különbségeire és a referensre vonatkozó enciklopédikus ismeretek különbségeire. Mindezek a különbségek különböző fordítási eljárásokkal többnyire áthidalhatók. Pedersen (2005) szerint a kulturálisan kötött kifejezések fordítási nehézségeiben szerepet játszó tényezők ritkán jelentkeznek olyan konfigurációban, amely ténylegesen megghiúsítaná a fordítást.

Tellingernek kétségtelenül igaza van abban, hogy a legnagyobb nehézséget a konnotatív (asszociatív) jelentések okozzák. A reáliák fordítási módszerei általában kielégítő megoldást nyújtanak, de gyakran előfordul, hogy a fordítás nem képes mindazokat a konnotációkat, érzelmi jelentéseket átadni, amelyeket az eredeti kifejezés az eredeti olvasó számára jelenthet. Hogy később elemzendő forrásunkból vegyünk egy példát: ugyanazt jelenti-e az angol olvasó számára a *Polish-Hungarian friendship*, mint a magyar olvasó számára a *lengyel-magyar barátság* (169/210)? Mit tud egy angol arról, amit egy magyar tud a lengyel-magyar barátság történetéről, megnyilvánulási formáiról?

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy az asszociatív jelentések átadása nem csak a fordítás során okoz nehézséget, hiszen tudjuk, hogy egy nyelvű kommunikáció esetén is mennyire nehéz ugyanazt az érzelmi-asszociatív jelentést átadnunk. Minden embernek más a kognitív környezete: az élet-tapasztalata, érzelmi története, a világra vonatkozó (enciklopédikus) ismeretei, a közvetlen fizikai és diskurzuskörnyezete. A kommunikáció során a beszélő

saját élettapasztalatából, érzelmeiből, ismereteiből indul ki, és az ezek alapján kialakított mentális reprezentációkat fejezi ki verbális eszközökkel. Ezek a megnyilatkozások hasonlítanak a kifejezni kívánt gondolatokra, de nem tökéletesen azonosak velük. Feldolgozásuk során a hallgató saját kognitív környezetéből indul ki, tehát saját élettapasztalata, érzelmei, enciklopédikus ismeretei, fizikai és diskurzuskörnyezete alapján értelmezi a megnyilatkozást, és épít fel belőle mentális reprezentációt. Ez hasonlít a beszélő eredeti gondolataira, de nem azonos – nem lehet teljesen azonos – velük. A legtöbb esetben azonban a hasonlóság elég a kielégítő kommunikációhoz.

A fordítás során ugyanez történik, azzal a különbséggel, hogy a nyelvi és kulturális eltérések miatt a másodlagos (a célnyelvi) közönség kognitív környezete jobban eltér a szerzőétől, mint az elsődleges, forrásnyelvi közönségé. Ennek megfelelően a kulturálisan kötött kifejezések fordításának nehézségei nem csupán a nyelvek közötti fordítás problémái, hanem általában a kommunikáció problémái. Azonos nyelv esetén is nehéz egy tudattartalmat egy másik embernek átadni, aki más fogalomrendszerrel, más ismeretekkel és tapasztalatokkal, más érzelmi asszociációkkal rendelkezik.

Mindehhez ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy a kommunikáció, és ezen belül a fordítás, többnyire lehetséges, ha a sikeres kommunikációtól, illetve fordítástól nem várjuk el az eredeti gondolattal, illetve szöveggel való tökéletes azonosságot (ekvivalenciát), hanem megelégszünk a kielégítő mértékű, optimális hasonlósággal.

2. A kulturálisan kötött kifejezések idegenítő és honosító fordítása

A kulturálisan kötött kifejezések fordításában a fordító általában több módszer között választhat, és nyilván azt a módszert választja, amely optimális hasonlóságot biztosít, azaz megfelelő kontextuális hatást ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett, tehát megfelel a relevancia elvének (Gutt 1991).

Ha a „megfelelő kontextuális hatásnak” fontos része az az információ, hogy az adott szöveg egy idegen nyelvkultúrából származik, és ha a célnyelvi olvasó szempontjából fontos, hogy ismereteket szerezzen a forrásnyelvi kultúráról, akkor a fordító inkább azokat a módszereket választja, amelyek megfelelnek ennek a célnak. Ez az idegenítő fordítás. Ebben az esetben a célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítése nő, de ezt ellensúlyozza az a többlet-információ, amelyet az ilyen fordítás ad. Ha a fordító arra törekszik, hogy a célnyelvi olvasó minél könnyebben fel tudja dolgozni a fordítást, akkor inkább olyan módszereket használ, amelyek nem utalnak a szöveg idegen eredetére (honosító fordítás), és a célnyelvi olvasó ismeretei alapján könnyen értelmezhetők. Így a kontextuális hatás kisebb, de a feldolgozási erőfeszítés is csökken, hiszen a célnyelvi szövegben az olvasó jól ismert fogalmakkal és nyelvi formákkal találkozik. Ez gyakran adaptációt jelent: ha a *whisky*t *pálinkának* fordítjuk, akkor valami hasonlóval helyettesítjük. A honosító fordítás persze esetenként félre is vezetheti az olvasót, hiszen a *whisky* nem azonos a *pálinkával*. Mindamellet mindkét fordítási

módszer biztosíthatja az optimális hasonlóságot, attól függően, hogy az olvasó számára mi fontosabb, milyen ismeretekkel rendelkezik, és mik az elvárásai.

2.1 Néhány fordítási módszer

A kulturálisan kötött kifejezések számos fordítási módszere közül itt csak néhányat mutatunk be, főleg az idegenítő és honosító fordítás szempontjából. A teljesség igénye nélkül említhetjük meg tehát a következő módszereket. A *bryndzové halušky* például fordítható magyarra a következő módokon:

1. táblázat
A reáliák fordításának néhány módszere

Közvetlen átvétel	<i>bryndzové halušky</i>
Közvetlen átvétel + fordítás v. magyarázat	<i>bryndzové halušky, azaz juhtúrós galuska</i>
Tükörfordítás	<i>juhtúrós galuska</i>
Parafrázis, kifejtés	<i>burgonyás (krumplis) galuska, tipikus szlovák étel, amelyre juhtúrót és szalonnapörccöt tesznek; Magyarországon sztrapacska néven ismerik</i>
Adaptálás	<i>túrós csusza; sajtos tészta</i>

A közvetlen átvétel és a magyarázatok nyilvánvalóan az idegenítő fordításban gyakoribbak, míg az adaptálás a honosító fordításban. A tükörfordítás lehet semleges, de tükrözheti az idegen kifejezés szemléletét, és akkor inkább az idegenítő fordításhoz tartozik.

2.2 Kulturálisan kötött kifejezések egynyelvű kommunikációban

A kulturálisan kötött kifejezések az egynyelvű kommunikációban is megjelennek. Jól ismerjük az irodalomból a *couleur locale* biztosítására használt eszközöket, például egy-egy tájszó használatát. Ezeknek a feldolgozása ugyanúgy többlet-erőfeszítést igényel, mint a fordításban megjelenő kölcsönszavaké vagy körülírásoké, és ugyanúgy többlet-információt adnak a szóban forgó (csoport) kultúráról.

Más nyelvkultúrákból származó kulturálisan kötött kifejezések megjelenhetnek eredeti, nem fordított szövegekben, például útleírásokban, vagy olyan irodalmi művekben, amelyek más országokban játszódnak. Jókai különböző országokban játszódó művei tele vannak kulturálisan kötött kifejezések hol idegenítő, hol honosító fordításaival. Mikszáth műveiben gyakran találkozunk szlovákból átvett szavakkal (főleg reáliák megnevezésével). Ebben az esetben is fordítással van dolgunk, azzal a különbséggel, hogy nem az egész szöveg fordí-

tás, hanem csak egyes szavak és kifejezések. A fordítás módszerei és az egyes megoldások funkciói ugyanazok, mint az idegen nyelvből történő fordítás esetében: a fordítás vagy honosító, vagy idegenítő, a célnyelvi közönség elvárásaitól és ismereteitől, illetve az író szándékától függően.

Szemere Bertalan *Utazás külföldön* c. könyvében jelentős számban találunk kulturálisan kötött kifejezéseket. Fordítási módszerei vegyesek, de világosan érezhető, hogy fő törekvése az angol kultúráról és jellegzetes intézményeiről minél több és pontosabb információt adni, ezért inkább az idegenítő fordításhoz sorolható megoldásokat használ. Néhány példa: *parti víztartók (docks) ...Hét óra körül szálltunk ki a Customhouse-ban...szóval a „sabbath” napon törvény és nép-erkölcs szerint teljes szünet van....Ha London tervrajzára tekintesz, a parkokon és zöld tereken (parks and grounds) kívül még ötven-hatvan zöld pettyeket találsz rajta elszórva. Ezek a square-ek, ... szögletes vagy körtérek ...* (Szemere é.n.).

Ha ugyanezen szempontból megvizsgáljuk Tamási Áron *Ábel Amerikában* c. regényét, úgy találjuk, hogy az inkább a honosító fordítást alkalmazza: nem az amerikai kultúrával és nyelvvél kívánja megismertetni az olvasót, hanem inkább arra törekszik, hogy mindent a saját, székely szemszögéből értelmezzen. Ahol angol szavakat használ, azt némi távolságtartással, iróniával teszi. Néhány példa: *földalatti vasút (metró) ...pénzrejtő szekrény (széf) ...Effele felfutón most közlekedtem először életemben. (lift) ...Festett vizet ittak. (feltehetőleg: kólát) ...Hát jóféle pálinka jön az üvegből. (whisky) ...Szereti a pálinkát és úgy hívják, hogy mister Robert Swan, vagyis Hattyú Róbert..... Jack a neve [a kutyának]. ... az jutott eszembe, hogy a Jack helyett valami magyar nevet kéne kitalálni ....My God, what happened? – Megértettem, azt tudakolja ilyen nagy felkiáltással, hogy mi történt* (Tamási 1943).

Külön érdemes megemlíteni a *Mr.* fordítását. Ennek teljesen jó magyar megfelelője van, minden további nélkül fordíthatjuk *úrnak*. Alapértelmezésben ez nem is kulturálisan kötött kifejezés, legalábbis angol-magyar viszonylatban nem. Különböző fordításokban mégis megjelenik a közvetlen átvétel, mint ahogy Tamásinál is: *mister Bingál, mister Fuksz, mister Dickson, mister Brown, mister Swan*. Nyilvánvaló, hogy itt idegenítő fordítással van dolgunk: bár a fogalom többé-kevésbé azonos, az idegen szó átvétele jelzi, hogy itt idegen kulturális közegben mozgunk, és akár az ilyen egyszerű fogalmak jelentésében is lehetnek különbségek. Bizonyára mást jelent a *Mr.* egy angol vagy amerikai számára, mint az *úr* a magyar számára (vö. az „álreáliák” fogalmával, Heltai 2007). Tamási egy további kontextuális effektust is kifejez a *mister* használatával: aligha kétséges, hogy a *mister*ként emlegetett személyeket ironikusan szemléli.

2.3 A kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása

Ha egy *A* nyelven megírt könyv egy *B* országot, vagy *B* országban játszódó cselekményt ír le, és ezt a könyvet lefordítják *B* nyelvre, akkor – főleg lexikai szempontból – visszafordításról van szó, mivel az „eredeti” mű részben fordítás, hiszen a szerző a *B* országra és kultúrára vonatkozó szavakat, kifejezéseket (köztük a kulturálisan kötött kifejezéseket is) *B* nyelvből fordította *A* nyelvre. Ezeknek a szavaknak a *B* nyelvre történő fordítása tehát visszafordítás.

A visszafordítás során a honosító és idegenítő fordítás fogalma kissé módosul. A honosító fordítás itt azt jelenti, hogy a forrásnyelvi szöveg egyes semleges, nem kulturálisan kötött kifejezésnek látszó elemeit kulturálisan kötött kifejezéssel fordítjuk – megkeressük, illetve megtaláljuk a célnyelvben azokat a kulturálisan kötött kifejezéseket, amelyeket a forrásnyelvi szöveg valamilyen semleges módon, vagy éppen honosító fordítással adott vissza. Az idegenítő fordítást pedig úgy kell értelmeznünk, hogy a célnyelvi szöveg szándékosan nem az eredeti kifejezést keresi meg, hanem inkább a forrásnyelvi (fordított) kifejezésből indul ki, mivel azt akarja érzékeltetni, hogyan látja a szerző a célnyelvi kultúrát.

3. Egy angol regény visszafordítása magyarra

Tibor Fischer *Under the Frog* c. regénye 1992-ben jelent meg, és komoly sikere volt Angliában. Az író angol anyanyelvű, és a regényt angolul írta, de az ötvenes évekbeli Magyarországról szól. Fischer szülei 1956-ban vándoroltak ki és telepedtek le Angliában, tehát az író a magyarországi eseményekre vonatkozó ismereteit szüleitől szerezte. Itt tehát egy informális, korlátozott (lexikai szintű) fordítási folyamatról van szó: az apa elmesélte fiának, mi történt Magyarországon az ötvenes években, és közben (ha angolul mesélte, akkor ő maga, ha magyarul, akkor az író) angolra fordított egy sor kulturálisan kötött kifejezést is. A fordítást az író nyilván tovább alakította, finomította.

A könyv magyar fordítása 2005-ben jelent meg *A béka segge alatt* címmel; a fordító Bart István volt. A fordító szerint (személyes közlés) itt „valójában magyar regénnyel van dolgunk, amely különféle okokból angolul íratott meg. Magyar apa meséli el a történetet angol fiának.” A fordítás tehát a fordító szerint is valójában visszafordítás.

Ebben a tanulmányban az eredeti angol szövegben és a magyar fordításban előforduló kulturálisan kötött kifejezéseket vizsgálom. A két szöveget párhuzamosan olvastam, és a két szöveget összevetve azonosítottam a kulturálisan kötött kifejezéseket.

3.1. Honosító fordítás a regényben

A magyar szövegben szereplő kulturálisan kötött kifejezések vizsgálata azt mutatja, hogy a fordító többnyire a honosító fordítási módszereket alkalmazta, és sokszor briliáns módon találta meg az eredeti magyar kifejezést. Így például az angol *record breaking lathe operators* kifejezést a magyar szöveg *sztahanovista esztergályosok* kifejezéssel fordítja (77/98). Feltételezhetjük, hogy az utóbbi kifejezést a magyar olvasó könnyebben érti, mint a szó szerinti fordítást (‘rekordokat döntőgető esztergályosok’), különösen az adott szöveggörnyezetben (a korai 1950-es években), és ráadásul sokkal több információt (nagyobb kontextuális hatást) nyújt a számára. Ugyanezt mondhatjuk egy sor más honosító fordítási megoldásról, például a következőkről:

2. táblázat
Honosító fordítási megoldások

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
for small amounts of money	filléres alapon	3/7
you can't rush reality	ami nem megy, azt nem kell erőltetni	12/18
evil scum like this	az ilyen ádáz fasiszta fenevadaktól	23/32
cheating	puskázás	53/70
the village Jew	a falu zsidaja	61/78
with a stove in the centre	a közepén kemence állt	61/78
beret	micisapka	95/118
the football team	az aranylábú fiúk	150/187
swindle	bunda	155/192
crates of wine	demizsonok	165/205
well brought-up girls	jólnevelt urilányok	184/228
her quilted Soviet jacket	pufajkában	233/288

Nem lehet azonos az angol és a magyar olvasóra gyakorolt hatás az oroszokra vonatkozó szavaknál sem. Az angolban néhol felbukkanó the *Ivans*, továbbá a *Russian(s)* és a *Soviet(s)* a magyar szövegben szinte mindenütt *ruszlik*. A különbség magyar anyanyelvű olvasó számára nem szorul magyarázatra. Az angol szerző a magyar *felszabadít* ironikus értelmében használja a *liberate* szót az angol szövegben – kérdés, hogy egyáltalán érthető-e ez a célzás az angol olvasó számára. A *málenki robot*-tal kapcsolatos enciklopédikus ismeretek is hiányoznak az angol olvasónál:

3. táblázat
Oroszokra vonatkozó kifejezések visszafordítása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
translating the Ivans' request	tolmácsolta a ruszlik óhajait	26/35
waving his submachine gun, the davai guitar, in the winning way the Ivans had	A rusziktól immár megszokott megnyerő egyszerűséggel rájuk fogta géppisztolyát, a davajgitárt	27/37
liberating some item	felszabadítottak maguknak egyet-mást	27/37

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
malenky robot	málenki robot	28/37
by some Soviet	egy ruszki	89/112
the Russians	a ruszkek	89/112

A fordító kiválóan ismeri az ötvenes évek magyar nyelvhasználatát, a korai szocializmus kulturálisan kötött kifejezéseit:

4. táblázat

A korai szocializmus kulturálisan kötött kifejezéseinek visszafordítása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
bourgeois lineage	polgári származás	8/13
peace committees	békeharcos bizottság	19/26
so the black beetle has come	szóval eljött a klerikális reakció	65/84
Yugoslav deviationists	jugoszláv revizionisták	87/109
the gains of the people	a dolgozó nép vívmányai	122/152
a heroic production increase	újabb munkasikereket értem el	123/154
Sleep is bourgeois.	Az alvás burzsoá csökevény.	134/168
a bad element	kártékony elem	200/247
bankrupt capitalism	rohadó kapitalizmus	205/254
the secret files	a titkos káderanyagok	206/255
Comrades... There are no comrades!	Elvtársak ... Itt nincsenek elvtársak!	208/258
the gains of the people	a dolgozó nép vívmányait	213/263
people who had not been in the Communist Party	néhány pártunkívüli tagja is volt	227/280
class alien	osztályellenség	229/283

Külön kell megemlítenünk a *disszidál* szót. Akik éltek a létező szocializmusban, tudják, milyen konnotációi (és következményei) voltak a *disszidálás*nak. Nyugatiak számára maga a fogalom is értelmezhetetlen volt. Ezt jól mutatja az angol szöveg, amely egy sor szinonimát használ arra, amit a fordító következetesen *disszidálás*nak fordít:

5. táblázat
A 'disszidálás' fogalmának megfeleltetése

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
Gy. had got out	Gy-nak már egyszer sikerült a disszidálás	6/11
flight	disszidálás	171/212
Pataki's escape	Pataki disszidálása	176/218
Pataki 's departure	Pataki disszidálásának	184/228
getting out	disszidálás	194/241
He was out.	Disszidálva volt.	250/308

Ha meggondoljuk, hogy a regény arról szól, hogy a főhős mindenképpen *disszidálni* szeretne a Rákosi-korabeli Magyarországról, akkor azt mondhatjuk, hogy a magyar fordítás jobban fejezi ki a regény egyik kulcsszavát.

Ugyancsak külön szót érdemel *Sztálin* nevének fordítása. Itt a fordító a honosító fordítás módszerét követve egyszerre növeli a kontextuális hatást és csökkenti a feldolgozási erőfeszítést. A *nagy*, illetve az *elvtárs* hozzáadásával a szavak számának növekedése ellenére csökken a feldolgozási erőfeszítés, hiszen annyira jól ismertük ezeket a fordulatokat. Ugyanakkor felidézük bennünk azt a kort, amelyben ezek a formulák lépten-nyomon előfordultak – tehát többet mondanak számunkra, mintha *Sztálin* nevét csak önmagában hallanánk.

6. táblázat
A honosító visszafordítás példái

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
Stalin	a nagy Sztálin	136/169
Uncle Joe	Sztálin Jóska	208/258
Stalin	a Generalissimus	209 258
the works of Stalin	Sztálin elvtárs műveinek	237/293

Nem tartozik szigorú értelemben véve a kulturálisan kötött kifejezésekhez, de a fordító több alkalommal használ semleges stílusértékű szavak fordítására bizalmas jellegű szavakat, ami szintén a honosító tendenciákat erősíti:

7. táblázat
Semleges – bizalmas átváltás

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
playing cards	a blattot verte	92/115
throw the book at you	rád varrják az egész Btk-t	128/160
to shape up	hoggy gatyába rázza	132/165
P. insisted	P. kötötte az ebet a karóhoz	195/241
toilet paper	klozettpapír	234/288

A regényben szereplő tulajdonnevek összehasonlítása során azt találjuk, hogy a magyar fordítás jóval több kulturálisan kötött elemet tartalmaz, mint az angol. Az angol regény megírásának folyamatában szerepet játszó magyar-angol fordítás során a tulajdonnevek egy részének kulturális kötöttsége elveszett, és a fordító ezt visszaállítja, tehát nem az angol kifejezést fordítja, hanem azonosítja az eredeti magyar kifejezést. Formailag ez gyakran úgy néz ki, mintha a fordító kiegészítést vagy konkretizálást alkalmazna. Több alkalommal előfordul, hogy az angol szöveg köznévvvel jelöl meg valamit, ami a magyar fordításban tulajdonnévként jelenik meg. Lássunk néhány példát:

9. táblázat
Köznév – tulajdonnév átváltás

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
at the fairground	a Vidám Parkban	19/27
at Ferencváros	a Fradi-pályán	91/114
the army	a Magyar Néphadsereg*	136/169
the railway	a Magyar Államvasutak	202/251
Zsigmond Móricz Square	Móricz Zsigmond körtér	217/268
in the Körút	a Nagykörúton	218/269
a first division basketball player	Egy NB I-es kosaras	220/272
at the Corvin	A Corvin közben	222/275

*Más helyeken: a sereg, a honvédség, a Honvéd

Személynevek fordítása során a fordító szintén több alkalommal használ kiegészítést:

10. táblázat
Személynevek honosító fordítása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
Krúdy had made a fortune out of	K. bácsi vagyonokat keresett ...	25/33
Mrs Vajda, Mrs Csörgő	a Vajda néni meg a Csörgő néni	33/43
Well, Fischer	Nos, Fischer fiam	50/65
Ladányi	Ladányi atya	57/74
little old ladies	öreg nénik	23/32
schoolmasterly	tanító bácsis	23/32
A charming pensioner in her ...	bájos kis nyugdíjas néni	23/32
the traditional avuncular priest	mesebeli jószágos pap bácsi	68/87

A kiegészítések jelzik, hogy a magyar nyelvkultúrában a személyek közötti viszonyokat gyakrabban jelöljük (*bácsi, néni, fiam* stb.), mint az angolban. (A *bácsi* és a *néni* személynevek nélkül is többször „bekéredzkedik” a magyar fordításba.) Ugyanez a szemléleti különbség jelenik meg abban is, hogy az angol szöveg az angol nyelvszokásnak megfelelően a család egyes tagjait keresztnéven (*Elek, István*) emlegeti. A magyar fordítás követi ezt a gyakorlatot: ebben a tekintetben idegenítő a fordítás, hiszen a magyar olvasó számára könnyebb lenne az azonosítás, ha a keresztnév helyett a családi viszonyra utalna a szöveg (*az apja, ill. a bátyja*). A jelen szerzőnek mindenesetre néhol vissza kellett lapoznia: ki is ez az *Elek*, aki egyre csak ül a karosszékekben, és hogy kerül a főhős lakásába?

3.2 Idegenítő fordítás: történelmi utalások

A történelmi személy- és földrajzi nevek esetében az angol szöveg több alkalommal fűz magyarázatot a névhez. Nyilvánvaló, hogy a magyarázat az angol olvasónak szól, akinek fogalma sincs *Zrínyiről* vagy *Bem apóról*:

11. táblázat
Történelmi események visszafordítása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
They remembered that they had to run out of a restaurant in the centre of town without paying the bill, doing a Zrínyi, as it was known in the Locomotive ranks, in memory of the great Hungarian general Miklós Zrínyi, who had rushed out of his castle, admittedly to do battle with a Turkish force that outnumbered him ten times (to be completely wiped out).	Még egyáltalán nem merült feledésbe, hogy egy ízben fizetés nélkül távoztak valamely belvárosi étteremből, mégpedig rohanvást, vagyis „mint Zrínyi”, ahogy a Lokomotív köreiben emlegetni volt szokás az esetet a nagy magyar hadvezér Zrínyi Miklós emlékezetére, aki szintén kirohant, jóllehet ő az általa védett várból, hogy megküzdjön a tízszeres török túlerővel (és elessen minden katonájával egyetemben).	18/25
Bem had been the Polish General who was confused about which revolution he was in, and zealously led the Hungarian Army of Independence in 1848 against the Habsburgs and led it very successfully, until the Russians were called in and the Army of Independence proved how Hungarian it was by getting wiped out.	Bem tábornok lengyel volt, aki szinte már azt sem tudta számon tartani, melyik forradalomban harcol, amikor 1849-ben vitézül élére állt a Magyar Honvédségnek, hogy a Habsburgok ellen vezesse, és győzött is mindaddig, amíg be nem hívták ellene az oroszokat, akikkel szemben aztán a honvédség azzal bizonyította magyarságát, hogy megsemmisült.	204/253

A magyar fordítás megtartotta ezeket a magyarázatokot, tehát míg a magyar-angol fordítás során az író (illetve szülei) explicitálnak, az angol-magyar fordítás során a fordító nem hagyja el a magyarázatokot, nem implicitál. Ezt részben tekinthetjük az aszimmetria-elmélet bizonyítékának (Klaudy 2001, 2006, Klaudy és Károly 2005), de valószínűleg inkább arról van szó, hogy a fordító érzékeltetni akarja azt, hogy a magyar olvasó angol regény fordítását olvassa, angol szemüvegen keresztül nézi a magyar történelmet. Ezt megerősíti a fordító személyes közlése is.¹ A magyarázatok megtartását tehát az idegenítő fordítás megnyilvánulásának tekinthetjük, és kapcsolatba hozhatjuk a fordítás relevancia-elméleti megközelítésének azon állításával is, hogy a fordítás interpretív nyelvhasználat: a fordított szöveg azáltal kíván releváns lenni, hogy hasonlít az eredeti szövegre.

A regény relevanciáját nem csupán a történet adja, hanem az is, hogy a magyar olvasó tudja, hogy ezt a történetet az író eredetileg angol közönségnek adta elő.

Ugyanez a fordítói magatartás eredményezhette azt is, hogy az angol szövegben szereplő *Admiral Horthy's son* a magyar fordításban *Horthy admirális fiának* formában jelenik meg. Eredeti magyar műben nyilván a *Horthy fiának*, *Horthy Miklós fiának*, *Horthy Miklós kormányzó fiának* vagy *Horthy István* kifejezést találunk, hiszen nem szoktuk Horthyt *admirálisként* emlegetni. Ez az idegenítő fordítás ('érezkeltetjük, hogy az angolok jobban számon tartják Horthy admirálisi rangját, mint azt, hogy később Magyarország kormányzója lett') némileg ellentmond egyes más kifejezések (reáliák) esetében követett honosító fordításnak.

Valószínű, hogy az angol olvasó számára adott magyarázatok megtartásában legalábbis néhány esetben szerepet játszott az aszimmetria jelensége is, azaz hogy a fordítók kevésbé hajlamosak implicitálni, mint explicitálni. Így például a *Recsk*hez fűzött magyarázat megtartását felfoghatjuk a fordító által követett elvek vagy normák (idegenítő fordítás, interpretív nyelvhasználat) eredményének, de a második előfordulás esetében ez a felfogás már nem indokolja a magyarázat ismétlését, itt inkább az aszimmetriáról van szó:

12. táblázat

Történelmi reáliák magyarázatának megtartása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
His co-huddler had been in Recsk, the labour camp that had been set up as an extermination centre in the middle of the Hungarian countryside.	Gubbasztótársa megjárta Recsket, a kényszermunkatábort, amit a foglyok megsemmisítésére hoztak létre, valahol az isten háta mögött.	219/270
You see, I'd walked out of a place called Recsk, a labour camp.	Az a helyzet, hogy én leléptem Recskről, ami egy kényszermunkatábor volt.	237/293

Figyelemre méltó, hogy a fentiekén kívül a magyar fordítás megtartja az angol szövegben a *davajgitár* mellett szereplő *géppisztolyt* is (27/37), ebben az esetben sem implicitál. (Lehet persze érvelni, hogy a fiatalabb korosztályok már nem ismerik a *davajgitár* szót, viszont az *orosz patruj* kifejezést, amelyet a fordító többször használ, még kevésbé.)

3.3 Magyar szavak fordítása

Az angol szöveg néhány magyar szót változtatás nélkül átvesz, illetve egyes összetett szavakat tükörfordítással angolosít (köztük jelentős számban káromkodásokat és trágár szavakat). Ebben az esetben a fordítónak nincs más választása,

mint hogy a megfelelő magyar szavakkal fordítson, nem adhatja vissza az angol szövegben fellépő kontextuális hatást, amelyet az idegen, egzotikus vagy humoros hangzású magyar szavak és tükörfordítások adnak.

13. táblázat
Magyar szavak és tükörfordítások visszafordítása

<i>Angol eredeti – Tibor Fischer</i>	<i>Magyar fordítás – Bart István</i>	<i>oldalszám</i>
calorie money	„kalóriapénz”	16/23
their conduct ... was bunko	kifejezetten bunkón viselkedtek	17/24
parliamentarian pastries	képviselőfánk	23/32
angel-making (conducting abortions)	angyalcsinálással	25/33
in the csárda	a csárdában	56/72
a funksh	funkci	98/122
an egg and nokedli evening	tojásos-nokedlis vacsorára	116/145
reserve pálinka	dugipálinka	117/147
the bellshock	a csengőfrász	124/155
under the frog's arse	a béka segge alatt	130/162
under the coal-mining frog's arse	a bányászbéka segge alatt	130/162
in a kocsmá	a kocsmában	198/246
[Stalin] smelling the violets by their roots	[Sztálin] alulról szagolja az ibolyát	205/254
consummate invertebratery	tökéletes gerinctelensége	216/267

4. Összefoglalás, következtetések

A dolgozatban végzett elemzés megerősíti a relevancia-elmélet fordítási alkalmazásának egyik fő megállapítását, nevezetesen azt, hogy a fordítás (különösen az irodalmi fordítás) nem lehet ekvivalens az eredeti szöveggel, csak hasonló – optimális esetben optimálisan hasonló. Egy visszafordított regény kulturálisan kötött kifejezéseinek fordítása azt mutatja, hogy a szó szerint megfelelő kifejezéseken is mást ért az angol olvasó, és mást a magyar. A hatás lehet hasonló, de szükségszerűen nem azonos.

A példák elemzése sok esetben azt a benyomást keltette, mintha a magyar fordítás többet mondana a magyar olvasónak, mint az angol „eredeti” az angol olvasónak: a különböző asszociációk és enciklopédikus ismeretek révén sokkal több kontextuális hatást biztosít, mint az angol szöveg az angol olvasó számára – miközben a feldolgozási erőfeszítés igényét is csökkenti. Mennyivel több asszociációt tud a magyar olvasó kapcsolni akár a címben szereplő kifejezésekhez, akár a *ruszki, csengőfrász, sztahanovista, felszabadít, jugoszláv revizionista* stb. kifejezésekhez? Még az olyan teljesen közönséges szavak asszociációi is mások, mint a *pince, lóhús, lengyel-magyar barátság* vagy *nemzetiszínű karszalag!*

Más fordításokban ez fordítva szokott lenni. Természetesen nincs mód arra, hogy a kontextuális hatások nagyságát vagy számát valamilyen objektív módon mérni tudjuk. Objektíve csak annyit állapíthatunk meg, hogy az angol szöveg szükségszerűen **más** kontextuális hatásokat ér el az angol olvasónál, mint a magyar szöveg a magyarnál. A magyarról szó szerint angolra fordított káromkodások például az angol olvasóra feltételezhetően újszerűségükkel hatnak (‘hm, milyen érdekes ötleteik vannak ezeknek a magyaroknak’), Másrészt nem biztos, hogy az ötvenes évek kultúrshavai a mai magyar fiataloknak többet mondanak (több vagy nagyobb kontextuális hatást érnek el), mint az angol olvasónak. Az idősebb korosztályok esetében azonban megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy előfordulhat, hogy **a fordítás relevánsabb** a célnyelvi közönség számára, **mint amilyen az eredeti volt** a forrásnyelvi közönség számára.

Ezzel együtt a szóbanforgó angol regény magyar fordítása fordítás. A túlnyomórészt honosító megoldások mellett a fordító tudatosan és ösztönösen is követte a mai fordítói normákat, amelyek fontosnak tartják annak jelzését, hogy a szöveg eredetileg más nyelvkultúrából származik, tehát a fordítás interpretív nyelvhasználat. A regény a fordításban is megmarad angol regénynek, amelynek szerzője a magyarokat angol szemszögből, kissé (ön)ironikusan közelíti meg.

Mivel ez a (vissza)fordítás ily módon végül is fordítás, a fordításra jellemző általános szabályszerűségek itt is megjelennek: az elemzés során rámutattunk néhány olyan megoldásra, amely alátámasztja az aszimmetria-elméletet.

Jegyzetek

¹A fordítóval váltott e-mail vonatkozó részletei:

From: Dr. Heltai Pál
 Sent: Friday, April 25, 2008 10:10 AM
 To: Bart.Istvan
 Subject: Under the Frog

... jó lenne, ha egy kérdésben tudnál segíteni. Ez a következő: A regény több helyen tartalmaz rövid magyarázatot magyar történelmi személyekről (az érintett részeket mellékelem). Fischer T. eredetileg angol közönségnek írt, és nyilván szükségesnek érezte röviden kifejteni, ki volt Zrínyi vagy Bem apó. A kérdésem az, hogy a fordítás során megfordult-e a fejedben, hogy ezeket a magyarázatokat kihagyd, tehát tudatos döntés alapján hagytad meg a magyarázatokat (ha igen, miért), vagy nem is gondoltál a kihagyás lehetőségére?

Feladó: Bart István
 Dátum: Fri, 25 Apr 2008 17:56:53 +0200
 Címzett: Heltai Pál
 Tárgy: RE: Under the Frog

A válasz egyszerű: nem. Egyrészt azért, mert ez egy angol regény (még ha „magyar” is), a magyarázatok kihagyása ezért félrevezető lett volna. Másrészt a magyarázatok frivol tónusa jól mutatja, milyen a szerző viszonya a tárgyhoz és egyben a főszereplőt (a szerző apja) is jellemzi. Ezért ezek a nem épp tárgyyszerű magyarázatok akkor is fontos részét alkotják a könyv szövetének, ha arra az álláspontra helyezkedünk (magam is ezt vallom), hogy valójában magyar regénnyel van dolgunk, amely különféle okokból angolul íratott meg, és a fordítás csak visszahelyezi a maga természetes nyelvi közegébe. A minden frivol hányavetisége (iróniája?) ellenére is érzelmes könyv valójában az apja történeteit tovább adó szerző főhőse iránti szeretetének és csodálatának a dokumentuma: magyar apa meséli el angol fiának – ebből a kontextusból kihagyhatatlanok a „magyarázatok”.

Irodalom

- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and relevance. Cognition and context*. Oxford: Blackwell.
- Heltai P. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Gödöllő, 2006. április 10–12. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 3/2. kötet. 643–653.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy K. 2006. A művelti aszimmetria fogalma a fordításkutatásban. In: Klaudy K., Dobos Cs. (szerk.) *A nyelv világa és a világ nyelvei. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. MANYE Kongresszusok előadásai Vol. 2. No.1*. Pécs–Miskolc: MANYE–Miskolci Egyetem. 414–419.
- Klaudy K. – Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–29.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? *MuTra 2005 – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*. EU-High-Level Scientific Conference Series.
http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_proceedings.html
- Telling D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. 58–70.

Források

- Fischer, T. 1992/2002. *Under the Frog*. Edinburgh: Polygon / London: Vintage.
- Fischer, T. 2005. *A béka segge alatt*. (Ford.: Bart I.) Budapest: Magyar Könyvklub.
- Szemere B.: *Utazás külföldön*. Budapest: Helikon (dátum nélkül).
- Tamási Á. 1943. *Ábel Amerikában*. Budapest: Révai.

A „bogaras” melléknév lehetséges német nyelvű fordításai

Mohácsi-Gorove Anna

1. Problémafelvetés

Jelen tanulmányomban egy konkrét fordítási problémából kiindulva elemzem a *bogaras* melléknév különböző német nyelvű ekvivalenseit, majd kiválasztom az adott kontextusban legmegfelelőbbnek ítélt változatot. A *bogaras* szó fordításának problematikájával lektori-korrektori munkám során találkoztam, Kovács Sándor *Bartók Béla útján* című művének német fordítását olvasva. A magyar eredetiben a következő mondat olvasható:

Bartók júniusban látogat ide, s megragadja az alkalmat egy kis népdal-meg bogárgyűjtésre. (Ez utóbbi is szenvedélyesen érdeklí; egyik rokona, Voit Ervin utóbb kitűnő karikatúrán örökíti meg a „bogaras” Bartókot). (Kovács 2001a: 15)

A helyzet komplexitásának megértéséhez elengedhetetlen a kontextus pontos ismerete: Bartók 1905-ben szorgalmasan készül a párizsi Rubinstein-versenyre, amelyen nemcsak zongoristaként, hanem zeneszerzőként is szeretne indulni. A versenyre való készülés minden idejét felemésztí, ezért csak hűgánál, Elzánál jut ideje egy kis népdalgyűjtésre, aki férjével a Vésztő melletti Sziladpusztán él. A fordító a következő megoldást javasolta a szöveg célnyelvi változatára (kiemelés MGA):

Im Juni macht Bartók hier einen Besuch und nutzt die Gelegenheit zu einer kleinen Volkslied- und Käfersammlung. Auch letztere interessieren ihn leidenschaftlich, Ervin Voit, einer seiner Verwandten, verewigt später den „*käferigen*” Bartók in einer hervorragenden Karikatur.

A fordító által javasolt *käferig* a *bogaras* tükörfordítása. Feltételezhető, hogy a német anyanyelvű fordító nem ismerte a *bogaras* szót, illetve annak elvont jelentését, ezért mivel a *bogár* (*Käfer*) főnév ismerős volt neki, az ebből képzett melléknév mintájára – a német szóalkotási normáknak megfelelően – képzett egy német melléknevet. Egyértelműen megállapítható, hogy ez a melléknév – amennyiben a német nyelvben egyáltalán elfogadható – nem felel meg a magyar *bogaras*nak. A *käferig* szó hallatán egy olyan emberre gondolunk – jelen esetben Bartókra – aki úgy néz ki, mint egy bogár, mint például Franz Kafka *Az átváltozás* című novellájában a fiatal férfi, aki bogárrá változik. Ezért a *käferig* lexémát inkább tudományos-fantasztikus történetekben, mesékben vagy

novellákban lehetne elképzelni, itt azonban egyáltalán nem megfelelő fordítása a *bogaras* szónak, hiszen ebben a kontextusban nem arról van szó, hogy Bartók úgy nézne ki, mint egy bogár.

A fent idézett kontextusban a *bogaras* szó fordítása azért kardinális kérdés, mert itt a szónak mind a konkrét (a bogár, mint állat, amelyet gyűjteni lehet), mind pedig az elvont (rigolyás, bogaras ember) jelentése aktiválódik, ami különösen érdekessé teszi a szöveget. Ezt a jelenséget remekül illusztrálja Hundsnurscher (1993) sakk-hasonlata, amelyben egy adott szó metaforikus használatát azzal a bábuval hasonlítja össze, amely mattot ad a királynak: a sakkban, amikor az egyik bábu saját lépésének szabályait betartva (ez lenne az alapjelentés) mattot ad a királynak, különlegesen fontossá, hangsúlyossá válik a játék szempontjából (ez a szokatlan, vagy átvitt jelentés). Ekkor maga a bábu nem változik, de a játék szempontjából kiemelt szerepe van, erősen befolyásolja a játék menetét. Igaz, jelen esetben nem metaforáról van szó, Hundsnurscher hasonlata véleményem szerint mégis találozón kifejezi a helyzet komplexitását, vagyis azt, hogy itt az adott szó egyszerre két szerepet, jelentést kap.

Voit Ervin: *Bartók gyűjt*

Mivel – amint majd az alábbiakban látni fogjuk – a *bogaras* szónak nincs olyan jelentése, amely a bogárgyűjtéshez kapcsolódna, a kifejezés megjelenésekor valójában a *bogár* főnév a szójáték központi eleme. A két jelentés aktiválásának köszönhetően a *bogaras* szó a szöveg két különböző eleméhez kapcsolódik egyszerre: egyrészt a gyűjtéshez (Bartók esetében népdal- és bogárgyűjtés), másrészt pedig Bartók jelleméhez. Így kivételes, új – a szokványos jelentésétől eltérő – kontextuális jelentéssel egészül ki (vö. Schippan 1994).

A szövegben említett – de a könyvben nem szereplő – karikatúra címe *Bartók gyűjt* (ld. a mellékelt képet), amely szintén a fentebb említett jelenséget példázza. A humor forrása itt a *gyűjt* ige kétféle referenciája, hiszen Bartókkal kapcsolatban a *gyűjtést* általában a népdalgyűjtésre vonatkoztatjuk, míg a kép a bogárgyűjtést jeleníti meg. Ezért itt is – mint ahogy a fenti szövegrészletben is – Bartók életének két fontos területe fonódik egybe egyetlen szóban: a népdal- és a bogárgyűjtés.

A jelen szövegben a *bogaras* szó fordítása nemcsak azért különösen nehéz, mert egyszerre két jelentést kell aktiválni, hanem azért is, mert a *bogaras Bartók* szókapcsolat egyben alliteráció, amit szintén reprodukálni kellene a célnyelven.

A jelen szövegben a *bogaras* szó fordítása nemcsak azért különösen nehéz, mert egyszerre két jelentést kell aktiválni, hanem azért is, mert a *bogaras Bartók* szókapcsolat egyben alliteráció, amit szintén reprodukálni kellene a célnyelven.

A következőkben a *bogaras* szó jelentéséből kiindulva kísérlem meg megtalálni az ideális német nyelvű ekvivalenst.

2. A „bogaras” szó jelentése

A legmegfelelőbb fordítási megoldás megtalálásához először a *bogaras* szó pontos jelentését vizsgálom meg magyar nyelvű szótárakban, majd elemzem a két-nyelvű szótárakban megadott ekvivalenseket. Végül pedig német egynyelvű szótárak segítségével megkeresem a forrásnyelvi szóhoz jelentésében legközelebb álló célnyelvi megfelelőt.

2.1. Magyar nyelvű szótárak

A rendelkezésünkre álló egynyelvű szótárak közül az 1959-ben megjelent *A magyar nyelv értelmező szótára* a legrégebbi. Itt a következő három jelentés szerepel a *bogaras* címszónál (a példamondatok megadását mellőzöm):

1. (*ritk.*) Olyan <állat, állati testrész v. tárgy>, amelyet bogarak, legyek leptek el.
2. (*nép*) (...) Olyan <állat>, amely a rajta levő csipdeső bogarak (legyek, böngyök) miatt idegesen nyugtalan.
3. (*átv. biz.*) Olyan <személy>, akinek furcsa, nevetséges szokásai, bogarai vannak, s makacsul ragaszkodik hozzájuk; hóbortos. (Bárczi, Országh 1959)

A *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-as kiadásában már csak a következő két jelentés fordul elő:

1. *nép* Amit böngyök, legyek leptek el, és ezért nyugtalan.
2. *biz.* Szeszélyes, rigolyás. (Pusztai 2003)

A két szótár kiadása között eltelt 44 év alatt az állatokkal, illetve tárgyakkal kapcsolatos konkrét jelentések összeolvadtak, így mára már csak egyetlen konkrét és egyetlen átvitt értelmezése van a *bogaras* szónak. A fent idézett szövegrészletben egyértelműen az elvont jelentés érvényesül, kiegészülve a *bogárgyűjtés* korábbi említése miatt aktivált *bogár* főnév konkrét jelentésével.

A szó első jelentése mindkét szótár szerint népies, a második pedig bizalmas stílusértéket hordoz. Az ideális ekvivalens keresésekor figyelembe kell tehát vennünk, hogy a használt melléknév bizalmas stílusértéket hordozzon.

Kutatásom során szinonimaszótárakban is megnéztem a *bogarasra* adott rokon értelmű szavakat. O. Nagy és Ruzsicky 1978-as szinonimaszótárában a következő javaslatok találhatók: *faksznis*, *rigolyás* és *különcködő*. A *rigolyás*nál a *fiktív*, *bogaras*, *szeszélyes*, *bakafántos* szavak szerepelnek. Itt a *bogaras* melléknévhez a következő kommentár járul: „kiszámíthatatlansága miatt” (O. Nagy, Ruzsicky 1978). A 2000-es kiadású *Magyar szókincstárban* az előbb említett szavak közül csak a *bogaras* szócikknél megjelenő szinonimák szerepelnek, valamint a *szeszélyes*, *hóbortos*, *bolondos*, *mániás*, *különc*, *dilis*, *dilinós*, *háklis*, *raplis*, *hangyás*, *habókos*, *hóborkás* melléknevek (Kiss 2000).

Míndezek alapján megállapítható, hogy a *bogaras* szó a jelen kontextusban aktualizált jelentése egy olyan személyt jelöl, akinek furcsa, nevetséges szokásai

vannak, amelyekhez csökönyösen ragaszkodik. Viselkedése és reakciói emiatt sokszor kiszámíthatatlanok. A szó bizalmas stílusértéket hordoz, de nem egyértelműen pejoratív jelentésű, amint *A magyar nyelv értelmező szótárában* szereplő szépirodalmi idézetek is mutatják: „Kicsit *bogaras*, de különben tisztességes ember.” (Herczeg Ferenc), „Mindig felső-magyarországi életéhez tért vissza. Az ottani világ furcsa, *bogaras* emberei ... lassanként legjobb ismerőseink lettek.” (Kuncz Aladár) (Bárczi, Országh 1959)

A fordítás során fontos figyelembe vennünk azt is, hogy a *bogár* főnév ’rigolyát’, ’szeszélyt’ is jelenthet (ld. *A magyar nyelv értelmező szótára* 3. jelentés), amit lehetőség szerint szintén reprodukálni kell a célnyelven.

2.2. Kétnyelvű szótárak

A *bogaras* szó német nyelvű ekvivalensét először kétnyelvű szótárakban keresem, majd ezután – a megadott lehetőségek közül – német egynyelvű szótárak segítségével választom ki azt, amely leginkább megfelel a forrásnyelvi lexémának.

A 2002-ben megjelent *Magyar–német kéziszótárban* a *bogaras* szó német ekvivalenseként a *schrullig* szó szerepel, a *bogár* címszónál pedig *rigolya*, szeszély értelemben a *Schrulle* és a *Marotte* jelenik meg (Hessky 2002).

Az elsőként 1998-ban megjelent – és azóta már több kiadást megért – *Magyar–német nagyszótár* a következő mellékneveket adja meg a *bogaras* szócikk-nél: *rappelig*, *schrullenhaft*, *schrullig*, *verschroben*. A *bogaras ember* német megfelelője a szótár szerint *Rappelkopf*, a *bogaraké*, *rigolyáké* pedig a fent említetteken felül a *Mucke* főnév (Halász, Földes, Uzonyi 2001).

Halász 1957-es szótárában két további jelentés is szerepel: *grillenhaft* és *grillig*. A *bogaras ember* itt megadott ekvivalense a fent említett *Rappelkopf* mellett *Grillenfänger* és *Mottenkopf*. A *bogarai vannak* kifejezésnél az eddig felsoroltakon túl a magyar *bogár* szó megfelelőjeként a következő főnevek szerepelnek: *Grille*, *Käfer*, *Mucken*, *Mäuse*, *Raupen* (Halász 1957).

Mivel az 1957-es szótárban számos olyan ekvivalens található, amely az újabb szótárakból hiányzik, felmerül a kérdés, hogy az évek során nem tűntek-e el, nem archaizálódtak-e ezek a kifejezések. A 3. fejezetben német egynyelvű szótárak segítségével vizsgálom meg az egyes szavak pontos jelentését és stílusértékét, valamint megnézem, hogy ezek a kifejezések valóban szerepelnek-e a napjaink nyelvhasználatát tükröző szótárakban.

2.3. Német nyelvű szinonimaszótárak

A lehetséges ekvivalensek köre német nyelvű szinonimaszótárak segítségével bővíthető. A rendelkezésünkre álló szinonimaszótárak közül a Dudenverlag által 1964-ben kiadott szinonimaszótár a legrégebbi, amelynek második (1986-os) átdolgozott és bővített kiadása is rendelkezésünkre áll. Az első kiadásban csak a *Grille* főnév szerepel az előbbieken már említett szinonimákkal (*Laune* és *Mucke*), az ebből képzett melléknevek nem (Grebe, Müller 1964).

A *Grille* itt megadott jelentése furcsa ötlet, kívánság, amelyhez egy adott személy csökönyösen ragaszkodik; alaptalanul sötét, szomorú gondolatok, kü-

löncség (Grebe; Müller: 1964). Rögtön láthatjuk, hogy itt a magyarhoz képest megjelenik egy többletjelentés, hiszen a *bogarak* nem sötét, szomorú gondolatok, aki *bogaras*, az nem feltétlenül rosszkedvű. A megadott szinonimák (*Laune* és *Mucke*) – a *Grille*-vel ellentétben – negatív konnotációt hordoznak, hiszen mindkettő kellemetlen, terhes lehet az adott személy környezete számára. A magyar *bogarak vannak* kifejezés – ugyanúgy, mint a *Grillen haben* – ilyen jellegű konnotációt nem hordoz.

A szótár második kiadásában (Müller 1986) a *Grille* szó két jelentése egymás homonimájaként jelenik meg: az 1964-es kiadásban érdekes módon még nem szereplő első jelentése *tücsök*, a második, elvont jelentése pedig *rigolya*, *szeszély*. Érdekes azonban, hogy itt csak a *Laune*, *Launen haben* és *launisch sein* kifejezések jelennek meg szinonimaként, a *Mucken haben* teljesen hiányzik. Az első kiadással ellentétben itt a *grillenhaft* melléknév is megjelenik, a *grillig* alak azonban hiányzik. A *grillenhaft* szinonimájaként csak a *launisch* szerepel, amelynek azonban 16 szinonimája van. Különösen érdekes, hogy az első kiadásban a *Grillen haben* után közvetlenül a *Mucken haben* következik, amely a második kiadásban már nem szerepel a *Grille* szinonimájaként.

Görner és Kempcke 1973-as szinonimaszótárában a *grillenhaft* címszónál a *grillig*, *schrullig*, *mürrisch* rokon értelmű szavak szerepelnek. A *schrullig* melléknévnek 17 szinonimája van, köztük a következők: *schrullenhaft*, *kauzig*, *schnurrig*, *skurriel*, *spleenig*, *grillig*, *grillenhaft* (Görner, Kempcke 1973). Mivel a jelen kontextusban lehetőség szerint egy állatnevet idéző melléknevet kell használnunk, a fent említett szavak közül csak a *kauzig*, a *grillig* és a *grillenhaft* jöhet szóba. A következő (3.) fejezetben ezeket a szavakat, valamint a leggyakrabban előforduló *schrullig* melléknevet elemzem.

Wehrle és Eggers *Deutscher Wortschatz* című thesaurusa az eddigiektől eltérő szempontú vizsgálatot tesz lehetővé. Mivel ebben a szótárban a szavak fogalmi körök szerint szerepelnek, könnyedén áttekinthetők a *Grille* főnév logikai kapcsolatai az egyes jelentésmezőkkel. A *Grille* és a *Grillenfängerei* főnevek a következő fogalmi mezőkben jelennek meg: *Eigenwille* (csökönyösség), *Hirngespinnst* (agyrem, rémkép), *Insekt* (rovar), *Laune* (rosszkedv, hangulat, szeszélyesség), *Launenhaftigkeit* (szeszélyesség), *Nichtanpassung* (különcség), *Phantasie* (fantázia), *Torheit* (bolondság), *Trübsinn* (búskomorság), *Verranntheit* (makacsság) (Wehrle, Eggers 1967). Az előbbieket alapján elmondhatjuk, hogy a német *Grille*, *Grillenfängerei* és *Grillenhaftigkeit* főnevek jelentése valamivel komplexebb, tágabb, mint a magyar *bogaras* és *bogarak vannak* kifejezéseké.

3. Lehetséges fordítások

Az eddig felsorolt célnyelvi ekvivalensek közül a következő kritériumok alapján kell tehát kiválasztanunk a megfelelőt:

- Jelentése: olyan személy, akinek különös, nevetséges szokásai vannak, amelyekhez makacsul ragaszkodik. Viselkedése mások számára kiszámíthatatlan és furcsa.

- Stílusértéke: bizalmas.
- Kontextuális feltételek: jelentése kapcsolódjon a (bogár)gyűjtéshez.
- Forma: alliteráljon a Bartók tulajdonnévvel.

Az előző fejezetben felsorolt célnyelvi változatok közül az alábbiakban a *schrullig*, a *kauzig*, a *grillig* és a *grillenhaft* mellékneveket elemzem.

3.1. Schrullig

A vizsgálandó ekvivalensek közül a *schrullig* az egyetlen, amely semmilyen állatnévre nem hasonlít. A *Schrulle* főnév pedig kizárólag nőkre vonatkozik: ld. például az 1985-ös *Duden Bedeutungswörterbuch*-ban szereplő példamondatot: „Diese alte *Schrulle* geht allen auf den Nerven.” (Müller: 1985) Ebben a szótárban a *Frau* (nő, asszony) a *Schrulle* szinonimájaként jelenik meg. A *Duden Stilwörterbuch* (Drosdowski 1988) szerint a *Schrulle* egyenesen szitokszó („*Du alte Schrulle!*”). A *Schrulle* másik jelentése közel azonos a *Grille* szó elvont jelentésével (rigolya, szeszély).

A *schrullig* vagy a *schrullenhaft* melléknév jellemezhet nőt és férfit egyaránt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2001) szerint mindkét szó főként idős emberekre utal, akiknek furcsa, sokszor nevetséges szokásaik vagy elveik vannak, amelyekhez csökönyszerűen ragaszkodnak.

Mindezekből következik, hogy a *schrullig* – a jelen kontextusban – semmi esetre sem megfelelő fordítása a *bogarasnak*: egyrészt azért, mert Bartók ekkor még csak 24 éves, és egyáltalán nem tekinthető öregnek, másrészt pedig azért, mert a *Schrulle* főnév semmilyen hasonlóságot nem mutat a kontextusban megjelenő *bogarakkal*.

3.2. Kauzig

A *kauzig* melléknév részben megfelel a fent említett kontextuális feltételeknek, mert a *Kauz* főnév első jelentése '(kis) bagoly', 'kuvik'. A *Wahrig Deutsches Wörterbuch*-ban (Wahrig 1968, 1977) megadott elvont jelentés megegyezik a *bogaras* jelentésével. A *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2001) alapján mindez azzal egészíthető ki, hogy a *kauzig* és a *Kauz* minden esetben kedveskedő hangvétellű szó, amelyet elsősorban férfiakra használnak. A pozitív konnotációra utalnak a *Duden Stilwörterbuch*-ban (Drosdowski 1988) a *Kauz* mellett szereplő, nem feltétlenül negatív melléknevek is: *wunderlich* (különös), *komisch* (furcsa), *originell* (egyedi).

Annak ellenére, hogy a *kauzig* jelentése és kedveskedő hangvétele teljes egészében megfelel a *bogaras* melléknévnek, az idézett kontextusban mégsem tekinthető ideális fordításnak, hiszen Bartók bogarakat és nem madarakat (főleg nem baglyokat) gyűjt.

3.3. Grillig és grillenhaft

A *grillig* és a *grillenhaft* melléknévek elemzéséhez először a *Grille* főnév előfordulását, értékelését vizsgálom meg a mai német nyelvben. Bünting 1996-ban kiadott szótára szerint a *Grille* 'rigolya', 'szeszély' értelemben történő használata a mai nyelvben régies, elavult (Bünting: 1996). Fontos azonban figyelembe vennünk, hogy a szótár Svájcban jelent meg, így előfordulhat, hogy Németországban ez a megjelölés egyáltalán nem érvényes. Ezt támasztja alá az is, hogy ez a megjegyzés a rendelkezésünkre álló Németországban kiadott szótárak közül csak Kempcke *Handbuch der deutschen Gegenwartssprache* (Kempcke: 1984) című szótárában fordul elő, amely még a Német Demokratikus Köztársaság fennállásának idején jelent meg. A hatkötetes *Duden* (Drosdowski 1977) szerint sem a *Grille* főnév, sem pedig az ebből képzett melléknévek nem minősülnek régiesnek, a *Grillen fangen*, *Grillenfänger*, *grillenfängerisch* és *Grillenfängerei* kifejezések azonban igen.

A stílusértéket illetően minden rendelkezésünkre álló szótár a bizalmas, közvetlen társalgáshoz tartozónak ítéli a fent nevezett szavakat, ami teljes egészében megfelel a magyar *bogaras* szó használatának.

Mivel a lehetséges szinonimákat és a *Grille* konkrét jelentését már fentebb részletesen elemeztem, a következőkben csak a szó átvitt, képi jelentésével foglalkozom a rendelkezésünkre álló szótárak alapján. A *Grille* elvont jelentése a hatkötetes *Duden* (Drosdowski 1977) szerint kétféle: 1. borús, szomorú gondolatok, amelyeket a beszélő/író alaptalannak ítél; 2. bolondos, furcsa gondolatok, ötletek. A különböző szótárakban a következő kifejezéseket találtuk ezzel a főnévvel kapcsolatban: *Grillen im Kopf haben*, *sich Grillen in den Kopf setzen*, *das ist so eine Grille von ihm*, *jemandem die Grillen ver-/austreiben/verjagen*. A fent említett *Duden*-kiadásban irodalmi példák is szerepelnek, ezek közül itt csupán egyet idézünk: „'Komm doch rüber', sagte er. 'War doch Quatsch. Grillen von kleinen Mädchen.' (Lynen, Kentaurenfährte).” (Drosdowski 1977)

A szó morfológiáját tekintve Kempcke szótárán kívül – amelyben a *Grille* képi jelentése pluralia tantumként szerepel (Kempcke 1984) – mindenhol megjelenik az „általában többes szám” megjegyzés.

A kontextust (bogárgyűjtés) figyelembe véve fontos megemlíteni a *Grillenfänger* szóösszetételt, melynek jelentése: 'olyan szeszélyes ember, akit borús, sötét gondolatok gyötörnek' (Wahrig: 1968, 1977). Ezt a szót és összetételeit (*Grillenfängerei* és *grillenfängerisch*) a vizsgált szótárak nagy része régiesnek jelöli, az újabb kiadásokban pedig egyáltalán nem szerepel (vö. *Duden* 2001). Mivel a forrásnyelvi szót a mai magyar nyelvben is használjuk, a *Grillenfänger* szóösszetétel nem lehet a *bogaras* szó célnyelvi megfelelője.

Bartók tevékenységének kifejezésére kitűnő megoldás lenne a *Käfer sammeln* (bogárgyűjtés) helyett a *Grillen fangen* (tücsökgyűjtés) kifejezés alkalmazása, később pedig a *grillenfängerisch* melléknév használata a *bogaras* ekvivalenseként. Ez azonban több okból sem lehetséges: egyrészt, mert így a *bogárgyűjtés* jelentése jelentősen szűkül, hiszen csak tücskökre korlátozódik, ami nem egészen felel meg a valóságnak; másrészt pedig azért, mert a *grillenfängerisch* jelentése – amint már fentebb is láttuk – nem egyezik a magyar *bogaras*éval. Ez

még nem is lenne akkora probléma, ha a kontextus alapján elképzelhető lenne, hogy Bartók alaptalanul aggódik a Rubinstein-verseny miatt. Ez azonban – a tágabb kontextus alapján – nem volt így. Néhány oldallal előbb a következőt olvashatjuk:

Nyáron a Ratkó melletti Gerlicepusztára utazik (a helység ma Szlovákiához tartozik). Itt szeretne nyugodt körülmények közt készülni a párizsi Rubinstein-versenyre, amelyen zongoristaként és zeneszerzőként egyaránt díjat remél. (Kovács 2001a: 13)

Bartók optimizmusát és a versennyel kapcsolatos magabiztosságát illusztrálja a következő idézet is, amely a hatalmas csalódásról számol be:

Augusztusban aztán jön a párizsi megmérettetés és vele a kudarc. A fiatalember azt még megértené, hogy a zongoristák közül nem őt tünteti ki a zsűri (Wilhelm Backhaus a nyertes), a zeneszerző-verseny végeredményét azonban (joggal) vérlázítóan igazságtalannak tartja. Még zengzetes-sokstrófás gúnyverset is farag az eseményről. (Kovács 2001a: 15)

Bartók a kudarc után Párizsban vigasztalódik, ahol „minden nevezetességet megnéz, lenyűgözik a múzeumok – s persze a francia bogarak. Egyik leveléből tudjuk: Versailles-ban is sikerül néhány szép példányt fognia...” (Kovács 2001a: 15). Láthatjuk, hogy ismét előkerül Bartók fent említett szenvedélye, a bogárgyűjtés. (Erről lentebb még lesz szó.)

Végezetül ejtsünk néhány szót a *Grille* főnévből képzett *grillenhaft* és *grillig* melléknevekről. A *grillig* jelentése a rendelkezésünkre álló egynyelvű szótárak alapján 'ingerült', 'mogorva', 'rigolyás', 'különös', 'furcsa', 'szeszélyes'. A *grillenhaft* ezen felül kiegészül a 'rosszkedvű', 'borulató' jelentésekkel is.

Görner és Kempcke szinonimaszótára szerint a *grillenhaft*, a *grillig* és a *schrullig* rokon értelmű szavak (Görner, Kempcke 1973). Bünting egynyelvű szótárában a *grillenhaft* a *grillenfängerisch* szinonimájaként jelenik meg, míg a *grillig* csak főnévi formában (*Grilligkeit*) fordul elő (Bünting 1996). Nehéz megállapítani, hogy az említett melléknevek közül melyik fordul elő gyakrabban a mai nyelvhasználatban. A döntést nehezíti az is, hogy az egyes szótárak között hatalmas különbségek vannak. A *Wahrig Deutsches Wörterbuch* 2000-es kiadásában például már nem szerepel a *grillenhaft* (Wahrig 2000), a korábbi 1977-es kiadásban azonban még megtalálható (Wahrig 1977). A 2001-es *Duden Universalwörterbuch*-ban a *grillig* egyáltalán nem fordul elő, míg a *grillenhaft* igen.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *bogaras* szó lehetséges célnyelvi ekvivalensei az idézett kontextusban a *grillig* és a *grillenhaft* melléknevek. Sajnos a szótárak közti különbségek miatt egyedül az előfordulási gyakoriság alapján nem dönthető el, hogy a két lehetőség közül melyik az igazán megfelelő. A következő fejezetben más szempontok figyelembevételével választom ki az ideális ekvivalenst.

4. Fordítási javaslat

Ebben a fejezetben először megvizsgálom, hogy a *grillig* vagy a *grillenhaft* felel-e meg jobban a forrásnyelvi szövegnek, majd megnézem, hogy a választott megoldás mennyiben változtatja meg a szöveg más elemeit, végül pedig értékelem a fordítási megoldást.

4.1. Grillig vagy grillenhaft?

Amint már fentebb is említettem, az előfordulási gyakoriság alapján nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy a *grillig* vagy a *grillenhaft* szavak közül melyik a *bogaras* megfelelő ekvivalense, ezért a döntés során más szempontokat is figyelembe kell vennünk.

Az eddigiek alapján nincs jelentős szemantikai, jelentésbeli különbség a két melléknév között, hiszen a 'mogorva' (*grillig*) és a 'rosszkedvű' (*grillenhaft*) között csak árnyalatbeli különbséget fedezhetünk fel. Igaz, hogy ez a jelentés a magyar *bogaras* esetében teljesen hiányzik, de a fentiek alapján – és a szövegben lévő utalásokat figyelembe véve – mégis nyilvánvaló, hogy a jelen kontextusban e két melléknév közül kell kiválasztani a célnyelvi ekvivalenst.

Morfológiai szempontból vizsgálva a két melléknévet megállapítható, hogy szótövéük (*grillen-/grill-*) azonos, csupán a *-haft* és az *-ig* képzők használatát különbözteti meg őket egymástól. Mindkét szuffixum hasonlító melléknévek képzésére szolgál a német nyelvben, mint például a *märchenhaft* (mesés), a *sagenhaft* (mondai), illetve a *viereckig* (négyzetes).

E szuffixumok jelentésalakító szerepének vizsgálatához vegyünk egy párhuzamos példát: a *gespenstig* és a *gespensterhaft* (kísérteties) melléknévek ugyanúgy csupán formai variánsai egymásnak, mint a *grillig* és a *grillenhaft*. Jelentésüket tekintve a 2001-es *Duden* szerint nincs jelentős különbség a két szó között: a *gespensterhaft* jelentése 'szellemekre emlékeztető', 'szellemektől származó', 'kísérteties'; a *gespenstig* jelentése pedig 'kísérteties', 'sötét', 'fenyegető', 'félelmetes'. (A *gespenstig* jelentését a *gespenstisch* szócikknél találjuk meg.)

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *gespensterhaft* szemantikailag szorosabban kapcsolódik a *Gespens* (szellem) főnévhez, hiszen a magyarázatban – a *gespenstiggel* ellentétben – maga a főnév is megjelenik. A *gespenstiget* tehát más esetben is használhatjuk, például boszorkányokkal vagy egyéb félelmetes jelenségekkel kapcsolatban. Ezt illusztrálja a *Duden*ben (2001) szereplő példa is: „ein gespenstiger (gespenstischer) Friedhof” (kísérteties temető).

A fentiekből kitűnik, hogy a döntés nem lehet teljesen objektív, hiszen alapvetően mindkét melléknév megfelelő fordítása a *bogaras* szónak. A *gespenstig* és a *gespensterhaft* példája alapján mégis arra következtethetünk, hogy a *-haft* képzővel képzett variáns közelebb áll az eredeti főnévhez, ami a forrásnyelvi szöveg utalásait figyelembe véve fontos szempontnak tekinthető. Ezért véleményem szerint a jelen kontextusban a *grillenhaft* az ideális ekvivalens.

4.2. Értékelés

Az eddigiek alapján az idézett szakaszra a következő fordítást javaslom (a változtatásokat kiemeléssel jelöltem):

Im Juni macht **hier Bartók** einen Besuch und nutzt die Gelegenheit zu einer kleinen Volkslied- und **Insektensammlung**. Auch letztere interessieren ihn leidenschaftlich, Ervin Voit, einer seiner Verwandten, verewigt später den „**grillenhaften**” Bartók in einer hervorragenden Karikatur.

Az eredeti fordításhoz képest három változtatást tartok szükségesnek. Az első (*hier Bartók*) csupán a szórendet érinti, ezért erről itt részletesebben nem szólok. Sokkal érdekesebb azonban a második (*Insektensammlung*) és a harmadik (*grillenhaft*) változtatás.

Amennyiben a *bogaras* melléknév ekvivalenseként a *grillenhaft*ot használjuk, a szöveg más pontjain is változtatnunk kell. Már alsó tagozatban mindannyian megtanultuk, hogy „nem minden rovar bogár, de minden bogár rovar”. A *Magyar értelmező kéziszótár*ban megadott meghatározás szerint a *bogár* „Kemény szárnyfedőjű rovar.” Mivel a tücsök (*Grille*) definíció szerint nem bogár, hanem rovar, módosítanunk kell a Bartók tevékenységét kifejező szón is. Ezért a *Käfersammlung* helyett az *Insektensammlung*ot javaslom a fordításban.

Halász *Magyar-német nagyszótár*ában a *bogarászik* szó német ekvivalenseként mind a *Käfer sammeln*, mind pedig az *Insekten sammeln* megjelenik. A *Duden* 2001-es kiadásában csak a *Käfersammlung* (bogárgyűjtemény) szerepel ezzel a tevékenységgel kapcsolatban, de a rovarokkal való tudományos foglalkozást mindig az *Insekt*ből képzett főnevek fejezik ki: *Insektenkunde* (entomológia, rovartan), valamint *Insektenforscher/Insektenforscherin* és *Insektologe/Insektologin* (entomológus, rovartani szakember). Mivel a magyarban a *rovargyűjtés* és a *bogárgyűjtés* szintén rokon értelmű kifejezések – a kismértékű jelentésbővüléstől eltekintve – a szöveg tartalma nem változik, ha a *bogárgyűjtést* *Insektensammlung*nak fordítjuk. És ami a legfontosabb: megmarad a *bogárgyűjtés* és a *bogaras* közötti asszociatív kapcsolat.

Bartók bogárgyűjtési szenvedélye a 3.3. pontban idézett szakaszban ismét előkerül. Ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveg kohézióját megfelelően reprodukáljuk, a *bogarak* fordításaként ebben a szakaszban is az *Insekten* főnevet kell használnunk:

Er betrachtet jede Sehenswürdigkeit, es überwältigen ihn die Museen – und natürlich die französischen Insekten. Aus einem seiner Briefe wissen wir: Auch in Versailles war es ihm gelungen, einige schöne Exemplare zu fangen... (Kovács 2002a: 15)

A *den „grillenhaften” Bartók* megoldás a „*bogaras*” *Bartók* fordítására sajnos némi veszteséggel jár: elvész az eredeti szövegben található alliteráció.

Amint már fentebb is láttuk, a két melléknév stílusértéke (bizalmas, beszélt nyelvi) és konnotációja (nem pejoratív, kedveskedő) közel azonos. Az előfordulási gyakoriság kérdése azonban korántsem egyértelmű, hiszen szótáranként eltérőek az erre vonatkozó megjelölések. Egyes szótárakban a *grillenhaft* fokozatos eltűnése figyelhető meg, más szótárakban pedig egyáltalán nem minősül régiesnek ez a melléknév. Az mindenesetre megállapítható, hogy a *grillenhaft* nem tartozik a mai német nyelv leggyakrabban használt kifejezései közé. A *bogaras* melléknév ezzel ellentétben viszonylag gyakran előfordul a mai magyar beszélt nyelvben. Ez a különbség sajnos szintén veszteségnek, vagy legalábbis hátránynak tekinthető a fordításkor, hiszen előfordulhat, hogy a szó jelentése a célnyelvi olvasó számára nem annyira egyértelmű, mint a forrásnyelvi olvasó számára.

Végül pedig szemantikai szempontból elmondhatjuk, hogy az *Insekten-sammlung* esetében kismértékű jelentésbővülés figyelhető meg a *bogárgyűjtés*-hez képest. A melléknevek átvitt értelmezésében kicsit jelentősebb az eltérés: a *bogaras* olyan személyt jelöl, akinek furcsa, érthetetlen mániái vannak, amelyekhez csökönyösen ragaszkodik, míg a *grillenhaft* esetében ez egyes szótárak szerint kiegészül a rosszkedvű, borúlátó jelentésekkel. A 2001-es *Duden*ben megadott jelentés alapján (szeszélyes, furcsa, különös) azonban a *grillenhaft* szemantikai tartalma teljes egészében megegyezik a *bogaras*éval.

Érdekes megfigyelnünk, hogy a *Magyar értelmező kéziszótár*ban a *tücsök* szó egyik – elavultnak jelölt – jelentése 'rögeszme', 'szeszély', ami megegyezik a német *Grille* jelentésével. Ezzel párhuzamosan a 2001-es *Duden*ben a *Käfer* (bogár) szónál a következő – ritkán használt – kifejezést találjuk: *einen Käfer haben*, melynek jelentése 'fixa ideája', 'rögeszméje' van. Ebből is kitűnik, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kifejezés – a látszat ellenére – egyáltalán nem áll távol egymástól.

5. Konklúzió és kitekintés

Régóta tudjuk, hogy a fordítás soha nem lehet száz százalékos: mindig elvész valami a forrásnyelvi jelentésből, konnotációból, stílusértékből. Jelen esetben a 3. pontban felsorolt kritériumok közül a következő három teljesül: a *grillenhaft* jelentése – a fent említett különbségek figyelembevételével – közel azonos a *bogaras* jelentésével; stílusértéke bizalmas, beszélt nyelvi; valamint kapcsolódik a tágabb kontextushoz (bogárgyűjtés). A fordítás során ugyan elvész az alliteráció, és a két szó előfordulási gyakorisága is eltérő, de véleményem szerint ezek a szempontok a jelen esetben másodlagosak, hiszen a szójáték, a két szó közti kapcsolat megmarad.

Érdekes megfigyelnünk a könyv többi (angol, francia, olasz) fordítását is. Itt ezeket csak röviden említem, de érdemes volna a tanulmány témájául választott szövegrészlet fordítási lehetőségeit a többi nyelvben is elemezni.

A három fordítás közül egyedül az olasz fordításban jelenik meg igazán a *bogaras* elvont jelentése, mégpedig a *grillo* (tücsök) főnév használatában, amelynek második jelentése – a német *Grille*-hez és a magyar *bogarashoz* hasonlóan – 'szeszély', 'hóbort':

Bartók le fece vista in giugno e colse l'occasione per raccogliere dei canti e degli insetti. (Egli coltivava una passione anche per questi ultimi; uno dei suoi parenti, Ervin Voit, fece in seguito un'eccellente caricatura di Bartók con i suoi „grilli”). (Kovács 2004: 15)

A német fordításhoz hasonlóan a bogárgyűjtést itt is a *raccogliere degli insetti* (rovarokat gyűjteni) kifejezés jeleníti meg, a párizsi városnézésről szóló szövegrésznél pedig az *insetti francesi* (francia rovarok) szókapcsolat szerepel, megte-remtve ezzel a bogárgyűjtés és a bogarasság közti kohéziós kapcsolatot.

A francia változatban a fordító csupán a szöveg konkrét jelentését adja vissza, a „bogaras Bartók” szójáték teljesen hiányzik. A vizsgált szövegrészlet francia változatában csak annyi áll, hogy Voit Ervin kiváló karikatúrája Bartókot és bogárgyűjtő szenvedélyét jeleníti meg:

Bartók leur rend visite en juin, et il profite de l'occasion pour recueillir des chants populaires et des insectes. (C'était chez lui une autre passion ; un de ses parents, Ervin Voit représente Bartók et sa manie des insectes sur une excellente caricature.) (Kovács 2001b: 15)

Az angol fordító a lektorálás előtti német változat stratégiáját követi: a *bogaras* mintájára – az angol nyelv szóalkotási szabályait betartva – neologizmust alkot, ez a *bugsy*. A *bugsy* – ahogyan a német *käferig* is – minden bizonnyal érthető a célnyelvi olvasó számára, de a magyar *bogaras* melléknév átvitt jelentése teljes egészében elvész:

In June Bartók visits them and takes advantage of the opportunity to collect some folksongs and insects. (He is passionately interested in the latter: a relative of his, Ervin Voit, records the 'bugsy' Bartók in an excellent caricature.) (Kovács 2002b: 15)

Később, amikor Bartók párizsi élményeiről olvashatunk, a *French bugs* szókapcsolat szerepel az angol változatban. Véleményünk szerint a fordító elsősorban a tartalom visszaadására törekedett, és eközben nem vette figyelembe a három szó (*bogárgyűjtés, bogaras, francia bogarak*) közti kohéziós kapcsolatot.

Összességében elmondhatjuk, hogy a vizsgált szövegrészlet esetében különösen nehéz és sokrétű fordítási problémával állunk szemben, amelynek visszaadása minden nyelvben más-más fordítói stratégiát feltételez, és így különböző megoldásokat tesz lehetővé.

Irodalom

Hundsnurscher, F. 1993. Das Metaphernproblem aus sprachwissenschaftlicher Sicht. In: Arntzen, H., Hundsnurscher, F. (szerk.) *Metapherngebrauch. Linguistische und hermeneutische Analysen literarischer und diskursiver Texte*. Münster, New York: Waxmann. 7–12.

Schippan, Th. 1994. Viren Ampeln und Altlasten. Zur Metaphorik in der deutschen Sprache der Gegenwart. *Deutsch als Fremdsprache* (31), H. 2. 86–91.

Források

- Kovács S. 2001a. *Bartók Béla útján. Utószó a „Gyökerek” című filmhez.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2001b. *Sur la route de Béla Bartók. Épilogue pour le film « Racines ».* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2002a. *Auf den Wegen Béla Bartóks. Nachwort zu dem Film „Wurzeln”.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2002b. *On the path of Béla Bartók. Epilogue to the film „Roots”.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2004. *Sulle strade di Béla Bartók. Epilogo al film „Radici”.* Budapest: Holnap Kiadó.

Magyar egynyelvű szótárak

- Bárczi G., Országh L. 1959. *A magyar nyelv értelmező szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss G. 2000. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy, G., Ruzsicky, É. 1978. *Magyar szinonimaszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztai F. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Német egynyelvű szótárak

- Bünting, K.-D. 1996. *Deutsches Wörterbuch.* Chur: Isis.
- Drosdowski, G. 1977. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6. Bänden.* Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Drosdowski, G. 1988. *Das Stilwörterbuch.* Duden. Bd. 2. Mannheim, Wien, Zürich, Leipzig: Dudenverlag.
- Duden. *Deutsches Universalwörterbuch.* 2001. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Görner, H., Kempcke, G. 1973. *Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Grebe, P., Müller, W. 1964. *Vergleichendes Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Wörter und Wendungen.* Duden. Bd. 8. Mannheim: Dudenverlag.
- Kempcke, G. 1984. *Handbuch der deutschen Gegenwartssprache in 2 Bänden.* Berlin: Akademie-Verlag.
- Müller, W. 1985. *Bedeutungswörterbuch.* Duden. Bd. 10. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Müller, W. 1986. *Die sinn- und sachverwandten Wörter. Wörterbuch für den treffenden Ausdruck.* Duden. Bd. 8. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Wahrig, G. 1968. 1977. *Deutsches Wörterbuch.* Gütersloh, Berlin: Bertelsmann Lexikon Verlag.

- Wahrig, G. 2000. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Wehrle, H., Eggers, H. 1967. *Deutscher Wortschatz. Ein Wegweiser zum treffenden Ausdruck*. Stuttgart: Klett.

Kétnyelvű szótárak

- Halász E. 1957. *Magyar-német szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halász E., Földes Cs., Uzonyi, P. 2001. *Magyar-német nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hessky R. 2002. *Magyar-német kéziszótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Grimm Kiadó.

Jelentkezés a 2009/2010-es tanévre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉK

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
szakirányú továbbképzés AB nyelvi kombinációban

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és tolmács
szakirányú továbbképzés AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács
szakirányú továbbképzés AB és ABC nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító
szakirányú továbbképzés AB és ABC nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F., 1. emelet 9-11.

Telefon: 4 116500/5894, Fax: 4855217

Honlap: www.elteftt.hu (jelentkezési lapok letölthetők)

Translation and Cultural Diversity

XVIIIth World Congress of the International Federation of Translators

Sanghaj (Kína), 2008. augusztus 4–7.

Fóris Ágota

2008 augusztusában Sanghaj adott otthont a FIT XVIII. Világkongresszusának, melyet a kínai fordítószövetség (Translators Association of China) szervezett. A kongresszus központi témája a fordítás és a kulturális sokféleség volt. A kongresszus négy napján nyolc szekcióban folyt a munka. Az egyes szekciókat további panelekre osztották.

Már maga a kongresszusi helyszín is elképesztően hatalmas, modern, és tökéletesen felszerelt volt. A Shanghai International Convention Center (SICC) hétemeletes épülete a Huangpu folyó partján áll, Sanghaj legújabb, modern negyedében, Pudongban, a város jelképévé vált Oriental Pearl TV torony közvetlen közelében, szupermodern felhőkarcolók szomszédságában. A nyitóülésnek, az első napi gálavacsorának és a záróülésnek a legfelső szinten található 3000 személyes díszterem volt a helyszíne. A kongresszussal egyidőben az épület földszintjén fordító- és fordítástechnikai világcégek kiállítása volt látogatható. A helyszínen biztosított szolgáltatások és a szervezés tökéletes volt, minden olajozottan működött, a beléptető biztonsági intézkedések szigorúsága pedig egyrésztől furcsa, másrésztől megnyugtató volt.

A nyitóülésen Whang Chen, az információs ügyekért felelős miniszter, Peter Krawutschke, a FIT elnöke, valamint Liu Xiliang, a kínai fordítószövetség elnöke köszöntötte a kongresszus résztvevőit.

A plenáris előadások a nyitóülésen és a kongresszus második napján hangzottak el. Wu Jianmin *Respect for Others is the Key to Mutual Understanding*, Yohannes Mengesha *United Nations Translators and Interpreters – Silent Partners in the Diplomatic Process*, Karl-Johan (Juhani) Lönnroth *Efficiency, Transparency and Openness: Translation in the European Union*, Go Yueguo *The Chinese Language as a Multi-Dimensional City of History and Mystery – An Ecological Model for Knowledge Engineering* címmel.

A párhuzamos szekciókban elhangzó előadások a fordítás számos aspektusát tárgyalták, többek között az alábbiakat:

- a képzés kérdéseit (fordítók és tolmácsok képzése, vizsgáztatása és akkreditációja, online fordításoktatás, tolmácstréningek, fordítói és tolmács mesterképzés);
- elméleti kérdéseket (a fordítástudomány és a tolmácsolástudomány kérdései);
- a fordítás különböző fajtáinak jellegzetességeit (a műfordítás, a szakfordítás, jogi, műszaki, tudományos, irodalmi szövegek fordítása, a társadalom-

- tudományok fordítása, a hagyományos kínai kultúra és orvoslás fordítása, a koreai kultúra fordítása, kínai-angol fordítás, francia-japán fordítás);
- a fordítástechnológia problémáit és alkalmazásait (fordítástechnológia, lokalizáció, tudásmenedzsment, számítógéppel segített fordítás és gépi fordítás);
  - a fordítás határterületeit (a fordítás és kultúra kapcsolata, a fordítás pragmatikai aspektusai, fordítás és interkulturális kommunikáció, korpuszalapú fordítástudomány, fordítás és multimédia);
  - a terminológiai vonatkozásokat (a terminológia fordítása, fordítói szabványok, terminológiai munka és kutatás);
  - lexikográfiai kérdéseket (szótárkészítés);
  - a fordítói munkával és a fordítói munkaszervezéssel kapcsolatos témákat (fordítóipar, fordítói szolgáltatások, konferenciatolmácsolás);
  - a fordítás minőségi és jogi kérdéseit (fordításkritika, publikáció és copyright).

Magam főként a terminológia paneleket hallgattam, melyeket az Infoterm koordinált. Az *Industry Best Practice in Terminology Management* című panelben Christian Galinski (Ausztria) vezetésével, koordinálásával és bevezető előadásával, Peter Stump (Németország), Dang Fenrong (Kína), Ionnis Iakovidis (Svédország), Reinhard Pohn (Ausztria) és Yuan Xiaolei (Kína) részvételével folyt kerekasztal-megbeszélés a terminológia-menedzsment ipari célú felhasználásáról és jelentőségéről, melyen a különböző országok képviselői mondták el az e téren szerzett tapasztalataikat. Főként a soknyelvű országokból jött kollégák mutattak nagy érdeklődést a téma iránt, mivel például Indiában és a legtöbb afrikai országban a terminológia-menedzsment és a terminológiai szabványosítás még ismeretlen.

Anja Drame (Ausztria) *Terminology Policies and Translation* című előadásában a terminológia-politika és a fordítás kapcsolatát elemezte, főként az Infoterm gyakorlatára és az UNESCO alapelveire támaszkodva; Igor Vesler (USA) *Beyond the Dictionary: Online Documentation as Terminology Source* címmel tartott előadást a nyomtatott és a webalapú szótárak mint terminológiai eszközök különbségeiről, főként műszaki és jogi szövegek fordítását hozva példaként; Silvia Montero-Martínez (Spanyolország) *Tidying Up Tides: Modelling Coastal Processes in Terminology Management* címmel tartott előadása és Mercedes García De Quesada (Spanyolország) és Arianne Reimerink (Hollandia) *The Importance of Being Context: a Proposal in Terminography* című előadása egyaránt a MarcoCosta környezetvédelmi tárgyú keretszemantikai alapú adatbázis készítési elveivel és gondjaival foglalkozott; Hendrik Kockaert (Belgium) *Translation Quality Assurance: What is Missing? And What Can be Done?* a fordítás minőségbiztosítási kérdéseit tárgyalta; Klaus-Dirk Schmitz (Németország) *Terminology Management for Localizing Software User Interfaces* előadásában pedig a szoftverlokalizáció terminológia-menedzsment kérdéseit vette számba.

Reinhard Pohn (Ausztria) *Standardization on Multilingual Product Description Reduce Complexity of Business Processes* című előadásában a DIN online

szótár sikeres implementációjának jelentőségéről számolt be, Pilar León Araúz (Spanyolország), Arianne Reimerink (Hollandia) és Pamela Faber (Spanyolország) Puertoterm & Marcocosta *A Frame-Based Knowledge Base for the Environmental Domain* címmel egy évek óta folyó, a környezetvédelem tárgykörét feldolgozó, keretszemantikai alapú projekt legújabb eredményeiről tartottak előadást, Leisava Sethna (Slovenia) *Socio-linguistic Constraints in the Transfer of Terminology from English into Japanese and Slovene* c. előadásában angolról japánra és angolról szlovénra fordított szövegek terminológiai elemzésének eredményeit ismertette; Ágota Fóris (Magyarország) *Terminology Units in Scale-free Language Networks* – a skálafüggetlen terminológiai modell fordítási alkalmazásáról tartott előadást, Andrejs Vasiljevs (Lettország) *A Federated Web-based Approach to Terminology Consolidation and Distribution: the EuroTerm Bank Experience* – az EuroTerm Bank projekt elveit és munkamódszereit ismertette, és a projekt lezárása óta szerzett tapasztalatokat; Abdul-Fattah Abu-Ssaydeh (Arab Emirátus) *On the Notion of Equivalence in Bilingual Dictionaries* című előadásában a kétnyelvű jelalapú szótárak szócikkeinek fogalomalapú vonásait gyűjtötte össze, megállapítva, hogy újabb típusú, összetett keresést lehetővé tevő szótárakra volna szükség.

A kongresszus másik magyarországi résztvevője, Károly Krisztina *Translation as Text (Re)production* címmel tartotta meg előadását, melyben a szövegnyelvészet és a fordítás kapcsolatait keresve megállapította többek között, hogy a fordítás több, mint a forrásnyelvi szöveg rekonstrukciója, és párhuzamot vont az eredeti szövegprodukciónak és a fordított szöveg produkciója között, funkcionális szempontból közelítve a fordításhoz, rámutatva a fordítás kettős arculatára, a reprodukció és a produkció együttes jelenlétére.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a FIT 2008-as sanghaji világkongresszusa sikeres volt, számos jelentős és fontos eredményről számoltak be a résztvevők, nem utolsósorban pedig információkat és tapasztalatokat szerezhattünk a kínai fordítás és tolmácsolás elméleti és gyakorlati munkájáról és fejlettségéről, valamint a nagyszabású fordítási, tolmácsolási, fordítástechnikai, terminológiai és szabványosítási munkáról, amely Kínában folyik.

Károly Krisztina

Szövegtan és fordítás

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 304 pp.)

ISBN: 978-963-05-8517-0)

Albert Sándor

Amikor beleolvastam Károly Krisztina több mint 300 oldalas könyvébe és a több mint félezer tételt tartalmazó bibliográfiába, nyomban egy sor aggodalom és kétely fogalmazódott meg bennem. Balázs János 1985-ös nagy műve után lehet-e, érdemes-e még újat mondani általában a szövegről? Mit kezdhet a fordítástudomány (ez az alapvetően gyakorlatra épülő, a gyakorlatból kiinduló, arra reflektáló diszciplína) a szövegtan kutatóinak bölcs elméleti megállapításaival? Nem lesz-e ugyanaz a helyzet, mint az iskolákban tanító pedagógusoké, akik (s ez még a jobbik eset) megvető kézlegyintéssel fejezik ki véleményüket az egész nevelésméletről? Felrémlt előttem a szöveggel kapcsolatos könyvtárnyi tudományos mű víziója, a komoly könyvek, cikkek és tanulmányok áradata, amelyekben egyetlen konkrét szövegrészlet sem volt olvasható, és eszembe jutottak Roman Jakobson keserű szavai is a – matematikai és logikai szimbólumok, szabályok, különféle zárójelek, ágrajzok, érthetetlen szakterminusok és műveletek sorát jobbra öncélúan felvonultató – modern strukturalista nyelvészetről („Sprachwissenschaft ist eine Wissenschaft ohne Sprache”), ezért bizonyos előzetes fenntartásokkal mertem csak belekezdeni az olvasásába. Attól féltem, hogy Károly Krisztina könyve – amelynek címe a szövegtan és fordítás viszonyának bemutatását ígéri – adatok, szerzők, művek, definíciók, álláspontok, nézetek, szövegstrukturális ábrák, felosztások és osztályozások taxonómikus áradatát zúdítja majd az olvasóra, de nem lesz benne semmi konkrétum, semmi gyakorlati használhatóság, semmi olyasmi, amit egy gyakorló fordító megfontolásra vagy felhasználásra érdemesnek tartana: az egész csak pure science, nothing else...

A talán kicsit félreérthető fogalmazás miatt érdemes eloszlatnunk egy tévhitet. Amikor Martin Heidegger német filozófus 1927-ben kijelentette, hogy a modern ember a létfelejtés állapotában él, ezzel nem azt akarta mondani, hogy mindenkinek állandóan csakis és kizárólag a léttel, a létezéssel kapcsolatos kérdésekkel kell foglalkoznia. Kicsit hasonló a helyzet a fordításelmélettel is. A fordításelmélettől nem várható el, hogy közvetlen segítséget nyújtson a gyakorló fordítók számára konkrét gyakorlati problémáik megoldásában, hiszen ez az igény semmilyen elmélettel szemben nem támasztható. Azt azonban minden, a gyakorlatból kiinduló elmélettől (így a fordításelmélettől is) el lehet várni, hogy ne íróasztal mellett, saját maga által mesterségesen kiötlött álproblémákkal foglalkozzon, hanem azokból a konkrét gyakorlati problémákból induljon ki, azokra reflektáljon, azokat tegye elméleti vizsgálódásainak tárgyává, amelyeket a konkrét fordítási gyakorlat vet fel, s amelyeket a gyakorló fordítók-nak kell megoldaniuk mindennapi munkájuk során. Ha nem ezt teszi, akkor a

fordításelmélet érdektelen, öncélú l'art pour l'art teóriává, a gyakorló fordítók számára használhatatlan metateóriává válik.

Ez a veszély a „szövegtannak” nevezett diszciplína esetében is fennáll, de előzetes félelmeim szerencsére nem igazolódtak be. Tapasztalt kutatóként Károly Krisztina pontosan felmérte azokat a veszélyeket, amelyeket a „szöveg” terminus definiálhatatlansága, más diszciplínákkal való összefonódása és szinte a végtelenségig tágítható jelentéstartalma hordoz magában: érzi, hogy le kell szűkítenie témáját. Ezt a tematikai leszűkítést két szinten valósítja meg. Az egyik az, hogy noha lényegében ismertető és összefoglaló jellegű művet ír, nem általában a szövegről értekezik, hanem az ún. „fordítási” szövegről (ez lesz ezentúl a translated text magyar megfelelője²), amelyet így definiál: „Fordítási szövegnek a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveget nevezzük” (12 old.). Az ilyen szöveg fő ismérvei persze egybeesnek általában a szöveg jellegzetességeivel, de van néhány olyan speciális vonása is, amelyek megkülönböztetik a nem „fordítási” szövegtől. Ez a tematikus leszűkítés mindenképpen indokolt, és a „fordítási” szöveg tanulmányozása kétségkívül hozzájárulhat a fordításról alkotott tudásunk gyarapításához. A másik – talán nehezebben megvalósítható és nem kevés önfegyelmet igénylő – korlátozást úgy lehetne megfogalmazni, hogy könyvében Károly Krisztina mindvégig megmarad a (szöveg) nyelvészet területén: nem megy bele a szöveg megközelítésének másféle lehetséges – filozófiai, hermeneutikai, szemiotikai, kommunikációelméleti, pragmatikai stb. – aspektusainak tárgyalásába. A szöveget nagyon helyesen folyamatnak (produkciónak), és nem statikus képződménynek (produktumnak) tekinti. Ugyanakkor a könyvben örvendetes módon konkrét szövegek elemzését is olvashatjuk (igaz, ezek egy kivételével mind angol nyelvűek, és számuk is lehetett volna több).

Károly Krisztina könyve elején explicit módon meg is fogalmazza célját. Mint írja, „az elmúlt 30–40 év során a szövegtan mind elméleti, mind módszertani szempontból jelentős elvekkkel és eredményekkel gazdagította a fordítási szöveggel és a fordítási szövegalkotással” kapcsolatos tudásunkat. Ennek a „...jótekonny interdiszciplináris együttműködésnek a fő területeit és eddig elért eredményeit foglalja össze ez a könyv [...] A tudományos tények és megoldási kísérletek összegzésével nem csupán helyzetképet kíván adni a tudományterület jelenlegi állásáról, hanem rávilágít azokra a kutatási irányokra, tudományos kérdésekre és problémákra is, amelyek tanulmányozása még a jövő feladata” (14. old.). Ha ez volt a könyv fő célja, akkor kijelenthetjük, hogy Károly Krisztinának a maga elé tűzött célt sikerült maximálisan megvalósítania. A szerzőnek a szövegtanban való jártassága világszínvonalú, szakirodalmi tájékozottsága lenyűgöző, naprakészen ismeri a legújabb szerzőket, műveket, felfogásokat és elgondolásokat stb. Az olvasó úgy érzi (milyen ritka ez a mai túlspecializált világban!), hogy a szerző mindent tud a témáról, és ezt a tudását lépésről lépésre szeretné megosztani olvasójával. Megpróbál rendet teremteni a felosztások, nézetek, megközelítések és terminológiák dzsungelében. Elindul a „kályhától” (a diszciplína elnevezésének kérdésétől), utal a szöveg és a diskurzus meghatározási nehézségeire, ismerteti az ezzel foglalkozó szerzők álláspontját, felfogását, stb., sorra veszi a szövegkutatás szempontjából a legfontosabb területeket (kohézió-kutatás, témastruktúra-kutatás, műfajkutatás, makrostruktúra-kutatás), végül a zárófejezetben kitér a fordítási szöveg elemzésének kutatás-módszertani

kérdéseinek vizsgálatára is. A függelékben egy magyar-angol és angol-magyar terminológiai szótárt, valamint név- és tárgymutatót találunk.

A szövegterületben kevésbé jártas lévén, de több évtizedes fordítási tapasztalattal a hátam mögött a fő kérdés az én számomra mindvégig az volt: mit használhat a leíró fordítástudomány és a fordításelmélet ebből az összegyűjtött, hatalmas, rendkívül gazdag, informatív ismeretanyagból? Másként megfogalmazva: a cím ellenére nem inkább szövegterület-e Károly Krisztina műve, mint fordítás? Örömmel állapíthattam meg, hogy nem: számos olyan, empirikus kutatásokon alapuló megállapítást találtam a könyvben, amelyet a fordítástudomány is használhat, sőt továbbgondolhat. Csak találomra ezek közül néhány: „Az ekvivalencia lehet célja a fordításnak, de ez nem szükségszerű; a fordítás attól még lehet megfelelő (adekvát), ha nem ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel” (46. old.). Ez mindenképpen elgondolkodtató megállapítás, hiszen az ekvivalencia a (hagyományos) fordítástudomány egyik legfontosabb alapkategóriája, ilyen mondat leírása 40–50 évvel ezelőtt valóságos szentségtörés lett volna. Vagy íme egy másik, nem kevésbé fontos és továbbgondolásra érdemes megállapítás: „Míg a kommunikatív és a funkcionális ekvivalencia megőrzése érdekében a témastruktúrát a fordítók többnyire megőrzik, változtathatnak is rajta, amennyiben a fordítás célja és funkciója úgy kívánja” (126. old.). „A szövegkohéziót a fordítási univerzálék is befolyásolják.” [...] „A célnyelvi szövegkohézió megteremtése azért is különösen bonyolult feladat a fordító számára, mert a kohéziós eszközök többségének használata nem tudatos döntések eredménye még anyanyelven sem” (83. old.). Az ilyen megállapítások rendkívül fontosak, és azért kellene belőlük minél több, mert a fordítástudomány hosszú időn keresztül szinte kizárólag a műfordítások összevetéséből vonta le következtetéseit. A mai fordítások túlnyomó része azonban nem műfordítás, hanem jogi, politikai, biológiai, technológiai stb. szakszöveg, és ezek sikeres fordításához inkább szövegalkotási és szövegkezelési technikák tárháza (valamint a terminológia pontos ismerete) szükséges, messze nem elegendő a nyelvérzék, a szöveg- és stílusérzékenység, az intuíció, mint a szépirodalmi fordítás (főleg a versfordítás) esetében.

A recenzióban talán csak egyetlen metafizikai hiányérzet maradt, amely összefüggésbe hozható azzal, hogy Károly Krisztina túlságosan is tájékozott a téma szakirodalmában: a témájával kapcsolatos minden lényeges művet elolvasott és felhasznált. Tapasztalataim szerint éppen ez a túlságosan széles olvasottság, szakirodalmi tájékozottság képezi az akadályát annak, hogy a dolgozat szerzője állást merjen foglalni bizonyos kérdésekben. A nagy tudás szerénységre int, ezért a szerző általában megelégszik a különböző nézetek, felfogások pusztá ismertetésével. Én egy kicsit bátrabb lettem volna az ő helyében, és a különböző nézetek ismertetése helyett (vagy után) sokkal merészebben fogalmaztam volna meg saját véleményemet. Egyetlen példa is elegendő annak bizonyítására, mire gondolok. Egy Hoey nevű szerző például azt írja, hogy „a szövegből bizonyos szempontok alapján kiválasztott részek önmagukban értelmes egészet alkothatnak” (79. old.). Ha utánagondolunk, ez az állítás bizonyos esetekben nyilvánvalóan igaz, más esetekben azonban nem, mindenesetre az állítás erejét nagymértékben csökkenti a „bizonyos szempontok alapján” és az „alkothatnak” kitétel. Hogy ez így van-e, az attól is függ, milyen típusú, műfajú, célú, szerkezetű stb. szövegről van szó. Gyakorló fordítók a megmondhatóit, mennyire meggyűlik a

bajuk akkor, ha egy szöveg bizonyos szempontból homogén, más szempontból pedig nem. Umberto Eco műve, *A rózsza neve* műfaját tekintve egyértelműen regény, de legalább tízféle szövegtípust különíthetünk el benne (narratív, leíró, cselekményes, párbeszédés, tudományos, teológiai, metanyelvi, archaikus és modern stb. és ezek egymásba kapcsolódásai, átszűrődései, intertextuális utalásai stb). Ilyen világszínvonalú tudás birtokában egyszerűen indokolatlan ez a szerzői óvatosság, szerintem Károly Krisztina kritikusabb szemmel is tárgyalhatta volna a bemutatott felfogásokat, nézeteket, állításokat. Neki, a témában járta kutatónak miért nem szúr szemet az olyan állítások üressége, semmitmondó jellege, mint például: „Nem állítható, hogy minden nem narratív típusú szöveg elemezhető kötelékek és hálók tükrében” vagy „A nem narratív típusú szövegekre nem jellemző, hogy értelmetlen kötelékeket vagy értelmezhetetlen hálókat alkotnának” (79. old.). Nem szabad elveszni az érdektelen művek útvesztőjében: a modern terminológia mezébe öltöztetett közhelyekről igenis ki kell mondani, hogy üres közhelyek, az értelmes gondolatokat pedig érdemes továbbvinni, vagy legalábbis kijelölni azokat az irányokat, amelyekben továbbgondolhatók.

Összefoglalva: Károly Krisztina könyve ténylegesen hiánypótló munka. Tudomásom szerint ez az első olyan mű, amely e két, önmagában is bonyolult diszciplína viszonyát, összefüggéseit ilyen színvonalon közelíti meg és mutatja be. Túlzás nélkül állíthatjuk: a *Szövegtan és fordítás* minden, szövegtannal, fordításelmélettel és alkalmazott nyelvészettel foglalkozó szakember, kutató, sőt fordító számára nélkülözhetetlen alpmű.

SOPRONI ANDRÁS

Orosz kulturális szótár

MEGJELENT!

Corvina Kiadó 2008. 576 pp., 3990 Ft
ISBN 978 963 13 55598

Szótárunk, mely sokéves gyűjtő- és szerkesztőmunka terméke, az orosz nyelv, kultúra és hétköznapi élet hagyományos szótárakban nem található fogalmait gyűjti egybe és magyarázza.

Kapható:

FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ

Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 14.

Tel.: 411-2400 E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

Cay Dollerup

Basics of Translation Studies

(Iași: Institutul European. 2006. 256 pp.

ISBN: 973-611-412-0)

Harsányi Ildikó

Cay Dollerup 2006-ban megjelent műve, mely a New York University-n tartott előadásainak írott változata, tulajdonképpen tankönyv mindazok számára, akik a fordítástudomány alapjait szándékoznak elsajátítani, ugyanakkor praktikus, gyakorlati ismereteket is meg szeretnének tudni a fordítói mesterségről. A szerző az előszóban abból a feltevésből indul ki, hogy az eddig megjelent elméleti bevezetők nem a fordítás gyakorlati tevékenységét tekintik alapnak, így a mű célja ezek összegzése és kritikai elemzése után az elméleti és gyakorlati megközelítés közötti egyensúly megteremtése.

Mivel a könyv célja az általános bevezetés, ezért nem kapcsolódik egyetlen konkrét nyelvpárhoz sem. A vizsgálódás ugyanakkor előtérbe helyezi az indo-európai nyelveket, a példák legtöbbje is angol, német és francia. Erre a tényre azonban szintén reflektál, és mint a fordítás kutatásának sajátos, talán aránytalanságokat okozó jellemzőjét említi. Az előszó szintén kitér arra az érdekes technikai megoldásra, hogy a példák legtöbbször nem található forrásmegjelölés. Ennek magyarázata egyrészt napjaink információ-túlsordulásában rejlik (a forrásnak valószínűleg úgysem nézne utána az olvasó), másrészt viszont a szerző bizalmi alapokra helyezi ezt a kérdést. A példák és háttérinformációk legtöbbje egyébként Dollerup tanári, fordítói és olykor személyes élettapasztalatából származik, melyeket gyermekként Argentínában, aztán Dániában és a világ különböző egyetemén (Spanyolországban, Írországban, Kínában) szerzett a kultúrák kölcsönhatásával kapcsolatban.

Szót ejt arról is, hogy munkájának nem célja az összes fordításelmélet behatárolása, mindössze azokat emeli be az elemzésbe, melyeket személyesen meghatározónak talál a fordítástudomány szempontjából. A könyv célja a gyakorlati és elméleti oldal megvilágítása mellett éppen az, hogy felhívja a figyelmet a tudományág dinamizmusára és komplex jellegére.

A mű tizenöt fejezetből áll, melyeknek felépítése tükrözi a szerző pedagógiai céljait. Minden egyes fejezet egy bevezető, összefoglaló jellegű felvezetéssel indul, ezután négy-öt pontos didaktikai vázlat következik, mely felsorolja, hogy az olvasó milyen információkat, tudásanyagot lesz képes elsajátítani az adott rész végéig. A fejezetek szövege könnyen áttekinthető alpontra van osztva, ezeket gyakran ábrák teszik még szemléletesebbé. Az egyes részeket összefoglalás zárja, szintén az elképzelt befogadót (a tanulót) állítva a középpontba.

Az első fejezet útmutatóként szolgál a könyv olvasásához, egyfajta metafejezetnek tekinthető, mely megismertet minket a legalapvetőbb fordítás-

tudományi alapfogalmakkal (mint pl. a preskriptív vagy deskriptív megközeletés, proaktív és retrospektív szemlélet, fordítóképzés és nyelvtanulás közötti különbségek). Mint a bevezető művekben általában, itt sem hiányozhat a fordítást övező „hiedelmek” cáfolata. A szerző ezután felvázol egy egyszerű, „előzetes” modellt, majd ismereti a fordítástudomány 1972-es, Holmes-féle felosztását, melyet érdemesnek tart arra, hogy tudományos vizsgálatának kiindulópontjául szolgáljon. Nem mulasztja el ugyanakkor felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy sok kérdés, így pl. a terminológia a fordítástudomány tisztázatlan területei közé tartozik. Véleménye szerint azonban ez a tudományág természetéből adódóan van így. A magyarázat célja tulajdonképpen az, hogy tudatosítsa a tanulóknban a fordítási tevékenység menetét és problémáit (fordítási tevékenységen az írásbeli fordítást és a tolmácsolást is érti).

A következő fejezetben a fordítástudomány diakrón nyelvészeti aspektusáról ejt szót. Ebben a nyelvészeti kitérőben nyelvváltozatokról, nyelvcsaládokról, nyelvek fejlődéséről és kölcsönhatásairól olvashatunk mint olyan nyelvi tényekről, melyekkel egy tudatos fordítónak legalább az általa ismert nyelvpárok tekintetében tisztában kell lennie, ha olyan gyakorlati problémákkal találkozik, mint pl. a „hamis barátok”, kollokációk vagy idiómák. Szóba kerül még a szó szerinti fordítás kérdése és az ekvivalencia nyelvi rendszerbeli akadályai, valamint a fordítás elméletének és gyakorlatának indoeurópai (angol) dominanciája.

A harmadik fejezet egy rövid történelmi áttekintésből kiindulva a fordítás különböző módjaival ismerteti meg az olvasót, a tolmácsolás különböző formáitól kezdve (konzekutív, fülbesúgásos, szimultán) a blattoláson keresztül az írásbeli fordításig és a fordítás legújabb, audiovizuális módjaiig (hangalámondás, szinkronizálás, feliratozás).

Ezt követően olyan, a fordítást övező „tévhitekkel” kísérel meg leszámolni, mint pl. a „tökéletes fordítás” mítosza, a forrásnyelvi szöveg felsőbbrendűsége vagy a „mindenható fordító”. Ezek az elképzelések a szerző szerint annak köszönhetik létüket, hogy a fordítás hagyományosan szépirodalmi és vallásos szövegek átültetését jelentette. A fejezet foglalkozik az ekvivalencia fogalmának mítosszá válásával, Nida és Newmark kutatásai alapján. Dollerup ehelyett inkább az adekvátság és elfogadhatóság fogalmát javasolja.

Az ötödik fejezetben a fordítás történetének áttekintését olvashatjuk az ókori birodalmak tolmácsaitól egészen a 20. századi tömegessé válásig, professzionalizálódásig (mely pl. a nemzetközi szervezetek létrejöttének köszönhető), az új technológiák elterjedéséig és a gépi fordítás megjelenéséig. A szöveg arra is felhívja a figyelmet, hogy a legtöbb fordítási és tolmácsolási tevékenység nem országok között, hanem országon belül történik (pl. közösségi tolmácsolás).

A hatodik fejezet a fordításról eddig alkotott modelleket mutatja be: elméleti (pl. Nida, Gile) vagy gyakorlati szakemberek (Sofer, Samuelsson-Brown) után a sajátját is. A modelleket különböző szempontok szerint rendszerezi, megkülönböztet például preskriptív és deskriptív, valamint proaktív és retrospektív modelleket, és egyúttal felhívja a figyelmet ezek gyenge vagy bizonytalan pontjaira is. Így a fordításelmélet relatív voltát hangsúlyozza, vagyis arra a megállapításra jut, hogy maga a fordítás folyamata az, mely egy szöveget „ere-

detivé” tesz, státusza a forrásnyelvi közegben ezzel nem változik. A fejezet foglalkozik még az eredeti szöveg és a fordítás autonómiájának kérdésével is, valamint kitér a közvetítőnyelv általi fordítás, a relé tárgyalására is.

A vizsgálatban ezután a fordítás különböző stratégiái következnek, központban a „szó szerinti” és a „szabad” fordítás dichotómiájával a nyelv több szintjén is (lexika, szintaxis, de akár a központosítás, szójátékok felől megközelítve is). Ez összefüggésben áll azzal az állandó dilemmával, hogy egy fordítás olvasóinak tisztában kell-e lenniük azzal, hogy nem az eredetit olvassák, vagy éppen ellenkezőleg: nem szabad észrevenniük, hogy fordításról van szó.

A nyolcadik fejezet a fordítás fontos, de az elméleti munkákban elhanyagolt aspektusáról, a fordító eszközeiről tesz említést (pl. szótárak, számítógépes korpuszok), és betekintést nyújt a fordítói munkafolyamatba, valamint szerzői jogi kérdésekbe.

Ezt követi a fordító mint munkavállaló társadalmi helyzetének és munkakörülményeinek vizsgálata. Azt, hogy egy társadalom hogyan viszonyul a fordítói tevékenységhez, sok tényező befolyásolhatja: földrajzi, politikai, gazdasági. Minél kisebb egy ország, annál elismertebb a fordítók munkája. A fejezet sorra veszi azokat a társadalmi szituációkat, melyekben fordítókat alkalmazhatnak (pl. cégek, bíróság, menekültügy, filmipar, nemzetközi szervezetek), tekintettel arra, hogy a legelismertebb státuszban levő műfordítók a fordítói társadalom alig egy százalékát alkotják. A szerző arra a meglepő tényre is felhívja a figyelmet, hogy a fordítók munkáját sokkal kevesebb kontroll kíséri, mint az feltételezhető vagy sokszor elvárható lenne, valamint a fordítói etika részleteibe is beavatja az olvasót.

A tizedik fejezet a forrásszövegek típusait vizsgálja. Fontosnak tartja, hogy elkülönítse a nyelvtanítás vagy akár a fordítóképzés során alkalmazott fordítandó szövegeket a „valódi” forrásszövegektől, melyekkel a fordító munkája során találkozik. Kitér arra, hogy a fordítás szükségességét pénzügyi és elvi okok is befolyásolhatják, továbbá hogy a fordítónak tisztában kell lennie a forrásszöveg létrehozójának szándékával, valamint a megrendelő és a célnyelvi olvasók igényeivel is, mert ez befolyásolhatja a fordítási stratégiát, ez a tájékoztatás azonban nem mindig történik meg. Ezután következik a különböző szövegtípusok elkülönítése, melynek során a szerző elsősorban Katharina Reissre hivatkozik, bár némi kritikával. A különböző fordítási stratégiák között megemlíti a tükörfordítást, a kulturális adaptációt, az explicitációt és a kompenzáció különféle formáit is.

Ezt követik a forrás- és célnyelvi szövegek elemzésének egyéb olyan aspektusai, melyek nem a forrásnyelvi szöveget tekintik kiindulópontnak/központnak, például a „funkcionális iskola”, mely szerint a fordítás társadalmi tevékenység, azaz a fordítói tevékenység kulturális oldalát állítja fókuszba. Az irányzat a nyolcvanas években alakult ki Németországban, amikor a gazdaság fejlődésével robbanásszerűen megnőtt az igény a tömeges szakfordítás iránt. A szerző Holtz-Mänttári gyakorlati megközelítését, Vermeer skopos-teóriáját és Nord lojalitáselméletét mutatja be. A fejezet foglalkozik egyéb deskriptív megközelítésekkel is: Newmark, Snell-Hornby, Gottlieb elképzelései mellett Dollerup saját modelljét is ismerteti.

A tizenkettedik fejezet a fordítás értékelésével foglalkozik, melynek során megállapítja, hogy szinte lehetetlen a fordítás minőségének objektív megállapítása, a célközönség, a megrendelők mégis mindig eldöntik valamilyen módon, hogy megfelelőnek tartják-e. Léteznek olyan alapvető kritériumok, melyeket minden fordításnak teljesítenie kell ahhoz, hogy adekvátnak lehessen tekinteni, ilyen például, hogy a célnyelvben koherens szövegnek lehessen elfogadni. Ezen felül azonban csak megfelelési fokozatokról lehet beszélni, és ezek függenek az adott szöveg műfajától is (pl. tudományos szövegben a terminológiahasználat). Általában meg lehet mondani intuitív, holisztikus alapon, hogy „jó”-e egy adott fordítás, de nehezebb elmagyarázni, hogy miért. Legegyszerűbb a nyelvtani és stilisztikai hibákat észrevenni, de különbséget kell tenni hibák keresése és a minőség értékelése között (egy olyan szöveg is lehet gyenge minőségű, amelyben tulajdonképpen nincs nyelvi vagy tartalmi hiba). Szisztematikusan csak az utóbbi időkben gondolkodnak a fordítás értékeléséről, Dollerup itt is Reiss műfaji kategóriáira hivatkozik, valamint Juliane House szövegelemző módszerére. Szó esik még az ellenőrzés és a célnyelvi kultúrába való beilleszkedés szükségességéről, valamint arról, hogy a fordítóknak felelősséget kell vállalniuk munkájukért és esetleges hibáik következményeiért. A fordítás minőségének javításában nagy segítségére van a fordítónak, ha ismeri a szöveg célját. A fordítók manapság egyre kevésbé dolgoznak egyedül, inkább irodákban, ügynökségeken, ahol több mód van az ellenőrzésre is. A fordítóképzésben végig kontrollált környezetben dolgoznak a tanulók, később ez megszűnik, bár léteznek bizonyos irányelvek, ilyen pl. a német DIN-szabvány vagy egyes cégek belső normái.

A következőkben a mű a fordítástudomány fejlődését tárgyalja. Először Andrew Chesterman alapján ismerteti Karl Popper tudományos módszertani modelljét a fordításra alkalmazva. A fejezet kitér az idegennyelv-tanítás és a fordítóképzés közötti különbségekre is. Megállapítja, hogy az utóbbiban részt vevő oktatók módszerei összefüggésben állnak a fordítás kutatásának aktuális eredményeivel, valamint vizsgálhatók az eszközhasználat és a fordítói kompetencia szempontjából is.

A tizennegyedik fejezet a fordítói munka szinkrón és diakrón aspektusát tárgyalja. Felveti azt a problémát, hogy egészen a 19. századig csak a fordítás legfelsőbb szintjének fejlődéséről rendelkezünk pontos ismeretekkel (diplomácia, politika, irodalom), a mindennapi tolmácmunkát végzőkről nincsenek fennmaradt emlékek. A másik nagy változás, hogy a 20. század előtt a forrásszöveg és a fordítás elkészülte között általában hosszabb idő telt el, míg ma már az írásbeli fordításban is jelentősen lerövidült ez az időintervallum, a tolmácsolásban pedig megvalósulhat a szinte teljes szinkron. A szerző arra is rámutat, hogy a küldő és a fogadó mennyire befolyásolhatja a fordítás folyamatát és végeredményét, főleg a szakfordítás során.

Az utolsó fejezet a forrás- és célszövegek és a fordítás jelenlegi viszonyát vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy a mai körülmények között már nem tartható fenn a hagyományos „egy küldő – egy fordító – egy befogadó” modellje, a fordítói szituációk ennél sokkal bonyolultabbak lehetnek. A forrásszövegek például nem stabilak, önmagukban is változhatnak, és minőségük sem mindig

megfelelő. A szövegek írói többen is lehetnek. A mai fordítói munkák túlnyomó többsége nem a magas státuszú szövegek közül kerül ki, és mind a forrás- mind a célnyelvi szöveg rövid élettartamú, nem az „örökkévalóságnak” készülnek, gyorsan változhatnak. Ennek megfelelően a határidők csökkennek: míg egy regény lefordítására évek álltak rendelkezésére egy fordítónak, addig egy nemzetközi cég levelezését pár óra alatt le kell fordítani, sőt újabban egyes könyvek vagy termékek egyszerre jelennek meg eredeti nyelven és fordításban.

Újfajta problémát jelent az Európai Unió nyelvi gyakorlata vagy a nemzetközi bírósági tárgyalások, ezeket példákon keresztül illusztrálja. A különböző modern forrásszövegek felsorolása után a gépi fordításról és az internetes fordítói adatbázisokról, számítógépes korpuszokról is szót ejt, és szóba kerül az újrafordítás és a szerzői jogvédelem kérdése is.

A könyv egészen végigvonul a Cay Dollerupra oly jellemező vitatkozó szellem, a fordítói szakma újabb és újabb különlegességeinek feltárására való törekvés. Szenvedélyesen érvel amellett, hogy az utóbbi időben olyan gyökeresen megváltozott a fordítói gyakorlat és annyira megváltoztak fordítók iránti elvárások, hogy a fordításról való gondolkodás sem haladhat a régi jól bevált csapásokon.

ISTVÁN BART

La hongrie et les hongrois

Magyar–francia kulturális szótár

ÚJRA KAPHATÓ!

Corvina Kiadó, 2008, 200 pp., 2990 Ft

ISBN 978 963 13 57387

Kapható:

FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ

Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 14.

Tel: 411-2400 E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

Helen T. Frank

**Cultural Encounters in Translated
Children's Literature
Images of Australia in French Translation**
(Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome
Publishing. 2007. 262 pp. ISBN: 978-1-905763-03-0)

Boldog Gyöngyi

Helen T. Frank az ausztráliai University of Melbourne oktatója. Fő kutatási területe az ausztrál és a francia kultúra története, valamint az irodalmi és gyermekirodalmi fordítás (lásd pl. *Target* 17:1, 2005). A fenti című mű a szerző 2002-ben megvédett doktori disszertációján alapul.

Frank a 20. századi ausztrál gyermekirodalom francia nyelvű (franciaországi) fordításaiban megjelenő Ausztráliát kívánja bemutatni. A magyarországi kutató számára is hasznos lehet ez az elsőre talán irrelevánsnak tűnő könyv, ugyanis bepillantást enged az irodalmi fordításnak egy sajátos területére, ahol élesebb megvilágításba kerülnek mindazon fordítói elvek és eljárások, melyek a felnőttirodalom fordítására is jellemzők. Továbbá azért sem elvetendő a mű, mert a vizsgálódás menete, módszere követhető mintát ad hasonló igényű, de más nyelvi irányokban folytatandó kutatásokhoz.

Az alábbi tartalmi ismertetésben – az általános bevezetést (*Introduction*) mellőzve – az érdemi fejezetek leírására kerül sor.

Az első fejezet (*Translation as Mediation between Cultures*) vázlatosan bemutatja a fordításelmélet történetének főbb állomásait a hozzájuk kapcsolódó fogalmak (hűség, ekvivalencia, etika) tükrében. Utal továbbá a modern fordításelmélet néhány sajátosan gyermekirodalmi vonatkozására, és ezzel összefüggésben az itt uralkodó fordítási tendenciákra. A gyermekirodalomra általánosságban igaz, hogy az olvasó tudatát kívánja formálni egy adott kultúrába ágyazott ideológiának megfelelően, ezért ez a fajta irodalom mélyen gyökerezik a forráskultúrában, és így fordításában jellemző az adaptáció. A fordító minden olyan esetben döntéshelyzet elé kerül, amikor a gyermekre irányuló szocializációs törekvések másként érvényesülnek a forrás- és célkultúrában. Választási lehetőségei, illetve dilemmái a következőképpen vázolhatók:

1. A célkultúrának más kultúrákhoz való viszonyulása befolyásolja, hogy a honosító vagy az idegenítő fordítói stratégia kerül-e túlsúlyba.

2. A célkultúrának azon törekvése, hogy megkímélje olvasóját az élet szomorú vagy árnyékos oldalától (rossz modor, erőszak, szenvedés, halál), arra készítheti a fordítót, hogy az irodalmi normára hivatkozva megtisztítsa a szöveget az oda nem illő nyelvi elemektől, vagy eufemisztikus megfelelőiket alkal-

mazza. E törekvés szélsőséges megnyilvánulása az ideológiai és kulturális téren nem szalonképes jelenségek kigyomlálása.

3. A nevelési szándék csak az elfogadhatóság (*acceptability*) normáján keresztül érvényesülhet, ami az explicitációs fordítói eljárások gyakori alkalmazásához vezethet.

4. Az olvasó szórakoztatásának igénye eleve nagyobb fordítói szabadságot engedélyez bizonyos műfajokban (humoros és fantasztikus irodalom), akár bizonyos konvenciók fölrúgása árán is.

5. Az esztétikai ízlés finomítása céljából a fordító olykor arra ragadtathatja magát, hogy „fölvájtassa” az eredeti szöveget.

6. Ha a célkultúra irodalmi fordításának egészére amúgy is jellemző az adaptációs tendencia, akkor a piac kényszerítő ereje, illetve az olvasói elvárások még fel is erősíthetik e tendenciát.

A második fejezet (*Australian Children's Literature and International Trends*) két további szempontot nyújt az elemzéshez. Fölvázolja az ausztrál gyermekirodalom utóbbi kétszáz éves fejlődésének fő történeti és kulturális vonulatait, illetve az idevágó statisztikákra hivatkozva megvizsgálja az ausztrál gyermekkönyvek helyzetét a nemzetközi könyvpiacra.

A brit gyarmati uralom kezdetén általában az európai sémákat igyekeznek ráhúzni az ausztrál valóságra. Az őslakosságról is tudomást vevő néhány mű a fehérek faji, kulturális és intellektuális felsőbbrendűségét hirdeti.

A fegyencek gyermekeinek nevelésére szánt könyveket eleinte többnyire szintén britek írók, ugyancsak másodkézből vett ismeretek alapján. Ezekben Ausztrália a vadromantika, az egzotikum és a barbár bennszülöttek földje. A 19. század végén azonban új tendencia bontakozik ki a brit és amerikai gyermekirodalomban, mely idealizálás nélkül kívánja megrajzolni a gyermekkort. Ennek hatására az ausztrál szerzők is a hétköznapi témák felé fordulnak, és olyan műveket írnak, melyekben gyermekek a főszereplők.

A 20. század első felében – az ausztrál nemzeti öntudatra ébredés korszakában – főleg női szerzők írók a gyermekkönyveket. A családi és kalandregények a középosztály erkölcsi értékeit vannak hivatva példázni jellegzetes, de nem túlhangsúlyozott ausztrál városi vagy vidéki környezetben. A konfliktusok jellemzően a természeti környezettel kapcsolatos nehézségekből fakadnak.

Az 1960-as évekre az addig elfogadott értékek és a köznapi valóság realista ábrázolásmódja egyaránt megkérdőjeleződött. A korszak ausztrál regényei vidéken játszódnak ugyan, de a konfliktusok egyre inkább az általános emberi sorssal függenek össze, és megoldásuk sokszor a „szomorú vég”. Az 1980-as évektől kezdve a gyermektörténetek hagyományosan ausztrál ízein túl hangsúlyossá válik a szereplők életkori változásával kapcsolatos lélektani-érzelmi állapotok jellemzése, és teret kapnak a társadalmi problémák (fajgyűlölet, a nemek hátrányos megkülönböztetése, fogyatékoság, kapcsolati nehézségek stb.). Ekkor már nem mindig Ausztráliában játszódnak a történetek. Ebben a korszakban lendül fel a bennszülött és multikulturális irodalom is.

Az ausztrál gyermekirodalomra napjainkban az angol nyelvű országokban mutatkozik a legnagyobb igény, de jelentős mennyiségű német, dán, norvég, svéd, holland, finn, és francia fordítás is születik. Az elsősorban észak-amerikai

és európai kereslet a hasonló kulturális és irodalmi hagyományoknak tudható be. Minthogy azonban Ausztráliában már nagy számú ázsiai bevándorló is él, az ázsiai lakosok anyaországaiiban is megnőtt az érdeklődés az ausztrál irodalom iránt, ami a gyermekirodalmi fordítások számszerű növekedését eredményezi.

A harmadik fejezet (*French Selections of Australian Children's Fiction*) azt kutatja, hogy mi kelthette fel a franciaországi kiadók figyelmét azokban a 20. századi ausztrál gyermekkönyvekben, melyeket végül érdemesnek tartottak lefordíttatni. Az ausztrál gyermekirodalom zömének francia kiadását három nagy kiadó jegyzi (lásd 3. függelék), melyek állandó fordítógárdával dolgoznak. A korpusz tanúsága szerint a fordítók nemcsak kiadókra, hanem szerzőkre is „szakosodnak”, és ez alól csak az az eset a kivétel, amikor egy szerző igen hosszú alkotói pályát fut be. Az illusztrátorok azonban szabadabban közlekednek a kiadók és a szerzők között, mint a fordítók. A fordításoknak majdnem a fele nem tartalmaz illusztrációt, egy részük megtartja az eredeti illusztrációs vagy fényképanyagot, egy töredékük pedig olyan fényképeket tartalmaz, melyek nem szerepelnek az eredeti művekben.

Az itt leírt mű alapját képező válogatást olyan könyvek alkotják, melyek három jegyükben közösek. Először: angol nyelven keletkeztek olyan szerző tollából, aki Ausztráliában született, vagy előtte már legalább két éve ott élt. Másodszor: szerzőik ifjúsági illetve gyermekirodalomnak szánták e műveket, vagy legalábbis francia fordításukban annak minősülnek. Harmadszor: a fordítások Franciaországban jelentek meg, 1900 és 2000 között.

Az egyes műfajokban megjelent művek és szerzőik adatokkal alátámasztott bemutatásából (lásd: táblázatok, valamint 1. és 2. számú függelék) azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a lefordított művek

- saját forráskultúrájukban az irodalmi kánont képviselik (díjak, elismerő hangú recenziók, értékesítési mutatók, újrakiadások alapján);
- műfajuknál fogva fontosak: azért, mert az adott műfaj alig képviselteti magát a célkultúrában (kalandos, humoros, vagy állatokról szóló történetek), vagy, ellenkezőleg, igen közkedvelt;
- ideológiai szempontból megfelelnek a célkultúra elvárásainak (egybevágóan a gyermekről, a gyermekirodalom funkciójáról és az Ausztráliáról kialakított képpel).

A franciára átültetett gyermekkönyvekben többnyire Ausztrália forró és szivatagos vidékein, egzotikus növények és állatok között játszódnak a kalandos, olykor humoros történetek. Csupán igen kis számban képviseltetik magukat azok a könyvek, melyekből a gyermekolvasó a valóság árnyoldalait is megismerhetné, illetve azok, amelyekben bennszülöttek a főszereplők. Ez utóbbi tendenciának a szerző szerint az a valószínűsíthető magyarázata, hogy a bennszülötteket fölvonultató gyermekirodalom nem számít „egzotikusnak”, ezért érdektelen a francia olvasó számára.

A negyedik fejezetet (*Marketing Australian Books in France*) az a meggyőződés hívta életre, hogy a fordítói szándék bizonyos paratextusokban, azaz a fordítások címeiben, a borítók fülszövegeiben és illusztrációiban is tetten érhető. A vizsgálódásból kiderül, hogy az igen gyakori és az olvasó tájékozódá-

sát elősegítő adaptációs eljárások mellett olyan manipulációs törekvések is érvényesülnek itt, amelyek az egzotikumban és kalandos fölfedezésekben bővelkedő ausztrál gyarmati létről kialakított francia elképzelést vannak hivatva igazolni.

A fordítások címei aszerint osztályozhatók, hogy mennyire tartják meg az eredeti címekben szereplő kulcsszavakat, azaz a személyek, helyek és dolgok neveit. Az első csoportba tartozó címek szó szerinti vagy közel szó szerinti fordítások, melyek megőrzik a kulcsszavakat. A második csoport olyan címeket tartalmaz, amelyek megtartják az eredeti címek néhány kulcsszavát, egyben kibővülnek az eredeti címekben nem szereplő, műfajra utaló elemekkel is. Jóllehet a szó szerinti és a műfajra utaló címek vannak többségben, a harmadik csoportot alkotó szabadon fordított címek is megtalálhatók a korpuszban. Ezek egy része az eredeti címek szemantikai vagy stilisztikai parafrázisai, más részük viszont ugyancsak műfajra utaló címek. A francia fordítások címei többnyire megőrzik (eredeti alakjukban vagy fordításban) a személyeket és állatokat jelölő tulajdonneveket.

A francia fordítások külső borítóján megjelenő fülszövegek általában nem fordítások, hanem a fordítóknak az adott művekről és rajtuk keresztül Ausztráliáról kialakított felfogását tükrözik. A szövegekből általában egy vadregényes, forró, távoli táj képe bontakozik ki a maga egzotikus növény- és állatvilágával. Az illusztrációk egy része meg is jeleníti e valóságot dingók, krokodilok, kenguruk, eukaliptuszok és gumifák formájában, ám többségük megmarad az utalások szintjén.

Az ötödik fejezet (*Translating Australia & Australianness*) azt vizsgálja, hogyan közvetítik a francia fordítások az ausztrál kultúrát, ami elsősorban a reáliák fordításában ragadható meg. Ausztrália lakóiról, történelméről, szokásairól, növény- és állatvilágáról, valamint ételeiről annyit tud meg a francia gyermekolvasó, amennyit a fordítók megfelelőnek ítélnék az „idegen hatás” létrehozásához. Ha túl sok reáliát hagynak ki, illetve adaptálnak a fordítók, az arra utal, hogy az adott jellegzetességek vagy nem számíthatnak érdeklődésre, vagy egyenesen negatív megítélés alá esnek a célkultúrában. Az adaptáció fajtájából pedig az is kitűnik, vajon általában az egzotikumot, vagy a kevésbé egzotikus, de jellegzetesen ausztrál kultúrát kívánják-e bemutatni a francia olvasóknak.

A kulturális sajátosságok közvetítésének tekintetében a következő skálán helyezhetők el a fordítások. A legtöbb fordító fontosnak tartja az idegenség hangsúlyozását – a reáliákhoz fűzött lábjegyzettel, szövegen belüli explicitációval, vagy hozzáadással. Valamivel kevesebb fordításra jellemzők a honosító eljárások általánosítás, helyettesítés vagy kihagyás formájában, és ennél is kevesebb a magyarázatot nélkülöző átültetés. Ami az adaptáció fajtáját illeti, főleg olyan reáliák kerülnek át idegenítő fordítással a célszövegekbe, melyekkel a fordítók az egzotikus Ausztráliára irányíthatják az olvasó figyelmét. Az egzotikumtól mentes, tipikus ausztrál életformát megtestesítő reáliák gyakran kimaradnak a fordításokból, vagy honosító átalakuláson mennek keresztül.

A hatodik fejezet (*Translation, Literariness and the 'Readerly'*), valamint a hetedik fejezet (*Translation, Literariness and the 'Writerly'*) a fordítást irodalmi alkotásként szemlélve a különböző fordítói eljárásokat vizsgálja.

A hatodik fejezet azon eljárásokat veszi szemügyre, melyek a francia irodalmi normához alkalmazkodnak, és ezzel megkönnyítik a gyermekolvasók számára az olvasottak földolgozását (*readerly tendency/strategies*). Az irodalmi norma követésének a gyermekirodalmi fordításokban egyrészt kulturális, másrészt didaktikai vetülete van, ám az adott eljárások mindkét esetben a szövegek megértését célozzák.

A korpusz elemzése alapján az az általános kép rajzolódik ki, hogy a fordítók elsősorban a felvilágosítást, azaz a jelentés közvetítését tartják feladatuknak. Ennek érdekében számos explicitációs eljárást alkalmaznak: terminusokkal, retorikai kérdésekkel, az elbeszélte események hierarchikus sorbarendezésével és az elbeszélői nézőpont megváltoztatásával segítik megértetni mindazt, ami a forrásszövegekben implicit módon szerepel. A felvilágosító munkát azonban gyakran akadályozzák a félrefordítások, melyeket a határidő szorításában követnek el a fordítók. A példákkal szemléltetett tévedések némelyike csak mulatságos, mások értelemzavarók, megint mások megtévesztők, mert egy feltételezett norma megnyilvánulásának tűnhetnek.

Az irodalmi norma követésének másik megnyilvánulása a fordításokban az eufemizmus és a purifikáció. A francia gyermekirodalmi hagyományok a középosztálybeli értékeket – a jó magaviseletet, az illemtudást és a szülőknek illetve felnőtteknek való engedelmességet – állítják az olvasók elé példaként. Következésképpen a fordító megszüri azokat a szövegeket, amelyek köznapi, olykor szlenges beszédmódjukkal, intim légkörükkel és független, lázadó gyermekszereplőikkel megkérdőjelezzik ezt a struktúrát.

Jóllehet túlsúlyban vannak a korpuszban az olvasói értelmezést megkönnyítő eljárások, a hetedik fejezet olyan szövegrészeket mutat be, melyek más módon kívánnak hatni az olvasóra. A fordítók itt nem az egyszerűbb megoldásokat keresik, hanem a szövegek poétikai funkcióját kiaknázva átírnak bizonyos részeket (*writerly tendency/strategies*). Az alliterációkkal, metaforákkal, összetettebb nyelvi alakzatokkal és értékelést kifejező kiegészítésekkel az olvasó esztétikai érzékére kívánnak hatni.

A szerző az utolsó fejezetben (*Conclusion*) összegzi kutatási eredményeit, majd végső tanulságképpen megállapítja, hogy az ausztrál művek francia fordításában alkalmazott eljárások a fordítási folyamat univerzális tendenciái mellett a francia kultúra hatását is magukon viselik. A konzervatív kiadói ízlésnek köszönhetően Ausztrália még ma is csupán egy távoli és egzotikus ország képében jelenik meg a francia gyermekirodalomban, ami nem segíti hozzá az olvasót az ausztrál kultúra mélyebb megismeréséhez.

Fons Trompenaars

Riding the Whirlwind: Connecting People and Organizations in a Culture of Innovation

(Oxford: The Infinite Ideas Company Ltd: 2007. 275 pp.

ISBN: 978-1-905940-36-3)

Sato Noriko

A közhiedelem szerint Japán és Magyarország között nagy a kulturális távolság, mivel Japán a távol-keleti buddhista, konfuciusus kultúrához tartozik, míg Magyarország 1100 éve az európai keresztény kultúrához. Ha azonban az egyes kultúrákat több dimenzióban elemezzük, akkor bizonyos dimenzióban a két nép nem áll olyan nagyon messze egymástól, mint amekkora a valódi fizikai távolságuk. Az európai interkulturális kommunikációkutatás alapítójának mondható holland Geert Hofstede volt az, aki a világ 50 országában végzett empirikus kutatása alapján öt dimenziót állított fel a nemzeti kultúra elemzésére: a hatalmi távolság, a kollektívizmus kontra individualizmus, a femininitás kontra maskulinitás, a bizonytalanság elkerülése és a hosszú távú gondolkodás. A harmadik dimenzió esetében a japán és a magyar index nagyon közel áll egymáshoz. A maskulinitásra a magyar index 88-at mutat, és ez a szám sokkal közelebb áll a japán 95-öshöz, mint az európai átlag 51-eshez. (http://geert-hofstede.com/hofstede_dimensions). Az öt dimenzió vizsgálata azt mutatja, hogy a térbeli távolság nem feltétlenül tükrözi a kulturális távolságot. Minden nemzeti kultúrának vannak sajátosságai, bizonyos dimenzióban egymáshoz közel, más dimenzióban messze állnak egymástól.

Az utóbbi években a tolmácsoláskutatásban egyre jobban figyelnek a tolmácsolás kultúráközvetítő, illetve interkulturális aspektusára, különösen az összekötő tolmácsolásnál felmerülő pártatlanság és semlegesség problémája foglalkoztatja a japán kutatókat. Jómagam gyakorló japán–magyar tolmácsként szintén gyakran szembesülök ezzel a kérdéssel. Ezért is nagyon fontosnak tartom azt a gondolatot, hogy a tolmácsnak figyelnie kell az adott nemzeti kultúrában nevelkedett emberek jellegzetes társadalmi viselkedésére és gondolkodásmódjára. Maskulinitás szempontjából a magyar kultúra közelebb áll a japánhoz, mint az európaihoz, és ezt a tényezőt a kommunikáció-közvetítő tolmácsnak is figyelembe kell vennie. De legalább ennyire figyelnie kell a másik dimenzióhoz tartozó individualizmus kontra kollektívizmus indexre is.

Fons Trompenaars, a nemzetközileg jól ismert holland interkulturális menedzsment-kutató is mindig izgalmas gondolatokat kínál, amelyekre a gyakorló tolmácsoknak is érdemes figyelniük. Ezúttal 2007-ben megjelent új könyvéről, a *Riding the Whirlwind: Connecting People and Organizations in a Culture of Innovation* – című műről fogalmazom meg észrevételeimet. A szerző évek

óta foglalkozik az interkulturális kommunikációnak a vállalati menedzsmentre és az üzleti életre gyakorolt hatásával. A korábban megjelent *Riding the Waves of Culture – Understanding Cultural Diversity in Business* – című műve (1993) világszerte nagy sikert aratott. A szerző ebben a könyvében a nemzeti kultúrák jellemzőit hét dimenzióval elemezte, és megvizsgálta, hogy ezek hogyan hatnak az üzleti életre és a vállalati menedzsmentre. Az azóta többször kiadott könyv talán annak köszönhető nagy sikerét, hogy minden fejezet végén gyakorlati üzleti tanácsokat ad az adott témával kapcsolatosan felmerülő problémák megoldására, a kulturális jellemzőknek megfelelően. Ebben a könyvben az egyik dimenzióánál, a kollektívizmus kontra individualizmus dimenziójánál a tolmácsról is szó esik. Azt állítja a szerző, hogy az angolszász tárgyaláson semlegességet várnak a tolmáctól (legyen fekete doboz), viszont a kollektivisták kultúrában azt várják, hogy szolgáljon az ügyfélnek, és hidalja át a kulturális másságból adódó félreértést is (Trompenaars 1996: 57). A szerző 2000-ben kiadta Charles Hampden-Turnerrel közösen írt könyvét, *Building Cross-Cultural Competence – How to Create Wealth from Conflicting Values* címmel, melyben mind a hat dimenzió esetében a dichotomikus tényezők dilemmájának összebékítését javasolják.

A globalizáció erősödésével az egész világon egyre több olyan szervezet, olyan üzleti környezet van, ahol különböző nemzetiségű emberek dolgoznak együtt, és nem tudnak hatékonyan együttműködni. A diverzifikálódó munkakörülmények sokszor okoznak konfliktust. A szerző új könyvében ezúttal visszatér a kultúra hét dimenziós modelljéhez, és ennek alapján kidolgozza a dilemmák összebékítésének módszerét. Azzal szeretné meglepni az olvasókat, hogy támpontot ad a személyiségfejlesztéshez és a szervezeti innováció fejlesztéséhez. Először az egyén szintjén, utána csapatszinten, majd szervezeti szinten tárja fel a személyi kreativitás fejlesztésének, a sikeres kreatív csapatépítésnek, majd az innovációs szervezet megvalósításának módszerét. A világon már számos könyv született külön-külön a kreativitásról, a vállalati kultúráról és a szervezeti innovációról. Trompenaars nem csupán kutató, mindig praktikus tanácsokat ad a könyvében. A mostani könyve sem kivétel. A korábbi kutatásokat, gondolatokat integrálva, „megemésztve” próbál hozzájárulni az állandóan megújítandó kreatív személy, csapat és szervezet felépítéséhez. Ahogy a könyv alcíme is elárulja, a mű központi filozófiája az emberek és a szervezet összekapcsolása az innovációs kultúrában. Más szóval, mint ezt Peter Woolliams professzor a könyv előszavában kifejti, a könyv össze akarja kapcsolni a személyt, a csapatot és a szervezetet fejlesztését a munkaerő képességeinek és motivációjának állandó megújításával. Ebben a szerző kulcsfontosságot tulajdonít a vezetőknek, a menedzsereknek, akiknek magatartásán és tettein múlik a kreativitásnak és innovációnak kedvező hangulat biztosítása, illetve az innovációs kultúra létrehozása a szervezetben. Ez az innovációs kultúra pedig nélkülözhetetlen a szervezet hosszú távú fenntarthatóságához.

A könyv első fejezetében a szerző először az egyéni kreativitásról szól, a második fejezetben a sikeres és kreatív csapatok létrehozásának összetevőit, ezek működésének leírását körvonalazza, majd a harmadik fejezetben tanácsokat ad a szervezeti kreativitás és az innováció megteremtéséhez. E tanácsok

alapja a szerző által korábban kifejlesztett dimenziós modell és a modellekben kifejtett dichotomikus dilemmák összehangolása, összebékítése.

Az első fejezetben a szerző bemutatja a világ 765 vállalati vezetőjének interjúja alapján készült IBM-tanulmányt, amelyben leírja, hogy a vállalati vezetők most már az innovációt nem a hagyományos értelemben vett találmányra, vagy új termék, új eljárás fejlesztésére értik, hanem az innováció differenciáló hatását hangsúlyozzák. Ebben a könyvben a szerző bemutatja azokat az új folyamatokat, melyekkel a szervezeti vezetők az alkalmazottakat még kreatívabb gondolkodási módra tudják serkenteni. De az innovációs fejlesztési folyamat szempontjából ellenkező irányú hatások, jelenségek is megfigyelhetők. A meglévő oktatási rendszerről azt állítja, hogy elnyomja a kreativitás kibontakozását. Szervezeti szinten is inkább az ellenőrzést szolgálmazza a hibák elkerülése céljából. A különböző munkaértékelési módszerek nem elég hatékonyak ahhoz, hogy a kreatív személyek áttörését biztosítsák, ezért a világ inkább a szabványosítás felé halad. Ugyanakkor a globalizáció erősödésével egyidejűleg az üzleti világ egyre jobban diverzifikálódik a vállalatok nemzetközi fúziói és a felvásárlások következtében. Ebben a helyzetben jelentős szerepet kap a vezető.

A könyv célja a vállalati vezetőknek olyan új megközelítéseket adni, melyeken keresztül a szervezeteket még innovatívabbá teszik. A szerző az innovatív kultúrát három szintre osztja: egyéni, csapat- és szervezeti kultúrára. Egy szervezet csupán kreatív személyek biztosításával lehet innovatív, de ez nem elég, csak akkor tud igazán innovatívan működni, ha a kreatív személyek egymást ki tudják egészíteni. Ebben a vezetők lényeges szerepet töltenek be. Ezért a szerző alulról építi fel innovációt növelő módszerét, először az egyén, majd a csapat, végül a szervezet szintjén.

A második fejezetben megmutatja, hogyan lehet növelni az egyéni kreativitást új szemlélettel, a korábban más kutatók által fejlesztett módszerek átdolgozásával, többek között az MBTI (a Myers-Briggs típusindikátor nevű személyiség-teszt alapján kidolgozott elmélet) módosításával. A klasszikus MBTI négydimenziós állapotterével osztályozza az embereket: introvertált (intraverted) – extovertált (extraverted), érzékelő (sensing) – intuitív (intuitive), gondolkodó (thinking) – érző (feeling), megítélő (judging) – észlelő (perceiving). A szerző ezek helyett a polarizált személyiségtípusok helyett javasolja az ún. integrált típusú indikátor modelljét (Integrated Type Indicator Model), amely a két szélsőséges pólust összebékítő indikátort kínál. Nézzük meg konkrétan, miről van szó. A hagyományos MBTI-tesztnél a következő típusú kérdések szerepelnek a gondolkodó és az érző típusú személyiség meghatározására. A feladat így szól: „Amikor döntést hozok, akkor legfontosabbnak tartom, hogy:

- a) figyelembe vegyem a többiek véleményét
- b) határozott konklúzióra jussak.”

A gondolkodó személyiség a b)-t választja, az érző személyiség az a)-t. A szerző azonban ezt a fajta dichotomikus gondolkodást a nyugati világ gondolkodásának tulajdonítja. A keleti kultúrában a yin-yang vagy a taoista filozófia más gondolkodási módok meglétét sugallja. Ezért aztán úgy véli, hogy az igazán

kreatív személy a két pólust összebékítő személyiséggel rendelkezik. Éppen ezért javasolja az ún. integrált típusú indikátort. Ennél a típusnál a következő két válasz az integrált személyiség mutatója.

- c) mielőtt dönt, figyelembe veszi a többiek véleményét.
- d) határozott, és ezért mások véleményét is el tudja fogadni.

A szerző szerint azzal a megközelítéssel, hogy az egyén mennyire tudja kibékíteni a két pólus közötti dilemmát, el lehet dönteni a kreativitás mértékét. Trompenaars ezt a képességet innovatív kompetenciának nevezi. Amíg a középvezetők külön dolgoznak ennek meg annak a célnak a megvalósításán, addig a felső vezetők látszólag ellentétes célokkal, dilemmákkal foglalkoznak, amelyeket állandóan megpróbálnak összeegyeztetni, összehangolni, kibékíteni. A szerző, mielőtt a végső konklúziót meghozta volna, megkérdezett 250 különböző nemzetiségű középvezetőt, és ezt követően jutott olyan végeredményre, hogy a kreatív személyek mindig két pólus között mozognak, és a kreatív folyamat olyan folyamat, amelyben különböző logikákat egyesítenek. A szerző a japánkertről szólva elmondja, hogy különböző nézőpontokat kell összegyűjteni, hogy a kertben minden séta kreatív legyen, mert ha együtt sétálunk, akkor össze lehet kapcsolni az én nézetemet a tieddel (Trompenaars: 73).

Ahhoz nem elég a kreatív személyek léte, hogy innovatív legyen a csapat vagy a szervezet. A harmadik fejezetben a szerző bemutatja a sikeres és kreatív csapat összetevőit és működtetési módját. A sikeres innovatív csapat ismérve a következő három fő tényező kombinációjából alakul ki. A csapat tagjai:

1. különbözőek.
2. megosztják a tudást és a tapasztalatokat egymással.
3. ügyelnek az alapvető végrehajtási folyamatokra, különösen a vezetői képességre.

A legfontosabb innovációs forrás a csapat nemzetközisége, vagyis a multikulturális diverzifikáció az innováció nagy forrása a csapat számára. Ebben a multikulturális közegben a szerző hét dimenziója segítségével, a kulturális értékek különbözőségének integrálásával, összehangolásával javasolja a csapatot innovatívvá tenni. Ezt az integráló képességet innovatív kompetenciának hívja a szerző. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít itt az összehangoló vezetői szerepnek.

A negyedik fejezetben a szervezeti szinten felmerülő dilemmák megoldásával foglalkozik a szerző. Például az alkalmazottak részvétele kontra hatalomtisztelet, vagy csapatszellem kontra egyéni kreativitás, a csapatok hatékonysága kontra csapatról szóló kulturális ismeretek alkotása. Az innovatív kultúra teremtése kreatív egyéneket és találmányos csapatot feltételez. Ezek azonban csak szükséges előfeltételei a szervezeti szintű innovációnak, de önmagukban nem elégségesek. Ahogy az egyének viselkedése is meghatározó a csapatban, úgy a csapatok közötti dinamika is nagyon fontos. Ez a fejezet a szerző és kutatótársa, Hampden-Turner elemzéseiből összegyűjtött tényekre támaszkodva tár-

gyalja a dilemmákat, vagyis az innovációs integrált kultúra megteremtésének módozatait, ami jelen esetben az adaptáció/rugalmasság, feladatok/célok, szerkezet/megbízhatóság és hűség/elkötelezettség dilemmáira fordítható le.

Az ötödik fejezet a könyv mondanivalójának az összefoglalása, azaz a vezetőknek, menedzsereknek ajánl olyan megoldásokat, amelyekkel segíti a szervezetüket innovatívvá tenni. A szerző a dilemmák megoldására szemléletváltást javasol. Végső soron a szervezeti innováció sikere azon múlik, hogy a vezetőség meg tudja-e határozni és érvényesíteni tudja-e a szervezeti értékeket az innovációs teljesítmény növelése érdekében. Az itt szóbanforgó 'érték'-nek az értéke azon alapszik, hogy az 'érték' mennyire tudja segíteni a szervezetet az alapvető innovációs dilemmák összehangolásában, amelyekkel a vezetők és a dolgozók szembesülnek. A szerző által elnevezett 'dilemma-gondolkodás' ('dilemma thinking') módszere erre a kérdésre ajánlja a multilépés módszertani keretet, amelynek a segítségével az emberek együtt meg tudják találni, milyen értékeket és viselkedéseket képesek elfogadni és melyeket nem. A szerző kutatása és gyakorlata szerint a zseniális és sikeres szervezeti innováció folyamatának négy összetevője illetve fázisa van: 1. szervezeti és kulturális különbségek elismerése, 2. ezeknek a különbségeknek a tiszteletben tartása, 3. az előző két fázisból adódó kulturális dilemmák és az innováció összehangolása, 4. ezeknek a megvalósítása és elültetése, meggyökereztetése.

A mű számos karikatúraszerű illusztrációjával, diagramjával könnyű és élvezetes olvasmány. A könyvet elsősorban az üzleti világ vezetőinek szánta a szerző, de a vállalati dolgozóknak, a vállalkozást és menedzsmentet tanuló diákoknak, az interkulturális menedzsmenttel foglalkozó tanároknak, kutatóknak, tanácsadóknak is ajánlható. Ne feledkezzünk meg azonban az interkulturális közegben dolgozó összekötő tolmácsokról sem. Véleményem szerint különösen a kollektivisták értékrendű közegben dolgozó összekötő tolmáctól sokszor elvárják, hogy csapatban, a szervezet tagjaként dolgozzon, a csapat szerves részét képezze, és hangolja össze a különböző kulturális közegből jövő emberek érdekeit. A tolmácsoknak sem ártana tudniuk az emberi erőforrás-menedzsmentről a nemzetközi üzleti világban és a multinacionális vállalatoknál, és azt is érdemes volna ismerniük, hogyan és milyen stratégiákkal fejleszthető a kreatív személyiség, és milyen módon kapcsolható össze a kreatív személyiség a vállalati innovációval.

Marianne Lederer

La traduction aujourd’hui – le modèle interprétatif

**(Cahiers Champollion n° 9 Lettres Modernes Minard,
Caen, 2006. 196 pp. ISBN : 2-256-91102-0)**

Csizmadia Dominika

Marianne Lederer a francia fordítástudomány kiemelkedő alakja. Aktívan részt vesz az 1957-ben alapított neves párizsi Tolmács- és Fordítóképző Főiskola (École des Interprètes et des Traducteurs – ÉSIT) oktatói és kutatói munkájában, melynek 1990-től 1999-ig volt igazgatója, ma a Fordítástudományi Kutatóközpont (Centre de Recherche en Traductologie) vezető tanára. Több évtizedes magas szintű tolmácsolási tapasztalatát számos fordításelméleti és didaktikai könyvben és cikkben foglalta össze szerzőként, társszerzőként vagy szerkesztőként. Ebben a fordítástudományi alapműnek számító könyvében Marianne Lederer a Danica Seleskovitch-csal közösen kidolgozott interpretatív fordításmodell, a szövegértelelem-elméletet mutatja be.

Ez az elmélet nem csupán a francia, de a nemzetközi fordítástudományi körökben is nagy visszhangot keltett, számos szerző idézi, hivatkozik rá, és azóta is több kutatás kiindulópontjául szolgál. Ugyanakkor sokan, főként műfordítók és a műfordítás elméletével foglalkozók bírálják is, hiszen az értelemszerű fordítás szerintük etnocentrikus és annexionista fordításvezetékhez vezethet. Mindazonáltal az interpretatív modell egyik legfőbb érdeme éppen az, hogy az egyéb fordításelméleti irányzatokkal, elméletekkel ellentétben, általában véve alkalmazható a fordításra, függetlenül annak műfajától és a konkrét nyelvpároktól. Másik lényeges jellemzője, hogy magát a fordítás folyamatát írja le. A fordítást mint emberi cselekvést vizsgálja, s ezáltal mindenképpen gazdagítja a mai fordítástudomány palettáját, hiszen a különböző, főként angolszász, német és orosz irányzatok inkább a fordítás kiindulópontjául szolgáló forrásszöveg és a végeredményének tekinthető célszöveg kapcsolatát, a nyelveket és a kulturális tényezőket tanulmányozó kutatások irányába mutatnak.

A 196 oldalas könyv, melynek első kiadása 1994-ben jelent meg Párizsban, az Hachette kiadónál (Marianne Lederer: *La traduction aujourd’hui – le modèle interprétatif*, Hachette, coll. F / Références, Paris, 1994, 224) érthetően, számos gyakorlati példával illusztrálva mutatja be az interpretatív fordításmodell.

A szerző már a kétoldalas előszóban deklarálja tudományos álláspontját, miszerint minden megértés értelmezés, s ez alól a fordítás sem kivétel, hiszen „a sikeres fordítás záloga a szövegek értelmezése és a nyelven kívüli ismeretek alkalmazása” (5. o.). Ez az egyetlen vezérgondolat hatja át az egész könyvet, mely elméleti és gyakorlati részre oszlik.

Az *Aspects théoriques de la traduction* c. első részben Marianne Lederer arra a kérdésre próbál választ adni, hogy mi a fordítás? Az itt bemutatott interpretatív fordításmodell szerint „a fordítás folyamata három szakaszból áll: a forrásszöveg megértése, az értelem nyelvi formájából való kiragadása (deverbalizálás) és a megértett gondolatok, az átértzett érzések másik nyelven történő kifejezése” (7. o.).

Az első fejezetben az értelmezésen alapuló fordítás bemutatásakor a szerző először is különbséget tesz a fordítás három szintje között, mely a saussure-i értelemben vett *langue* és *parole*, valamint a szöveg szintjén valósul meg. Lederer szerint csak ez utóbbi tekinthető valódi fordításnak, mert csak ezen a szinten lehet az értelmet megragadni. Értelmet fordítani azonban lehetetlen értelmezés nélkül, amire Lederer az *Interpréter* c. alfejezetben mutat rá, majd különbséget tesz a szóbeli és írásbeli közvetítés között, és néhány oldal erejéig kitér a fordítás interpretatív magyarázati modelljének szóbeli eredetére is, hiszen mind ő, mind Danica Seleskovitch a konferenciatorlmácsolásban szerzett tapasztalatai alapján dolgozta ki a fordításban kevésbé látványos, de mégis éppúgy érvényesülő interpretáción alapuló fordításmodellt. A fejezet további részében részletesen megismerkedhetünk a fordítási folyamat három szakaszával. Megtudhatjuk, hogy az értelmet a fordító, éppúgy, mint a tolmács ún. értelemegységek szerint ragadja meg: ezek azok a mentális reprezentciónak megfelelő minimális egységek, amelyek nyelvi és nyelven kívüli ismeretek összekapcsolódásának eredményeképpen jönnek létre: e szint alatt csak szó szerinti fordításokat lehet készíteni. Egy szöveg megértése magában foglalja a szöveg explicit nyelvi összetevőjének és az implicit komponensnek a megértését is. A megértett és deverbalizált értelem célnyelven történő újrafogalmazása a fordítás harmadik, befejező szakasza, amely során a fordító megteremti a forrás és a célszöveg közötti ekvivalenciát.

Az első rész második fejezetében (*Équivalences et correspondances*) a szerző a fordítástudomány központi, ám annál kényesebb témáját, az ekvivalencia kérdését érinti, különbséget téve az ekvivalencia (*équivalence*) és a formális megfelelés (*correspondance*) között. Számára az ekvivalencia csakis értelem-ekvivalencia lehet, függetlenül a megfogalmazás nyelvtani vagy lexikális különbségeitől. E fejezetben tér ki a szinekdoché jelenségére és az ekvivalencia megteremtésében játszott szerepére is. Mindazonáltal Lederer elismeri, hogy minden szöveg szükségképpen tartalmaz formális megfeleléseket is, ilyenek a szándékosan választott szavak, a felsorolások vagy a pontosan körülhatárolt referenssel rendelkező szakszavak. Ha ezeknek a szavaknak létezik pontos megfelelője a célnyelvben, akkor annak kell a fordításban szerepelnie (53. o.). Ha viszont nincs egy szónak pontos megfelelője a célnyelvben – és ez a gyakoribb eset –, akkor az ekvivalenciateremtés nehézsége miatt egyesek arra a következtetésre juthatnak, hogy a fordítás a lefordíthatatlan szavak miatt mindenképpen veszteséggel jár. Marianne Lederer nem tartozik közéjük. Szerinte attól fogva, hogy a fordítás nem a szavak, hanem az értelem szintjén történik, nem beszélhetünk fordíthatatlanságról, hiszen az értelem *mindig* átvihető egy másik nyelvbe. A fordítói szabadság és hűség évszázados vitáját pedig úgy dönti el, hogy a szöveghez való hűség csakis az értelemhez való hűséget jelentheti.

A harmadik, *Langage et traduction* c. fejezetben a szerző elveti azt az elterjedt nézetet, miszerint „a fordítás pusztán megfelelések és nyelvi-nyelvészeti tanulmányok kérdése” (71. o.), és elveti azt az irányzatot is, amely a fordítás-tudományt a nyelvészet részének tekinti. Azért, hogy rávilágítson arra, hogy „a fordítást miért nem a nyelvészet felől kell megközelíteni” (u. o.), a 20. századi nagy nyelvészeti irányzatok rövid bemutatásával felvázolja a nyelvészet és a fordítás viszonyát, majd olyan fogalmakat definiál, mint *nyelv*, *beszéd* és *szöveg*. A fordítás csak akkor valósulhat meg a szöveg szintjén, ha a szöveg tartalmaz diszkurzív paramétereket is, ellenkező esetben csupán ún. makrojelről beszélhetünk, amely mindig többértelmű; így a fordító csak értelemhipotéziseket fogalmazhat meg, ami lehetetlenné teszi a szöveg pontos értelmezését. A fejezetet a szerző az értelmezés két példájával zárja: a színészi interpretálást és a nyíltan kifejezett interpretálást mutatja be a színész Louis Jouvet és az író Carlo Coccioli művein keresztül.

Az első rész elméleti fejezetei után a könyv második része (*Les pratiques de la traduction*) gyakorlati kérdéseket tárgyal.

A *Les problèmes pratiques de la traduction* címet viselő első fejezet számos példán keresztül mutatja be azokat a problémákat, amelyekkel a fordítók nap mint nap szembesülnek. „Ideális esetben a fordítás egy szöveg fogalmi és érzelmi tartalmának egyik nyelvről a másikra való közvetítését jelenti, amit egy tökéletesen kétnyelvű fordító hajt végre, aki teljes mértékben azonosul az eredeti szöveg írójával, és tisztában van a szöveg olvasóinak várható reakcióival. Elméletileg semmilyen nyelvi, kulturális, stilisztikai, tematikai vagy terminológiai akadály nem jelent számára problémát” (93. o.). A valóság azonban ettől igen távol áll, s ez okozza a gyakorlatban megfigyelhető problémákat. Lederer szerint az egyik legfőbb hiba a deverbilizálás hiánya, amely megjelenhet mind a szavak, mind a mondatok szó szerinti átírásában is, noha „fordítás közben ösztönösen érezzük, hogy a szó nem a fordítás egysége” (98. o.). A másik fő nehézséget gyakran a kulturális tényező átvitele jelenti, hiszen „azoknak a tárgyaknak és fogalmaknak, amelyek kizárólag egy adott kultúrához tartoznak, nincsenek lexikai megfelelőik a befogadó kultúrában, és ha mégis sikerül kifejeznünk ezeket, nem számíthatunk arra, hogy a fordított szöveg olvasói tökéletesen tisztában lesznek e tárgyak és fogalmak természetével” (102. o.). Ezt a problémát márpedig a fordítónak meg kell oldania. A szerző itt a reáliák átvitelének különféle módszereit veszi számba és illusztrálja példákkal: az adaptációt, a teljes átalakítást, az explicitációt, az etnocentrizmust és – szélsőséges esetben – a kulturális tényező figyelmen kívül hagyását.

A *Traduction et enseignement des langues* c. második fejezet véleményem szerint inkább a francia olvasóközönséget célozza meg, noha más olvasók is kétségkívül érdekesnek találhatják. Franciaországban ugyanis a nyelvtanításban komoly hagyománya van az idegen nyelvről anyanyelvre (*version*) és az anyanyelvről idegen nyelvre (*thème*) való fordításnak mint didaktikai módszernek, ami természetesen más országokról is elmondható, de a francia iskolarendszerben ez a gyakorlat annyira erős, hogy gyakran összetévesztik a fordítás didaktikájával. Ez nem csupán azért jelent problémát, mert a pedagógiai célzatú fordítás és a professzionális fordítás nem ugyanazt a nyelvismereti szintet feltételezi,

de azért is, mert a pedagógiai fordítás esetében éppen „a két nyelv közti formális megfelelések elsajátítása a cél, a másokban pedig olyan módszereké, amelyek lehetővé teszik ekvivalenciák létrehozását bármely két nyelv vonatkozásában” (112. o.). A fejezet végén a szerző bemutatja azokat a módszereket, amelyekkel az ÉSIT-ben tökéletesítik a fordítónövendékek nyelvtudását, valamint azt a pedagógiát, amely szerint a fordítóképzés zajlik.

A harmadik fejezet (*La traduction en langue étrangère*) legfőbb érdeme, hogy részletesen kitér a B nyelvre történő fordítás igen ritkán tárgyalt kérdésére. Az persze érződik, hogy a szerző – lévén, hogy francia az anyanyelve – nem tud igazán belehelyezkedni a kis nyelvek számára fontos problémákba, de erőfeszítései mindenképpen értékelendők. Valószínűleg éppen ennek ellensúlyozására egy norvég kutató, Antin Fougner Rydning disszertációját veszi alapul, aki a B nyelvre való fordítás elfogadhatóságát vizsgálja, abból a tényből kiindulva, hogy a kis nyelvek esetében a fordítók kénytelenek megszegni azt az általános szabályt, miszerint csak anyanyelvükre fordíthatnak. Ez viszont olyan elméleti és gyakorlati problémákat vet fel, amelyekkel a nagy nyelveket anyanyelvként használó fordítók, fordítástudománnyal és fordítóképzéssel foglalkozó szakemberek általában nem foglalkoznak, holott a világ nyelveinek többségét érintő kérdésekről van szó.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a gépi fordítás témakörét tárgyalja az emberi fordítás perspektívájában, hiszen „az informatika egyre nagyobb szerepet kap mindennapi életünkben, és ennek megfelelően a fordítók életében is” (141. o.). A gépi fordítás rövid történeti áttekintése után bemutatja, hogy – mivel a teljes egészében gép által végzett fordítás ma még korántsem vezet kielégítő eredményre – az ember milyen szerepet kap a gépi fordítás során, majd részletesen kitér az ember és a gép összehasonlítására. A különbségek az emberre jellemző egyéni szókincsből, a többértelműség különféle formáiból, a deverbálizálás képességéből és az értelem közvetlen észleléséből adódnak. Hasonlóság mutatkozik ugyanakkor az ember emlékezetében jelen lévő lexikális hálózatok és az ún. „alnyelvek” (*sub-languages*) között, a szó szerinti átírás emberre és gépre egyaránt jellemző jelenségében, valamint az átvitelből adódó többértelműségek esetében. Ám mivel a gép egyre inkább közeledik az emberhez, egyre szélesebb azon területek köre, ahol – ha nem is helyettesíti teljes egészében az embert – mindenképpen komoly segítőtárs lehet az emberi fordításban.

A könyvet rövid utószó, két függelék, egy igen hasznos szójegyzék, irodalomjegyzék és tárgymutató zárja.

A könyv *A fordítás ma* címen 2008 májusában magyarul is megjelent az Equinter Kiadó gondozásában, s ezzel jelentős hiányt pótol a hazai könyvpiacra.

Szemle

Szöllősy Judy

Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English.

(Budapest: Corvina. 2007.

163 pp. ISBN: 978 963 13 5556 7)

Csorba Gábor

Angol nyelvterületen a különböző stilisztikai és nyelvhasználati útmutatók hosszú múltra tekintenek vissza. Sir Ernest Gowers eredetileg hivatalnokok számára írta ma is nagy becsben tartott *The Complete Plain Words* című művét, de H.W. Fowler *Modern English Usage* illetve William Strunk Jr. és E.B. White közösen írt *The Elements of Style* című munkáik is sok nyelvtanár, szerkesztő, újságíró és fordító polcán megtalálhatók. Ezek és más hasonló útmutatók alapján indult el az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban (de más angolul beszélő országban is) az ún. *Plain English* mozgalom, amely a tiszta, funkcionális és tudatos nyelvhasználatot hirdeti és támogatja, és megpróbálja az angol nyelvet megszabadítani az idők folyamán ráakódott sallangtól.

Ezek a művek elsősorban a fogalmazáskészséget hivatottak javítani a követendő nyelvezet, szóhasználat, stílus stb. tudatosításával, és mint ilyenek, meghatározó szerepet töltenek be az angolszász kulturális világban. Bárki, aki hasonló témájú könyvet szeretne írni, akarva-akaratlanul ezt a hagyományt folytatja, és e téren manapság valóban nincs hiány angol nyelvű nyelvhasználati útmutatókban.

Szöllősy Judy, a New York-i patinás Barnard College egykori növendéke is ezt a hagyományt követi abban a tavaly megjelent könyvében, amely a fordítási szakirodalomban még mindig alulreprezentált idegen nyelvre való fordítást taglalja a legjobb stilisztikai útmutatók elveit követve. Itt természetesen csak az elv az, ami összeköti az új és a régebbi műveket, hiszen Szöllősy nem azzal foglalkozik, hogy saját gondolatainkat hogyan öntsük (angolul) a legtisztább formába, hanem hogy mások gondolatait hogyan tegyük át egyik nyelvből a másikba. Megvan rá minden oka, hogy ezzel foglalkozzon, hiszen már évtizedek óta fordít, szerkeszt, oktatja a fordítást és megpróbálja bárkibe beleoltani a fordítás iránti szeretetet, aki csak egy kis hajlandóságot is mutat ez iránt.

Az angolszász kultúrára jellemző funkcionalitással írja le a legkülönbözőbb fordítási problémákat, amelyekkel a nem angol anyanyelvű, de angolra fordító diákok, hallgatók, fordítók szembesülnek munkájuk során. A szerző a könyv elejétől szinte kézen fogja az olvasót, és lépésről lépésre tárja fel a fordítás nehézségeit, buktatóit, a hibákat és melléfogásokat. Mindezt viszont ugyanolyan odaadással és szeretettel teszi, mint ahogyan a kortárs magyar irodalmat is fordítja lankadatlanul, aminek eredményeként a nemzetközi szakvélemény már régóta csak szuperlatívuszokban beszél munkájáról.

Megpróbálja végigvezetni az olvasót azon a rögsön, amely a gondolattól elvezet a legtisztább nyelvi

formáig. Közben néhol irodalmi idézetekkel vezet be az egyes fejezeteket, rengeteg példával szemlélteti a hibákat (főképpen nyelvszakos egyetemi hallgatók fordításából vett példákból okulhatunk), és a legfontosabb tudnivalókat többször is megismétli a könyvben. Olykor lépésenként vezet végig bennünket azon a folyamaton keresztül, hogy hogyan alakítható át egy-egy hibás szófordulat, magyar gondolatmenetű angol szövegrész, elangolosított magyar kusza mondatösszevétel olyan formába, amely nemcsak hogy nem fogja arra készíteni az angol olvasót, hogy elaludjon a könyv felett, de izgalommal és élvezettel olvasatja magát tovább.

A könyv alaptémáját tekintve az anyanyelvi interferencia fordításban betöltött nemkívánatos szerepéről szól, és teljes mértékben a preskriptív hitvallás szellemében íródott. Ez talán elidegenítheti a fordítást csak deskriptív szemszögből vizsgáló fordítás kutatókat e könyv kézbevétele után, ezért azonnal hozzáteszem, hogy a fordításelmélet nagyon sok témája felmerül benne. A gyakorlaton keresztül, és a példák, majd az ezt követő kommentárok révén szóba jönnek a műfajok, a normativitás, a szövegkonvenciók, a fordítás és az ideológia szerepe, a funkcionális megközelítés, és itt-ott még a kohézió és koherencia is. Természetesen ezek a fordításelméleti terminusok sehol sem szerepelnek a könyvben, de az éber olvasónak azért szembeötlnek, hogy például a fordításokban a hiányzó antecedensek a kohézióval hozhatók kapcsolatba, vagy hogy az a többször hangoztatott megállapítás, mely szerint a szavaknak nem jelentésük, hanem használatuk van, a normativitás témájához kapcsolódik.

A könyv 33 fejezetében sok mindentről szó esik. Az előszó és az (ideális) fordító jellemzése után képet kapunk a fordítás alapvető modelljéről, amelyet a fordítási előkészületekről szóló rész követ. Ebben olyan tanácsok hangoznak el, melyek azáltal könnyítik meg a későbbi fordítói munkát, hogy a bajt megelőzik, és nem orvosolni próbálják. A fordítási stratégiák megtervezésére buzdítják az olvasót, arra, hogy próbálja már előre kiszűrni (és kiszűrni) azokat a részeket a fordítandó szövegben, melyek majd később, amikor valóban nekilát, fejfájást okozhatnak. A jelentés négy aspektusát végigpásztázva eljutunk a mondatokról és bekezdésekről szóló részhez, ahol többek között azt tudatosíthatjuk magunkban, hogy a fordítás egysége nem a szó, hanem a mondat, vagy még inkább a bekezdés. Erre pontot tesz a központozásról szóló kitérő, és miután a magyar és angol konvenciókat is átvettük, a jellemző nyelvtani hibák következnek – a szenvedő és cselekvő igemódok használata, a rossz helyre tett melléknévi igenevek, a hiányzó vagy hibás antecedensek és névmások kerülnek itt terítékre.

A következő rövid részben a jelentés szinonimákra bomlásáról és ezeknek kontextusban betöltött szerepéről kapunk némi bővebb információt, majd a szerző rátér arra, hogy leleplezze a *Hunglish*, azaz a magy angol jellemző megnyilvánulásait. A két nyelv és kultúra valóságsszemlélete közötti különbségeire, a politikai nyelvhasználat fordításra tett hatására, a nyelvi etikettre és még más részletekre derül itt fény. Ez után következik egy-két rövid fejezet a megszólítások, a személy- és helynevek, rangok, a hamis barátok, az idiómák és más szókapcsolatok fordítási nehézségeiről és

tévesztéseiről. A stílus is szóba kerül, és ennek függvényében (még egyszer) olvashatunk arról, hogyan határozza meg a mondat- és bekezdésszerkezet, a nyelvtan (és a nyelvtani hiba), illetve a terjengős fogalmazásmód a fordítás minőségét és hangzását. Ezután már csak néhány stilisztikai hibajavító javaslat következik, majd a párbeszéd fordításáról szóló fejezet után a fordítás szerkesztési tennivalói zárják a könyv tényleges tartalmát. Itt a címekről, a szavak elválasztásáról, a lábjegyzetekről és a szerzői jogvédelemről olvashatunk más egyebek mellett. A könyv egészében végighúzódo 43 szabályból a végén még egy kis emlékeztető lista is segíti a feledékenyeket, majd a mű az ajánlott szótárakkal, segédkönyvekkel és más hasznos kiadványokkal zárul.

Szöllősy e könyvet bevallottan nem irodalmi szövegek fordítására ajánlja (az irodalmi fordításról szóló folytatás már készülöben van), de használható fordítási alapkursus tankönyveként is (többen már ki is próbálták), vagy mint segédkönyv az angol nyelv tudatosításához és gyakorlásához. Akinek pedig ezen felhasználási javaslatok egyike sem tetszik, az nyugodtan olvashatja merő szórakozásból is, mert a könyv, mint a legjobbak általában, egyszerre tanít és szórakoztat.

Michel Ballard

Qu'est-ce que la traductologie?

(Arras: Artois Presses Université.
2006. 306 pp. ISBN: 2-84832-046-X)

Balogh József

Michel Ballard, a könyv szerkesztője, az Université d'Artois a CERTA (Centre de Recherche en Traducto-

logie de l'Université d'Artois) által 2005 tavaszán szervezett nemzetközi kollokviumon elhangzott előadásokat rendezi egy kötetbe. Az elhangzott előadások mindegyike a fordítástudományhoz köthető. A CERTA olyan neves kutatókat hívott meg a világ számos részéről, akik évek óta fordítástudományi kérdésekkel foglalkoznak, illetve akik a fordítástudomány és más kapcsolódó tudományágak viszonyát vizsgálják, avagy a fordítás oktatásában tevékenykednek, s nem utolsósorban olyanokat, akik aktív fordítói tevékenységet (is) végeznek.

Michel Ballard a franciaországi Université d'Artois vezető munkatársa, számos fordítástudományi és fordítástudománnyal kapcsolatos francia és angol nyelvű mű szerzője illetve társszerzője. Szerkesztőként igyekszik bemutatni a fordítástudomány területén végzett sokrétű kutatásokat, nemzetközi megközelítésben. Ezzel igen széles publikumot célt meg az érdeklődő laikustól a fordítástudományi szakemberekig.

A tanulmánygyűjtemény a bevezetésen és magának a szerkesztőnek az előadásán (*La traductologie, science d'observation*, pp. 179–194.) kívül 25 szerző munkáját tartalmazza.

Az előadássorozat kevésbé érintette a fordítástudomány történetét, ennek megfelelően sokaknál csak néhány utalás található erre a témakörre. Mégis, Henri Awaïss cikkében (*Je dis la „Traductologie” sans que j'en susse rien*, pp. 13–21.) elkalandozhatunk az abasszidák korába, avagy Claude Bocquet-nél tájékozódhatunk a fordítástudomány megnevezése és területének behatárolása körüli vitákról (*La traductologie: préhistoire et histoire d'une démarche épistémologique*, pp. 23–36.). Ehhez a témakörhöz kapcsolható még Marianne

Lederer írása is (*La théorie interprétative de la traduction – origine et évolution*, pp. 37–51.) a *théorie interprétative* eredetéről és annak az utóbbi harminc évben végbe ment fejlődéséről. Ezen elmélet tekinthető egyfajta szakításnak is a szigorúan nyelvészeti irányultságú elméletekkel, másrészt pedig újításnak is, amely a professzionális fordítók és tolmácsok szférájából indult ki.

Néhány szerző átfogó képet próbál meg felvázolni szűkebb hazájának, illetve tágabb földrajzi régiójának és a fordítástudomány kutatásának, a fordítástudomány és a fordítás oktatásának, továbbá a fordítástudományhoz kapcsolódó társtudományok viszonyáról. Ebbe a körbe sorolható a már említett, a Közel-Kelet rég- és közelmúltjáról szóló *Henri Awaïss* is. *Hassen Boussaha* az algériai helyzetet elemzi (*Questions de traductologie en Algérie*, pp. 53–60.), *Van Dai Vu* Vietnámba kalauzol el (*Le savoir-faire en traduction*, pp. 61–68.), míg *Maria Tenchea* és *Georgiana Lungu Badea* a romániai szituáció felvázolására vállalkoznak (*Perspectives roumaines sur la traductologie*, pp. 68–80.).

A fordítástudomány és más tudományok kapcsolatának elemzése is megjelenik a kötetben.

A traduktológia és a francia nyelvű irodalmak viszonyáról szól *Lieven D’hulst* tanulmánya (*L’apport des études de traduction aux études littéraires francophones: enjeux et limites de l’interdisciplinarité*, pp. 81–94.), míg *Christine Durieux* a fordítástudomány kifejezett határjellegéről értekezik (*La traductologie: une discipline limitrophe*, pp. 95–106.). *Daniel Gile* a fordítástudomány interdiszciplináris karakterére helyezi a fő hangsúlyt (*Regards sur l’interdisciplinarité en traductologie*, pp. 107–118.).

Az előadók egy másik csoportja specifikus (személyes, illetve egy adott elmélethez köthető) aspektusból közelít a fordítástudományhoz. Ezen megközelítési módokat tekinthetjük akár a szóban forgó tudományterület elágazásainak is. *Jean-Claude Chevalier* és *Marie-France Delport* korpuszelemzéseken keresztül arra vállalkoznak, hogy bemutassák, milyen módon szakad el egy nyelvészeti eredetű elemzés mód az „anyatudománytól” ahhoz, hogy jobban megismerjük a szövegeket és hogy jobban megérthessük, mit is tesznek voltaképpen a fordítók, s valójában mi is történik a fordítás bonyolult folyamatában (*Traduction, traductologie et linguistique*, pp. 119–132.) A fordítástudomány nyelvészethez való kapcsolódása szintén témáját képezi *André Dussart* értekezésének (*La traductologie: objet et objectifs*, pp. 133–144.). Ennek első részét egy rövid, de mégis tág horizontot felölelő történeti áttekintés képezi *Tesnière*-től *Vermeer*-ig, míg a második részben a hermeneutika és az irodalmi szövegek percepciójának összefüggéseiről olvashatunk. *John D. Gallagher* a szkoposz-elméletre fókuszál (*La théorie fonctionnelle de la traduction*, pp. 145–160.). *Jean-Marc Gouanvic* a fordítás *Bordieu* eszméi által befolyásolt szociológiai megközelítésének fejlődéséről szól a science-fiction és *Fenimore Cooper* írásainak tükrében (*L’enjeu d’une théorie sociologique de la traduction*, pp. 145–160.).

Andrew Chesterman megközelítésmódját *Karl Popper* és *Lakatos Imre* filozófiai koncepciói inspirálták (*Vers une traductologie poppérienne*, pp. 171–178.). *Teresa Tomaszkiwicz* a konverzációanalízis fontosságának kiemelése mellett azt javasolja, hogy fordítástudomány helyett fordítástu-

dományokról beszéljünk, mégpedig a nyelvtudományok, anyagtudományok, orvostudományok, műszaki tudományok stb. többes számban álló diszciplínákhoz hasonlóan (*L'analyse conversationnelle au service de la traductologie*, pp. 195–212). Christine Ragouet a professzionális fordítók világába vezeti be az érdeklődőket (*Sur la raison, sur le discours, sur la pratique du passeur: comment traductologisons-nous?*, pp. 213–226.). Christian Balliu a fordítás és a szakfordítás viszonyát és jellegzetességeit ecseteli az oktatás szemszögéből (*Une autre traductologie pour une autre traduction*, pp. 227–236.) Elisabeth Lavault-Olléon a fordítás oktatásának kérdéseit boncolgatva megállapítja, hogy annak két főbb vonulata létezik: az egyik a klasszikus, irodalmi-nyelvészeti megközelítésű, a másik pedig a professzionalizáló, a gyakorló fordítók valós problémáiból kiinduló fordításoktatás. A kettő közös nevezője az önálló fordítástudomány. Lavault-Olléon hangsúlyozza, hogy szükség van egy ún. funkcionális fordítástudományra ahhoz, hogy jobban fordíthassunk, s hogy a fordítást magát hatékonyabban oktathassuk (*Traductologie et / ou professionalisation*, pp. 237–250.). Freddie Plassard a fordítás elméletének és gyakorlatának viszonyára koncentrálna, valamint azt elemzi, hogy a professzionális fordítók mennyire tekintik hasznosnak a fordítástudományt magát. Az elmélet és a gyakorlat emberei közötti kommunikációról, annak nehézségeiről, a köztük lévő kommunikáció gyakori hiányáról, illetve az egymás melletti elbeszélésről sommás ítéletet mond a szerző (*Traductologues, traducteurs, un dialogue difficile*, pp. 251–270.). Lance Hewson a fordítástudomány metanyelvét teszi közérthetőbbé az

olvasók számára (*Évolution et emprise des métaphores de la traduction*, pp. 271–282.). Delphine Chartier tollából arról tájékozódhatunk, hogy a francia egyetemeken a fordítástudomány nem igazán bevett és hően szeretett tudományág. Ezen szituáció okait és következményeit járja körbe a neves oktató (*La traductologie à l'université: une grande absente*, pp. 283–292). Daniel Gouadec véleménye szerint a fordítástudomány mára oly mértékben multiszciplinárisává vált, hogy az a veszély fenyeget, hogy a fordítástudomány maga felolvad és eltűnik. Erre gyógyírként azt javasolja, hogy talán átfogóan modellálni kellene a fordítók szolgáltatói tevékenységét, mivel ezáltal létre lehetne hozni egy egységes(ebb) fordítástudományt (*Trop de traductologie tue la traductologie: plaidoyer pour une modélisation de la prestation de traduction*, pp. 293–299.).

A kötet záró részében (pp. 303–306.) az *Artois Presses Université* gondozásában eddig megjelent, a *Traductologie* című sorozat további egységeiről (számszerűen további 21 kötetről) informálódhatunk.

Összefoglalva: a Michel Ballard által szerkesztett, *Qu'est-ce que la traductologie?* című francia nyelvű kötetben 25 szakember próbál meg arra a kérdésre választ adni, hogy mi is az a fordítástudomány. A 25 szakember geográfiailag más-más helyről származik: van köztük természetesen francia, a frankofón országokból belga, svájci és kanadai, Afrikából algériai, a Közel-Keletről libanoni, a Távol-Keletről vietnámi, Európa nemzetei közül képviseltetik magukat a finnek, a lengyelek, a németek és a románok, és ez a földrajzi heterogenitás a nézőpontok páratlanul széles panorámáját tárja elénk.

**„A kárpít és a fonákja”
Műfordítás a hispán világban.
VI. Nemzetközi Hispanisztikai
Konferencia.**

(Budapest, 2008 május 28–30.)

Szijj Mária

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának (ELTE BTK) Spanyol Nyelv és Irodalom Tanszéke és a budapesti Cervantes Intézet közösen rendezte meg a VI. Nemzetközi Hispanisztikai Konferenciát, mely egy tíz éve indított sorozat újabb állomása volt. A Cervantes Intézet harmadik éve vesz részt a találkozó lebonyolításában. A konferenciát a spanyol kulturális központ Vörösmarty utcai patinás épületében tartották.

A hagyományok szerint a találkozók mindig egy adott témát járnak körül. Eddig *A 98-as nemzedék a filozófia fényében* (1998, Szeged), *Cervantes és a modern próza* (2000, Debrecen), *A tér a modern spanyol nyelvű irodalomban* (2003, Budapest), *A metamorfózis a spanyol nyelvű irodalomban* (2006, Budapest) és *A gyermek a spanyol nyelvű irodalomban* (2007, Budapest) került terítékre, ez alkalommal pedig a műfordítás, innen sajátos fantáziacíme, mely a *Don Quijote* egy részletére utal (II, 62.):

Én mégis azt hiszem, hogy valamit egyik nyelvről a másikra fordítani, kivéve a nyelvek két királynőjét: a görögöt és latint, szakasztott olyan, mintha az ember visszajáról nézné a flamand szőnyeget; igaz ugyan, hogy az alakok így is látszanak, de tele vannak szálakkal, ezek elhomályosítják őket, s korántsem oly tiszták, világosak, mint a szőnyeg színe felől. Aki

könnyű nyelvről fordít, nem erősíti meg sem szellemét, sem nyelvkészségét, éppoly kevéssé, mintha másolna. (Győri Vilmos fordítása, Benyhe János átdolgozásában)

A szervezők – akik felhívásukban Cervantesen kívül a fordítást az irodalom kulcsproblémájának tartó Borgesre is hivatkoztak – úgy vélték, hogy a nyelvészet, a szemiotika- és kultúrakutatás több évtizedes fejlődése ellenére a műfordítás nem kap kellő hangsúlyt. Így arra buzdították a résztvevőket, hogy túllépve Don Quijote sommás véleményén, minél több nézőpontból elemezzék a műfordítás jelenségét. A javasolt irányvonalak: a műfordítás elméleti kérdései a fordítástudományon belül, régi és modern művek fordítása, a szépirodalom fordítása és annak fogadtatása, az irodalmi kánonok, műfajok szerinti fordítás, intertextualitás, a fordítás szerepe a másság közvetítésében, a fordítás és az aszimmetrikus kapcsolatok, konkrét szerzők és művek fordításával kapcsolatos kérdések, valamint a műfordítás helyzete Közép- és Kelet-Európában általában, különös tekintettel Magyarországra.

A konferenciasorozat presztízsét tükrözi a résztvevők egyre növekvő száma. A tíz éve először megrendezett találkozón húsz előadás hangzott el, most majdnem nyolcvan. Húsz országból érkeztek előadók, tizenhárom európaiból, valamint Latin-Amerikából, az Egyesült Államokból és Tunéziából. A magyar felszólalók a szakma kiemelkedő szaktekintélyei, illetve doktoranduszok, esetenként egyetemi hallgatók voltak. A hallgatóság regisztráció nélkül vehetett részt a rendezvényen.

A konferencia spanyol nyelven folyt, csak a plenáris ülésen volt

szinkrontolmácsolás, ahol két magyar nyelvű előadás hangzott el; egy előadó katalánul beszélt – a spanyol állam többnyelvűségét bizonyítva, de (relatív) lassan beszélt, hogy így próbáljon könnyíteni a hallgatóság helyzetén.

Az első nap az egyetem, a tanszék, a Cervantes Intézet, a spanyol nagykövetség és a kulturális tárca képviselőinek ünnepélyes beszéde után három előadás hangzott el a plenáris ülésen. Józan Ildikó (ELTE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék) *A hős fordító. Parabola és fordítás* címmel tartott előadást; Borges *Pierre Menard, a Don Quijote szerzője* című írását elemezte a fordításelméletek tükrében, és ezzel mintegy felvázolta a konferencia két fő irányát. Julio Pietro (Potsdami Egyetem) a fordító kulturális szerepéről beszélt az argentin irodalomban, Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék) pedig arra a kérdésre keresett választ, hogy *Elméletek-e a fordításelméletek?*

Utána három párhuzamos szekcióban folyt a munka, az utolsó napon két kerekasztal-beszélgetéssel. A délelőtti és délutáni üléseken általában négy, esetenként akár hat húszperces előadás hangzott el, utána lehetőség volt kérdéseket feltenni, és olykor élénk eszmecsere alakult ki. A blokkok témája a következő volt: *19. századi Latin-Amerika, Kulturális kontextusok, A fordítás elméleti megközelítése, Eredeti szöveg és intertextualitás, Fordítás Európában, Irodalmi művek fogadtatása a 20. században, Versfordítás, A fordítás története Spanyolországban, Fordítás más művészeti ágakra, Szociokulturális kontextus, A versfordítás elméleti megközelítése, Fordítás Spanyolország nyelveire, Intertextualitás, Középkor és Arany*

Század, Versfordítás valamint *Színművek fordítása*.

A spanyol fordítástudomány az utóbbi években tapasztalható fellendülését bizonyítja az a nagyszabású terv, melyről Francisco Lafarga Maduell (Barcelonai Egyetem) számolt be, aki az egyik szerkesztője egy hamarosan elkészülő 1500 oldalas enciklopédiának, mely a spanyolra (és más spanyolországi nyelvekre) fordított műveket, valamint a kiemelkedő fordítókat mutatja be.

A szervezők – mint a megadott témákból már kiderült – a fordítás fogalmát nagyon tágan határozták meg, beleértve az interszemiotikai fordítást is. Ilyen megközelítésű előadást tartott Kulin Katalin, a Spanyol Tanszék egyik alapító tagja, aki Manuel Puig *A pókasszony csókja* című regényét vetette egybe a mű filmváltozatával.

Jorge Luis Borges (1899–1986) neve – a szervezők ihletésére is – számtalanszor felmerült. Külön figyelmet érdemel Paulína Šišmišova (Pozsonyi Comenius Egyetem) előadása, aki Borges és a fordítás elméleti és gyakorlati kapcsolatáról beszélt. Borges egyfajta dinamikus ekvivalencia (Nida) híve volt, és egyenértékűnek tartotta a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget. Gyakran együttműködött fordítóival – kiválóan beszélt angolul –, és volt, hogy a fordítás hatására változtatott saját műveinek eredeti szövegén.

Bikfalvy Péter (ELTE, Spanyol tanszék) Miguel de Unamuno *A kód* című regényének korai fordításait vizsgálta. Megállapította, hogy a húszas években a magyar, lengyel, horvát és román fordítások mind az olasz verzió alapján készültek. Mivel ez utóbbi erősen megcsonkított szöveg volt, mely hagyományos regénnyé degradálta a modern művet, a közép-eu-

rópai olvasóknak csak egy meghamisított, újszerűségétől megfosztott *belle infidèle* kerülhetett a kezükbe.

Élénk visszhangot keltett Scholz László előadása. Az ELTE Spanyol Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője a kommunista idők magyar kiadói gyakorlatáról szolt. Egyfelől a fordítandó művek tendenciózus kiválasztásáról beszélt, másrészt a fordítások uniformizált – és cenzúrázott – nyelvezetéről. Szintén élénk érdeklődést váltott ki Végh Dániel (ELTE, PhD hallgató) ismertetése a magyar *Don Quijote* fordítások történetéről, egyes spanyol résztvevők erősen kifogásolták például az ötvenes években kiadott verziókban tettenérhető ateista jellegű módosításokat.

Tanulságos előadások hangzottak el egyfelől újonnan önállósult európai országok (Szlovákia, Szerbia) tapasztalatairól, másfelől Spanyolországban a kb. 2 millió ember által beszélt galego helyzetéről (Jairo Dorado Cadilla). Ebben az északnyugati tartományban egy áldozatkész kiadó próbál a szomszédos többségi nyelvek – spanyol és portugál – mellett részt találni az irodalmi piacon, amit még más kiadók is nehezítenek, mert gyakran az egész országra érvényes szerződéseket írnak alá, a célnyelv megjelölése nélkül, ami a spanyolon kívül lehet katalán, galego vagy akár baszk is.

A hazai hallgatóság számára különösen érdekesek voltak a magyar irodalom spanyolországi fogadtatásáról szóló előadások, Cserhádi Éva (ELTE, PhD hallgató) általános képet vázolt a fordított művek számáról, a tendenciákról, az utóbbi években tapasztalható növekedésről. Jordi Giné de Lasa (ELTE, katalán lektor) a magyar irodalom katalóniai visszhangját vázolta fel.

Utolsó nap két kerekasztal beszélgetést hallhattunk. Az elsón a magyar

műfordítás három nagymúltú személyisége vett részt, Székács Vera, Tóth Éva és Simor András, valamit Kutasy Mercédesz, a szakma ifjú képviselője, akik Benyhe János neves műfordító irányítása alatt a magyar vers- és prózafordítás sajátosságait tekintették át.

A délutáni kerekasztal moderátora Scholz László volt, résztvevői pedig Patricia Willson (Buenos Aires-i Egyetem), Andrea Pagni (Erlangen-Nürnberg Egyetem), Francisco Lafarga Maduell (Barcelonai Egyetem) és Ilia Galán (Madridi Complutense Egyetem). Témája a fordítás közege, a kétnyelvűség és a fordítás kapcsolódási területei voltak.

A konferencia szervezői az első napon ünnepélyesen felavatták Horányi Mátyás (1928–1995), az ELTE Spanyol Nyelv és Irodalom tanszék alapítójának emléktábláját a Múzeum körúti C épületben, ahol termet neveztek el róla, és egy időszakos kiállításon mutatják be munkásságát. Utána a résztvevők fogadáson vettek részt a *campus A* épületében. A második este a Spanyol Nagykövetség látta vendégül a résztvevőket, a búcsúvacsorát az Astoria Szállóban adta a Cervantes Intézet. A szervezőkön kívül az időjárás is a vendégek kedvében járt, a spanyolok szinte ott-hon érezhették magukat a korán jött tavaszi forróságban.

Kitűnő szervezői munkát végzett mind a Spanyol Tanszék – ahol a fellelős Scholz László és Menczel Gabriella volt –, mind a logisztikát biztosító Cervantes Intézet. Az előadások anyaga akták formájában jelenik meg. A konferencia honlapja (www.coloquiobudapest.com) 2008 őszéig elérhető. A sorozat következő konferenciájának témájáról az esemény végéig nem született döntés.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2008

- Kis Balázs, Mohácsi-Gorove Anna 2008. *A fordító számítógépe*. Bicske: Szak Kiadó. 392 pp. ISBN 978-963-9863-05-7
- Fóris Ágota 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 239 pp. ISBN 978-963-19.6323-6
- Ladányi Mária 2008. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 300 pp. ISBN 978 963 7094 81 1
- Magay Tamás (szerk.) 2008. *Félmúlt és közeljövő*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 325 pp. ISBN 978 963 05 8559 0
- Sárdi Csilla (szerk.) 2008. *Kommunikáció az információs technológia korszakában*. XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Siófok, 2007. április 19–21. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 4. No.1. 291 pp.+ Vol.4 No.2. CD.ISSN 1786 545X ISBN 978 963 06 4512 6

2007

- Károly Krisztina 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 304 pp. ISBN 978 963 05 8517 0
- Józan Ildikó, Jeney Éva, Hajdú Péter (szerk.) 2007. *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest: Balassi Kiadó. 474 pp. ISBN 978 963 506 711 4
- Kassai Ilona (szerk.) 2007. *Nyelv, nyelv, nyelv. A Máté evangéliumától a finn egészségügyig. Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 5*. Pécs: Nyelvtudományi Doktori Iskola. 97 pp. ISBN 963 9074 225
- Judy Szöllősy 2007. *Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English*. Budapest: Corvina Books Ltd., ISBN 978 963 13 5556 7

- Franz Pöchacker, Arnt Lykke Jakobsen, Inger M. Mees 2007. *Interpreting Studies and beyond. A tribute to Miriam Shlesinger*. Copenhagen Studies in Language 35. Copenhagen: Samfundlitteratur Press. 311 pp. ISBN 978-87-593-1349-7
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 274 pp. ISBN 978 963 7094 682
- Székely Gábor 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 141 pp. ISBN 978 963 7094 668
- Szűcs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 224 pp. ISBN 978 963 7094 644
- Heltai Pál 2007. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. I-II. 1284 pp. Gödöllő-Pécs: SZIE-MANYE. ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9483-78-1
- Fóris Ágota, Tóth Szergej (szerk.) 2007. *Ezerarcú lexikon*. Szombathely: BDF Uralisztika Tanszék és Terminológiai Innovációs Központ. 204 pp. ISSN 1788-6368, ISBN 968-963-9531-75-8

2006

- Fóris Ágota, Pusztay János (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához*. Szombathely: BDF Uralisztika Tanszék és Terminológiai Innovációs Központ. 245 pp. ISSN 1788-6368, ISBN 978-963-9531-74-1
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Miskolci Egyetem 187 pp. ISBN-10 963 06 1489 8
- Anthony, Pym, Miriam Shlesinger and Zuzana Jettmarová (eds.) 2006. *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. 255 pp. Benjamins Translation Library 67. Amsterdam: Benjamins.
- Mary Snell-Hornby 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* 205 pp. Benjamins Translation Library 66. Amsterdam: Benjamins.
- Monika Doherty 2006. *Structural Propensities: Translating nominal word groups from English into German*. 196 pp. Benjamins Translation Library 65. Amsterdam: Benjamins.
- Mona Baker 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge. 203 pp. ISBN 0 415 38396-X
- Klaudy Kinga (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Kiadó. 333 pp. ISBN 963 7094474 (A kötet Papp Ferenc több fordítással kapcsolatos tanulmányát is tartalmazza.)
- Huszár Ágnes (szerk.) 2006. *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig*. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 162 pp. ISBN 963 7094 17 2
- Dróth Júlia (szerk.) 2005–2006. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389

Zelényi Anna, Bradean-Ebinger Nelu, Dávid Gábor Csaba (szerk.) 2006. *Tanulmánykötet a nyolcvanéves Hegedűs József tiszteletére*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 154 pp. ISSN 0238-2351

2005

- Franz Pöchhacker, Miriam Shlesinger (eds.) 2005. *Healthcare Interpreting: Discourse and Interaction*. Special Issue of *Interpreting* 7:2 176 pp. *Benjamins Current Topics* 9. Amsterdam: Benjamins.
- Birgitta Englund Dimitrova 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. 295 pp. *Benjamins Translation Library* 64. Amsterdam: Benjamins.
- Kassai Ilona (szerk.) 2005. *Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció*. Nyelvészeti doktorandusz füzetek 3. Pécs: PTE Nyelvtudományi doktoriskola. 116 pp. ISBN 963 9074 22 5
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó. 118 pp. ISBN 963 219 717 8
- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 218 pp. ISBN 963058257-0
- Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej (szerk.) 2005. „Mindent fordítunk és mindenki fordít”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó. 318 pp. ISBN 9789639131736

Folyóiratok

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Kinga Klaudy főszerkesztőnek (E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu)

- Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies* 2008. Vol. 9. No. 2. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923
- Alkalmazott Nyelvtudomány* 2007. 6. évf. 1. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061
- Hungarológiai évkönyv* 2006. VII. évf. 1. szám. Nádor Orsolya és Szűcs Tibor (szerk.) Pécs: PTE BTK.
- Magyar Terminológia* 2008. I. évf. 1. szám. Fóris Ágota (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1789-9486
- Modern Nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat*. 2008. XV. évfolyam 1-2, 3. szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Tinta Könyvkiadó ISSN 1219-638

Sprachtheorie und germanistische Linguistik 2008. Vol. 18. No. 1,2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736
Target 2008. Vol. 20. No. 1. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN: 0924-1884, E-ISSN 1569-9986
The Translator 2008. Vol. 14. No.2. Editor: Mona Baker, Manchester: St. Jerome. ISSN 1355-6509

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

Rövidített hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára

(részletesen: www.kjf.hu/manye)

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei. *Fordítástudomány* V. évfolyam, 2. szám, 37–58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–44.

Konferencia előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszéd kiválasztása a tolmácsképzésben. In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK, 320–324.

Konferencia-előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. Asymmetry Hypothesis. Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Koppenhága, Dánia.